

Kaisa Riihimäki

SANASTOLLISTA SELKEYTTÄ LASTENKIRJASSA

Ekspressiiviset sanat *Heinähattu*, *Vilttitossu* ja *ärhäkkä koululainen* -lastenkirjassa sekä sen selkoversiossa

RIIHIMÄKI, KAISA: Sanastollista selkeyttä lastenkirjassa. Ekspressiiviset sanat Sinikka ja Tiina Nopolan lastenkirjassa *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* sekä sen selkoversiossa. Valinnaisten opintojen tutkielma, 76 sivua + liitteet [4 sivua]
Tampereen yliopisto
Kielten tutkinto-ohjelma, suomen kielen opintosuunta
Huhtikuu 2020

Tarkastelen tutkielmassani ekspressiivisiä sanoja Sinikka ja Tiina Nopolan lastenkirjassa *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* (2013) sekä Hanna Männikkölahden samannimisessä selkomukautuksessa (2017). Selvitän, mitä ekspressiivisiä sanoja eli deskriptiivisiä ja onomatopoeettisia sanoja alkuperäisteoksessa esiintyy, miten sanoja on muokattu selkoversioon sekä miten muokkaukset suhteutuvat selkokirjoittajille laadittuihin ohjeistuksiin. Lisäksi tarkastelen sanojen taajuuksia selvittääkseni, perustuuko sanan käyttö selkoteoksessa sanan yleisyyteen.

Tutkimuksen aineistona ovat yleiskielinen lastenkirja *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* sekä teoksen samanniminen selkomukautus. Selkomukautukset ovat sisällöltään, sanastoltaan ja rakenteeltaan yksinkertaistettuja tekstejä. Ne on kohdistettu lukijoille, joiden on vaikeaa ymmärtää yleiskielistä tekstiä. Tutkielman aineistona on selkokielistä kaunokirjallisuutta, koska kaunokirjallisuuden selkokielistämiseen ei ole aina suhtauduttu suopeasti. On epäilty, että selkokielistäminen yksinkertaistaa ja kaventaa kaunokirjallisen kielen luonnetta liikaa. Toisaalta selkokirjoittajia kehoitetaan kuitenkin kirjoittamaan rikasta ja elävää kieltä, joten toisten näkemysten mukaan myös kaunokirjallisuutta voidaan selkokielistää. Tutkimukseni tavoitteena on selvittää sanaston osalta, millaisin keinoin kaunokirjallista alkuperäisteosta voidaan mukauttaa selkokielelle ja millaisiin haasteisiin mukautustyössä mahdollisesti voidaan törmätä.

Selkokielistä kaunokirjallisuutta on tutkittu vähemmän kuin selkokielisiä tietotekstejä, ja valtaosa tutkimuksista on kohdistunut aikuisille suunnattuun kirjallisuuteen. Selkokielisen lastenkirjallisuuden tutkiminen on siis tarpeen. Lisäksi on mielekästä selvittää, voidaanko lastenkirjallisuuden kieltä entisestään selkomukautuksessa helpottaa, vaikka se edustaa jo lähtökohtaisesti muuta kirjallisuutta helpompaa kieltä. Tutkimuksen teoriapohja koostuu selkokielen teoriasta ja sanastontutkimuksesta, ja tutkimusmenetelmä on osin kvantitatiivinen ja osin kvalitatiivinen. Käytän luokittelevaa metodologia analysoidessani, miten ekspressiivisiä sanoja on muokattu selkoversioon. Kvantitatiivista metodologia käytän, kun lasken ekspressiivisten sanojen esiintymääriä ja laadullista metodologia analysoidessani selkoversioon tehtyjä muokkauksia.

Tutkimuksen tulokset osoittavat, että ekspressiivisiä sanoja on mukautettu selkoversioon kolmella tavalla: säilytetty samoina, poistettu kokonaan ja muokattu. Suosituin mukautustapa ovat erilaiset muokkaukset, joihin kuuluvat sanojen korvaaminen toisilla sanoilla, täydennykset ja selitykset, laajempien kokonaisuuksien muokkaukset sekä ortografiset muokkaukset. Pääasiassa selkomukautukseen tehdyt muutokset noudattavat selkokirjoittajille laadittuja ohjeita, mutta sanojen taajuus ei näytä olevan johdonmukaisena perusteena selkomukautuksen sananvalinnoille, sillä selkoversiossa esiintyy myös harvinaisia sanoja. Sanan yleisyyden sijaan tärkeämpää näyttääkin olevan se, millaisessa tekstiympäristössä ekspressiivinen sana esiintyy: jos ympäristö on selkeä, voidaan selkokielessäkin käyttää harvinaisia käsitteitä.

Avainsanat: selkokieli, ekspressiiviset sanat, deskriptiiviset sanat, onomatopoeettiset sanat, lastenkirjallisuus, selkokielinen kaunokirjallisuus

Sisällys

1 JOHDANTO	2
1.1 Tutkimuksen aihe ja tavoitteet	2
1.2 Tutkimuskysymykset, tutkimusmenetelmät ja työn rakenne	3
2 TEOREETTINEN VIITEKEHYS	5
2.1 Ekspressiiviset sanat	5
2.2 Mitä selkokieli on?	7
2.2.1 Selkokielineen kirjallisuus ja selkokielen tutkimus	8
2.2.3 Kaunokirjallisuuden selkomukauttaminen	11
2.2.2 Selkokielen ohjeet	12
2.3 Aineisto	16
3 AINEISTON ANALYYSI JA TULOKSET	18
3.1 Samoina säilytetyt ilmaukset	19
3.1.1 Puhetta, ääntä ja eleitä kuvaavat ilmaukset	19
3.1.2 Liikkumista ja tekemistä kuvaavat ilmaukset	23
3.1.3 Päätelmiä samoina säilytetyistä ilmauksista	25
3.2 Poistetut ilmaukset	26
3.2.1 Laajat poistot	26
3.2.2 Virkkeiden ja lauseiden poistot	30
3.2.3 Repliikkien, johtolauseiden ja yksittäisten sanojen poistot	33
3.2.4 Päätelmiä poistetuista ilmauksista	35
3.3 Muokatut ilmaukset	36
3.3.1 Toisella sanalla korvatut ilmaukset	36
3.3.1.1 Neutraalilla ilmauksella korvatut sanat	37
3.3.1.2 Ekspressiivisellä ilmauksella korvatut sanat	48
3.3.2 Täydennetyt ja selitetyt ilmaukset	51
3.3.3 Laajemman kokonaisuuden muokkaukset	57
3.3.4 Muut muokkaukset	64
3.3.5 Päätelmiä muokatuista ilmauksista	66
4 PÄÄTÄNTÖ	68
LÄHTEET	73
LIITTEET	77

1 JOHDANTO

Yleensä selkokieltä tarvitseva lukija ei jaksakaan lukea eikä hän ymmärrä yleiskielisessä muodossa olevaa kaunokirjallisuutta. Hänellä on kuitenkin oikeus päästä osalliseksi siitä yhteisestä kulttuuristamme, jota kaunokirjallisuuteen sisältyy. (Rajala 1990, 21.)

Selkokirjailija ja selkokielen asiantuntija Pertti Rajala kuvaa edellä, miksi kaunokirjallisuuden selkokielistäminen on tärkeää: kulttuuri kuuluu kaikille, ja koska kaunokirjallisuus on olennainen osa kulttuuria, tulee sen äärelle pääseminen mahdollistaa myös sellaisille lukijoille, joiden lukutaito ei riitä yleiskielisen teoksen ymmärtämiseen. Rajalan ajatus pohjustaa tutkimukseni aihetta ja asetelmaa, sillä tarkastelen työssäni selkokielelle mukautettua kaunokirjallisuutta. Kiinnostukseni selkokielen tutkimiseen on virinnyt nimenomaan siitä ajatuksesta, että kaunokirjallisuuttakin tulee selkokielistää, jotta jokaisella lukijalla olisi mahdollisuus päästä käsiksi lukuelämyksiin.

1.1 Tutkimuksen aihe ja tavoitteet

Tarkastelen syventävien opintojen tutkielmassani lapsille suunnattua selkokirjallisuutta sanaston näkökulmasta. Tutkimuskohteinani ovat Sinikka ja Tiina Nopolan lastenkirja *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* (2013) sekä Hanna Männikkölahden samanniminen selkomukautus (2017). Tutkin alkuperäisteoksessa esiintyviä ekspressiivisiä sanoja eli deskriptiivisiä sekä onomatopoeettisia sanoja ja selvitän, miten ne on mukautettu selkoversioon. Tutkimusotteeni on siis vertaileva, sillä vertaan alkuperäisteoksessa esiintyviä ilmauksia selkoteoksessa esiintyviin vastaaviin ilmauksiin. Olen valinnut tutkittavaksi piirteeksi ekspressiiviset sanat, koska kuvailevat sanat kuuluvat olennaisesti kaunokirjallisuuteen mutta eivät välttämättä selkokielelle.

Olen valinnut tutkimuskohteekseni juuri selkokielen kaunokirjallisuuden, koska selkokielen ja kaunokirjallisuuden suhde ei ole aivan ristiriidaton. Selkokieli on yksinkertaistettua ja neutraalia kieltä, eikä sen siksi ole aina katsottu sopivan kaunokirjallisuuden kieleksi. Etenkin kaunokirjallisuuden selkomukauttamista on kritisoitu, koska selkokielen on ajateltu kaventavan tekstin taiteellista ulottuvuutta liikaa (luku 2.2.3). Kriittisten kantojen ohella selkokielen kaunokirjallisuuden olemassaoloa on kuitenkin myös puolustettu, mistä edellä esitelty Rajalan ajatus on vain yksi todiste. Kaunokirjallisuuden selkokielistämiseen liittyy kuitenkin aina haasteita, sillä samalla kun mukauttajan on pystyttävä tuottamaan yksinkertaista ja neutraalia tekstiä, hänen on

kyettävä säilyttämään alkuperäisteoksen taiteellinen ilmaisumuoto. Tämä selkokielen ja kaunokirjallisuuden haasteellinen suhde pohjustaa tutkielmani tavoitteen, sillä tarkoitukseni on perehtyä työssäni yhden kielellisen piirteen ja yhden teosparin avulla siihen, millä tavoilla kaunokirjallisuutta on mahdollista selkokielistää ja millaisiin ongelmiin mukauttamistyössä mahdollisesti törmää.

1.2 Tutkimuskysymykset, tutkimusmenetelmät ja työn rakenne

Tarkastelen aineistoani yhden kielellisen piirteen eli ekspressiivisten sanojen näkökulmasta. Selkokielistä kaunokirjallisuutta on tutkittu myös laajemmista näkökulmista, jolloin aineistosta on etsitty useita kielellisiä piirteitä, joita on muokattu selkoversioon (esim. Honko 2005, Järvinen 1998, Kuikka 2001, Luokkanen 2004, Taneli 2005, Sipilä 1995). Olen kuitenkin päätenyt yhden kielellisen piirteen tutkimiseen, koska raja-alue mahdollistaa syvällisen ja tarkan analyysin tutkittavasta ilmiöstä. Selkoteoksessa esiintyviä kielellisiä muokkauksia on niin paljon, ettei niihin kaikkiin ole valinnaisten opintojen tutkielman puitteissa mahdollista perehtyä syvällisesti. Näin ollen lähestyn aineistoani seuraavien tutkimuskysymysten avulla:

1. Mitä ekspressiivisiä sanoja yleiskielisessä teoksessa esiintyy?
2. Miten ekspressiivisiä sanoja on muokattu selkoversioon?
3. Miten muokkaukset peilautuvat selkokirjoittamisen periaatteisiin?

Ensimmäiseen tutkimuskysymykseen vastaaminen vaatii alkuperäisteoksessa esiintyvien ekspressiivisten verbien tunnistamista, laskemista sekä luokittelemista deskriptiivisiin ja onomatopoeettisiin sanoihin. Tässä osassa aineiston analyysia hyödynnän siis luokittelevaa sekä kvantitatiivista tutkimusmetodia. Luokitteluun tuo oman haasteensa se, että rajanveto ekspressiivisten sanojen ja neutraalien sanojen välillä ei ole aina selvä. Monitulkintaisissa tapauksissa luokittelun sanan tiettyyn ryhmään ja perustelen luokittelun esimerkiksi sanan yleisyyden tai neutraalistumisen perusteella. Luokittelun tukena käytän sanakirjoja sekä ekspressiivisistä sanoista tehtyjä tutkimuksia. Luokittelun ohella lasken ilmausten esiintymät saneiden mukaan havainnollistaakseni ekspressiivisten sanojen osuuksia teoksissa.

Toiseen ja kolmanteen tutkimuskysymykseen vastatessani käytän luokittelevaa sekä kvalitatiivista tutkimusmenetelmää. Luokittelun analyysin osiin sen mukaan, miten ekspressiivisiä sanoja on muokattu selkokieliseen teokseen ja analysoin muokattuja ilmauksia laadullisesti. Erilaiset

muokkaustavat muodostavat näin ollen analyysini rungon. Kolmanteen tutkimuskysymykseen vastaan peilaamalla aineiston esiintymiä selkokirjoittajille laadittuihin ohjeistuksiin.

Työni etenee johdannon jälkeen seuraavasti: esittelen työni toisessa luvussa tutkimuksen teoreettisen taustan, jossa yhdistyvät toisaalta sanastontutkimuksen ja toisaalta selkokielen teoria. Sanastontutkimuksesta avaan ekspressiivisten sanojen tutkimusta ja käsitteistöä ja tämän jälkeen selkokielen teoriaa, käsitteitä sekä aikaisempaa selkokielen tutkimusta. Lisäksi avaan selkokielen kirjallisuuden käsitettä ja esittelen kaunokirjallisuuden selkomukauttamista. Teorialuvussa avaan myös selkokirjoittajille laadittuja ohjeita, jotka muodostavat kolmannen tutkimuskysymykseni perustan. Teorialuvun viimeisessä alaluvussa esittelen tarkemmin tutkimukseni aineistona olevan teosparin. Työni kolmannessa pääluvussa pureudun aineiston analyysin tuloksiin. Olen luokitellut ekspressiivisten sanojen käsittelyn kolmeen luokkaan sen mukaan, miten sanoja on muokattu selkoteokseen: samoina säilytetyt ilmaukset, poistetut ilmaukset sekä muokatut ilmaukset. Peilaan tuloksia aikaisempaan selkokielen tutkimukseen, selkokirjoittajan ohjeistuksiin sekä taajuussanastoon, jota hyödynnän tarkastellessani sanojen yleisyyttä. Analyysiluvun jälkeen esitän aineiston pohjalta tekemiäni johtopäätöksiä sekä jatkotutkimusideoita.

2 TEOREETTINEN VIITEKEHYS

Tutkielmani teoreettiseen perustaan kuuluu sekä sanastontutkimusta että selkokielen teoriaa. Sanastontutkimukseen lukeutuva ekspressiivisten sanojen tutkimus muodostaa teoriapohjan toisen osan, jota olen hyödyntänyt erityisesti aineiston keruu- ja luokitteluvaiheessa. Ekspressiivisten sanojen tutkimusta avaan alaluvussa 2.1. Tutkimusasetelmaani sekä aineiston analysointia on sen sijaan ohjannut erityisesti selkokielestä kirjoitettu teoria, jota esittelen alaluvussa 2.2.

2.1 Ekspressiiviset sanat

Ekspressiivisillä sanoilla tarkoitetaan tässä työssä kuvailevia sanoja, jotka jakautuvat kahteen ryhmään: deskriptiivisiin sekä onomatopoeettisiin sanoihin. Määritelmä on peräisin Eve Mikonen tutkimuksesta *Deskriptiiviset sanat: määritelmät, muoto ja merkitys* (2002). Tässä jaottelussa deskriptiiviset sanat tarkoittavat kuvailevia sanoja, jotka eivät kuitenkaan ensisijaisesti kuvaa tarkoitettua äänteellisesti tai äänellisesti. Tällainen kuvailu kuuluu vain onomatopoeettisiin sanoihin, jotka Mikone siis erottaa omaksi ryhmäkseen erilleen deskriptiivisanoista. (Larjavaara 2002, 445.) Seuraan omassa työssäni Mikonen määritelmää, sillä ekspressiivisten sanojen selkeä alaluokittelu auttaa jäsentämään onomatopoeettiset ja deskriptiiviset sanat omiin luokkiinsa. Olennaisinta omassa työssäni on kuitenkin ekspressiivisten sanojen erottaminen neutraaleista, sillä tarkastelen ekspressiivisiä sanoja kokonaisuutena. Nostan sanan deskriptiivisyyden tai onomatopoeettisuuden erityisesti esiin tapauksissa, joissa se on selkomukauttamisen kannalta olennaista.

Ekspressiivisanojen määritelmä ei ole kuitenkaan aivan yksiselitteinen, eivätkä kaikki tutkijat ole yksimielisiä Mikonen määritelmän toimivuudesta (esim. Larjavaara 2002, Kim 2019). Myös käsitteiden käytössä esiintyy kirjavuutta, sillä ekspressiivinen-termin rinnalla käytetään deskriptiivinen-käsitettä, jolla on kuitenkin Mikonen teoriassa selkeästi eri merkitys kuin edellisellä. Esimerkiksi *Ison suomen kielipöytäkirja* (2004, § 154) mukaan deskriptiivisiin sanoihin kuuluvat onomatopoeettiset sanat sekä muut sellaiset sanat, jotka ovat äänteellisesti motivoituja. Tällaiset sanat ovat ISK:n mukaan luonteeltaan ekspressiivisiä ja välittävät puhujan tunteita, tuntemuksia tai vaikutelmia. ISK:n jaottelussa onomatopoeettiset sanat siis kuuluvat deskriptiivisiin sanoihin. Mikone esittää kuitenkin oman tutkimuksensa yhdeksi tavoitteeksi sen, että onomatopoeettiset ja deskriptiiviset sanat erotettaisiin jatkossa toisistaan.

Käsitteiden kirjavuuden lisäksi ekspressiivisten sanojen teoriassa mielipiteitä jakaa se, millä perusteilla kuvailevat sanat tulisi luokitella. Ekspressiivisiä sanoja on totuttu määrittelemään muodon, merkityksen sekä sanan alkuperän perusteella, mutta käytännöt ovat olleet hyvin vaihtelevia. Ei ole siis vakiintunut selkeää metodologiaa siihen, millaisin kriteerein kuvailevia sanoja erotetaan neutraaleista. Mikone käyttää sanojen luokittelun perusteena sekä muotoa että sanojen merkitystä, sillä näiden yhteys on ollut yksi pysyvimmistä kuvailevien sanojen määrittelyn kriteereistä. (Mikone 2002, 27–29.)

Mikonen määrittelyssä onomatopoeettiset sanat ovat ääntä kuvailevia sanoja, joiden ensisijainen merkitys liittyy ääneen (*röh, ammuu, miau*). Mikonen mukaan kuitenkin myös sellaiset sanat, joihin liittyy liikkeen merkitys, voivat olla onomatopoeettisia (esim. *pamahtaa*). Määrittelyn kannalta haastavia ovat esimerkiksi sellaiset naurua ja puhetta kuvaavat sanat, joissa ääni on tärkeässä osassa (esim. *paapattaa, polottaa*). Koska tällaisten sanojen määrittelystä ei päästä yksimielisyyteen, tulisi Mikonen mukaan onomatopoeettisina pitää vain sanoja, jotka kuvaavat ääntä. (Mikone 2002, 17–18.) Deskriptiiviset sanat eroavat onomatopoeettisista siinä, että niiltä puuttuu ensisijainen äänen kuvaamisen merkitys. Usein deskriptiiviverbit kuvaavatkin liikkumista, syömistä, juomista, puhumista tai työskentelyä. Jos kuvailevan sanan ensisijainen merkitys ei siis liity äänen kuvaamiseen, sana on deskriptiivinen (Mikone 2002, 18).

Luokitellessani aineistoani olen tukeutunut Mikonen yllä esiteltyyn määritelmään. Olen siis käyttänyt sanojen luokittelun perusteena sekä sanojen äänneasua että semantiikkaa. Olen luokitellut onomatopoeettisiksi sanoiksi ainoastaan ääntä kuvaavat sanat (esim. *tirskua*) ja deskriptiivisiksi sanat, jotka kuvaavat tarkoitettaan värittyneesti mutta ilman äänteellistä motivoituneisuutta (esim. *pälyillä*). Rajanveto deskriptiivisten ja neutraalien sanojen välillä on osoittautunut ajoittain hankalaksi, koska alun perin kuvaileva sana on saattanut ajan saatossa neutraalistua (esim. *huutaa*). Tällaisissa tapauksissa olen käyttänyt luokittelun apuna sanojen taajuustietoja avaavaa Parole-taajuuslistaa, etymologista *Suomen sanojen alkuperä* -sanakirjaa sekä tutkimuksia ekspressiivisistä sanoista.¹ Viittaan tutkimuksiin sellaisissa tapauksissa, joissa sanan ekspressiivisyys on tulkinnanvarainen.

Ekspressiiviset sanat kuuluvat tiiviisti kaunokirjallisuuteen, sillä ne elävöittävät kieltä ja tarjoavat mahdollisuuksia kuvata asioita vivahteikkaasti. Selkokielessä ekspressiiviset sanat saattavat kuitenkin aiheuttaa lukijoille haasteita, ja selkokielen kirjoittajille laadituissa ohjeistuksissa

¹ Ekspressiivisten sanojen luokittelussa apuna ovat olleet erityisesti Sini Knuutilan (2017), Anni Jääskeläisen (2013, 2016) sekä Jeongdo Kimin (2019) tutkimukset.

kehotetaan käyttämään lyhyitä ja yleisiä sekä neutraaleja sanoja (Leskelä 2019, 131–132; Rajala 1990, 24; Virtanen 2009, 82, 86). Näihin selkokielen periaatteisiin perehdyn seuraavaksi.

2.2 Mitä selkokieli on?

Selkokieli on suomen kielen muoto, joka on mukautettu sisällöltään, sanastoltaan ja rakenteeltaan yleiskieltä luettavammaksi ja ymmärrettävämmäksi. Se on suunnattu ihmisille, joilla on vaikeuksia lukea tai ymmärtää yleiskieltä. (Selkokeskus 2018.)

Suomessa selkokielen asiantuntijayksikkönä toimiva Selkokeskus tiivistää selkokielen ominaisuudet yllä olevaan kuvaukseen. Selkokieli on siis helpompaa, konkreettisempaa ja yksinkertaisempaa kuin yleiskieli ja se on suunnattu lukijoille, joiden on syystä tai toisesta vaikeaa ymmärtää yleiskielistä tekstiä (esim. Sainio 2000, 52). Suomessa selkokieli nähdään kielimuotona, jota koskevat samat oikeinkirjoituksen säännöt kuin yleiskieltä mutta jolla ei ole omaa kielioppiaan. Selkokielen kirjoittajia voidaan siis ohjata noudattamaan tiettyä selkokielen kriteeristöä, mutta tiukkoja sääntöjä selkokielelle ei ole haluttu Suomessa asettaa. (Leskelä 2019, 110.)

Suomessa selkokieltä tarvitsevien lukijoiden määräksi on arvioitu 650 000–750 000 ihmistä eli 11–14 prosenttia väestöstä (Juusola 2019, 20; Leskelä 2019, 104). Joukko on varsin heterogeeninen, sillä selkokieltä tarvitaan hyvin erilaisista syistä. Selkotekstien lukijat jaetaan Suomessa kolmeen ryhmään sen mukaan, onko heidän selkokielen tarpeensa pysyvä vai väliaikainen. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat henkilöt, joilla on neurobiologisista syistä puutteellinen kielitaito. Tähän ryhmään kuuluu esimerkiksi kehitysvammaisia, ja ryhmän jäseniä yhdistää se, että heidän kielelliset puutteensa ovat yleensä pysyviä. Toiseen ryhmään kuuluvat sellaiset henkilöt, joiden kielitaito on heikentynyt esimerkiksi sairauden tai vammautumisen vuoksi. Tähän ryhmään kuuluu muun muassa afaattikkoja sekä muistisairaita. Kolmannen ryhmän muodostavat henkilöt, joiden kielelliset puutteet eivät ole pysyviä. Tähän ryhmään kuuluvat kielenoppijat, ja yhteistä ryhmän jäsenille on se, että selkokielen tarve on väliaikainen: kun kielitaito kehittyy, kielenoppija pyrkii käyttämään yhä enemmän yleiskielisiä tekstejä. Oman aineistoni näkökulmasta tärkeä lukijaryhmä ovat myös lapset ja nuoret, jotka hyötyvät kouluissa käytetystä selkokielisestä materiaalista esimerkiksi maahanmuuttaja- sekä erityisopetuksessa. Koska selkokielen käyttäjiin kuuluu hyvin erilaisia lukijoita, olisi tärkeää, että lukijoiden tarpeet otettaisiin huomioon jo selkokielistä tekstiä kirjoitettaessa. (Juusola 2019, 9–15; Kastari 2020, 361; Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 25–29; Rajala 1990, 10–13, 19; Virtanen 2002, 13–20; Virtanen 2009, 37–61.)

Vaikka selkokieli on aina helpotettua kieltä, se voidaan jakaa edelleen vaikeustasoihin. Leelaura Leskelän (2019, 168) esittelemässä luokittelussa on kolme tasoa: helppo selkokieli, perusselkokieli sekä vaativa selkokieli. Jaosta sekä tasojen nimityksistä käydään paljon keskustelua, mutta nykyisetkin tasot auttavat luokittelemaan olemassa olevaa selkokirjallisuutta vaikeustason mukaan.² Helpoin selkokieli tarkoittaa hyvin pitkälle yksinkertaistettua kieltä, joka on suunnattu lukemisessa apua tarvitseville lukijoille. Helpoimman tason selkokieli käyttää ainoastaan yleisintä sanastoa sekä yksinkertaisimpia rakenteita. Perusselkokieli sen sijaan edustaa selkokieltä, jolla suuri osa selkokielisestä kirjallisuudesta on Suomessa julkaistu. Perusselkokieleen kuuluu hieman haastavampia sanoja ja rakenteita kuin helppoon selkokieleen, mutta perusselkokieli on silti selkeästi yleiskieltä yksinkertaisempaa. Vaikeinta selkokielen tasoa edustaa vaativa selkokieli, jossa voidaan käyttää harvinaisempia sanoja sekä esimerkiksi substantiivin määritteitä tai useita verbimuotoja. Suurin osa Suomessa julkaistusta selkokirjallisuudesta kuuluu vaativan selkokielen luokkaan. (Leskelä 2019; 168–171, 274; Leskelä 2020, 367–393.)

Suomessa selkokielellä on julkaistu erilaisia sovelluksia kuten kirjoja, lehtiä ja esitteitä, verkkosivuja, radio- ja tv-uutisia sekä muutamia näytelmiä. Selkokielen asioita ajaa Selkokeskus, joka muun muassa julkaisee suomen- ja ruotsinkielistä selkouutislehteä, edistää selkokielen tutkimusta ja järjestää koulutuksia. Selkokeskuksen tavoitteena on kehittää selkokieltä ja pitää huolta selkokieltä tarvitsevien oikeuksista Suomessa. Selkokeskuksen yhteydessä toimii selkokieliforyyryryhmä, joka myöntää selkotunnuksia ja jakaa valtionavustuksia apurahoina selkokirjojen tekijöille ja kustantajille. Selkokeskuksessa toimii joukko selkokielen asiantuntijoita, joilta on mahdollista saada ohjausta ja neuvoja selkokieleen liittyvissä asioissa. (Selkokeskus 2018; Virtanen 2009, 141, 184.)

2.2.1 Selkokielen kirjallisuus ja selkokielen tutkimus

Selkokirjallisuus on selkokielellä kirjoitettua kirjallisuutta, johon kuuluu sekä suoraan selkokielellä tuotettuja että selkokielelle alkuperäisteoksesta mukautettuja teoksia. Suomessa selkokirjoja on julkaistu tähän mennessä noin 400 nimikettä, mikä on vähän verrattuna vaikkapa Ruotsiin, jossa tuhannen nimikkeen raja on jo ylitetty. Ensimmäiset selkokirjat julkaistiin Suomessa 1980-luvulla, jolloin myös selkokieli ilmiönä nousi yhä enemmän julkisuuteen. Suomessa eräänlaisena selkoajattelun alkuna voidaan pitää vuonna 1981 Orivedellä järjestettyä Selkokirjallisuusseminaaria,

² Selkokeskus ja Kotimaisten kielten keskus ovat kehittäneet selkokielen tekstin vaikeustason määrittelyn avuksi Selkokielen mittarin (2018), jonka avulla on mahdollista määritellä, edustaako teksti perusselkokieltä. Mittariin on koottu laajin tähän mennessä julkaistu selkosuomea koskeva kriteeristö (Leskelä 2020, 387).

joka pyrki tekemään selkokieltä tunnetummaksi. Samalla vuosikymmenellä selkokielen ja selkokirjallisuuden asema alkoi vankistua erilaisten toimenpiteiden myötä: kehitysvammaisille suunnattu lehti *Leija* alkoi ilmestyä vuonna 1983, tästä seuraavana vuonna perustettiin työryhmä ajamaan selkokielen asiaa ja vuonna 1986 järjestettiin ensimmäinen selkokirjojen kirjoituskilpailu. Vuosikymmenen lopulla annettiin myös ensimmäiset ohjeet selkokirjallisuuden tukijärjestelmän luomiseksi, mikä edisti selkokirjojen julkaisemista. Ensimmäiset selkokielliset kaunokirjalliset teokset julkaistiin 1980-luvulla ja ensimmäinen romaanin selkomukautus Arto Paasilinnan romaanista *Isoisää etsimässä* vuonna 1990. (Virtanen 2006, 87–95.)

Alun varovaisuuden jälkeen selkokirjojen kirjoittaminen on muuttunut Suomessa pikkuhiljaa ammattimaisemmaksi ja julkaisujen laatu on parantunut. Selkokielellä kirjoittavia kirjailijoita on kuitenkin vielä melko vähän, mikä saattaa johtua siitä, että selkokielellä kirjoittaminen vaatii erityisosaamista. Lisäksi selkokirjallisuutta kustantavat vain pienet kustantamot, eikä Suomessa ole mahdollista elää pelkästään selkokirjoja kirjoittamalla. Valtion myöntämä tuki kannustaa kuitenkin selkokirjojen tekemiseen, vaikka julkaisukynnys onkin melko korkea. Suomessa julkaistaan enemmän selkokiellistä kaunokirjallisuutta kuin tietokirjallisuutta. Selkokielellä julkaistaan etenkin kertovaa kirjallisuutta kuten dekkareita ja satuja, kun taas runoja, näytelmiä ja sarjakuvia ilmestyy huomattavasti vähemmän. Kaunokirjallisuudesta noin puolet on mukautuksia alkuperäisteoksesta ja puolet suoraan selkokielelle kirjoitettuja teoksia. (Leskelä 2019, 274–275; Tapio 2020.)

Helppolukuisia lastenkirjoja on ilmestynyt Suomessa jo 1970-luvulta lähtien, mutta ensimmäiset lapsille suunnatut selkokirjat ilmestyivät vasta 1990-luvulla (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 179). Helppolukuisen lastenkirjan ja selkolastenkirjan välinen ero ei ole aina aivan selvä, mutta on totuttu ajattelemaan, että selkokirjat ovat helppolukuisista lastenkirjoista helpoimpia. (Leskelä & Virtanen 2006, 9.) 2000-luvulla lapsille suunnattua selkokirjallisuutta on kirjoitettu etenkin ala- ja yläkouluikäisille, mutta jonkin verran julkaistaan myös satuja ja tarinoita nuoremmille lapsille (Leskelä 2019, 276). Selkokielliselle lastenkirjallisuudelle on selkeä tarve, sillä selkokirjat tarjoavat lukemismahdollisuuksia esimerkiksi hitaasti lukemaan oppiville tai lukivaikeuksisille lapsille (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 183). Kuten aikuisille suunnatuista selkoteoksista, myös selkokiellisestä lastenkirjallisuudesta noin puolet on mukautuksia ja puolet suoraan selkokirjoiksi kirjoitettuja teoksia. Mukautuksista etenkin klassikot ovat hyödyllisiä sellaisille lapsilukijoille, joille alkuperäinen teos on syystä tai toisesta liian haastava, sillä selkomukautus mahdollistaa heikommallekin lukijalle pääsyn klassikon maailmaan. Lastenkirjallisuuden klassikkoja on

selkomukautettu jonkin verran, mutta niitä kaivataan myös lisää. (Leskelä 2019, 276; Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 187.)

Selkokieltä on tutkittu Suomessa 1980-luvulta lähtien. Koska tutkimus on vielä suhteellisen nuorta, on selkokielen teoriaan haettu näkökulmia useilta tieteenaloilta. Esimerkiksi *Seitsemän veljeksien* selkomukautusta tutkinut Marjukka Järvinen käyttää käännöstieteen teoriaa selkokielen tutkimuksensa pohjana. (Järvinen 1998, 17.) Kun selkokielistäminen nähdään kääntämisenä, tulkitaan yleiskieli ja selkokieli erillisiksi kieliksi, joista ensimmäinen edustaa lähtökieltä ja jälkimmäinen kohdekieltä. Selkomukauttamisen rinnastaminen kääntämiseen on kuitenkin joidenkin näkemysten mukaan ongelmallista, koska selkokieli ei ole varsinaisesti oma kielensä vaan kielimuoto. Sillä ei siis ole omaa kielioppiaan, ja siksi sitä ei joidenkin kannanottojen mukaan pitäisi rinnastaa kääntämisen kohteena olevaan kieleen. (Sainio 2006, 150; Leskelä 2019, 94.) Käännöstieteen lisäksi selkokielen tutkimuksissa on hyödynnetty esimerkiksi kasvatustieteen, kirjallisuustieteen, sosiologian, erityispedagogiikan ja psykolingvistiikan teoriaa, mikä kertoo selkokielen moniulotteisuudesta (Klaara-network 2020; Uotila 2019, 319). Selkokieltä on mahdollista – ja tarpeellista – tarkastella useista eri näkökulmista, joista omassa työssäni esiintyvä tekstilähtöisyys on vain yksi vaihtoehto.

Laajin tähänastinen selkokielen tutkimus on Auli Kulkki-Niemisen suomen kielen väitöskirja *Selkoistettu uutinen – Lingvistinen analyysi selkotekstin erityispiirteistä* (2010), jossa Kulkki-Nieminen jatkaa lisensiaatintyönsä (2001) aihetta. Siinä tarkastellaan rinnakkain yleis- ja selkokielistä uutistekstejä ja tuodaan esiin myös selkokirjoittajien omia näkemyksiä selkokielellä kirjoittamisesta. Toinen selkokielestä kirjoitettu väitöskirja on Irja Vinnin kasvatustieteen alan väitöskirja *Tekstistä selkoa. Kehitysvammaisten aikuisten selkokielisten ja yleiskielisten tekstien ymmärtäminen* (1998). Vinni tutkii, millaisia eroja kehitysvammaisten lukijoiden luetunymmärtämisessä esiintyy yleiskielisten ja selkokielisten tekstien välillä. Parhailleen (2020) Tampereen yliopistossa on tekeillä uusi suomen kielen alaan kuuluva väitöskirjatutkimus, jossa Idastiina Valtasalmi tutkii selkokielen saavutettavuutta kehitysvammaisille lukijoille.

Pro gradu -tutkimuksia selkokielestä on tehty jonkin verran sekä kieli- että kirjallisuustieteessä. Aineistona on käytetty niin tieto- kuin kaunokirjallisia tekstejä. Tietoteksteistä aineistona on käytetty erilaisia tekstejä esitteistä tietokirjoihin: Annikki Hyppönen (2018) tutkii selkokieltä aikuisille suunnatuissa S2-oppikirjoissa ja Jenni Alén (2017) tarkastelee Kelan selkokielisten esitteiden kieltä sekä Kelan ja lukijan suhdetta. Aino Laineen (2014) tutkielma käsittelee selkokielistä säädöstekstejä

ja Christina Nummen (2013) työ keskittyy selkokielisten uutisten piirteisiin. Pirta Aaltonen (1993) tarkastelee pro gradu -tutkielmassaan adverbejä selkokielisissä ja yleiskielisissä lehtiteksteissä.

Selkokielistä kaunokirjallisuutta on tutkittu pro gradu -töissä sekä syventävien opintojen tutkielmissa, ja pääasiassa on tutkittu aikuisille suunnattua kaunokirjallisuutta. Mari Taneli (2005) tutkii Aleksis Kiven *Nummisuutareiden* mukauttamista selkokielelle, Mari Honko (2005) *Taikurin hatun* selkomukautusta sivuainetutkielmassaan, Päivi Luokkanen (2004) Veikko Huovisen ja Marja-Leena Avelan *Hamstereita* ja Niina Kuikka (2001) *Seitsemän veljeks*en selkokielistämistä. Vanhemmista opinnäytetöistä myös Marjukka Järvisen (1998), Leena Sipilän (1995), Hanna Jangerin (1992) sekä Kirsi Heiskasen (1992) pro gradu -tutkielmat tarkastelevat kaunokirjallisuutta. Järvinen tutkii selkokielistämistä kääntämisen näkökulmasta, Sipilä kartoittaa selkokielisen kaunokirjallisuuden periaatteita ja Janger tarkastelee adjektiiveja Arto Paasilinnan romaanissa *Isoisää etsimässä*. Kirsi Heiskanen käyttää aineistonaan sekä fiktiivisiä tekstejä että tietotekstejä, joita hän tarkastelee tekstilingvivistisestä näkökulmasta. Pro gradu -tutkielmien lisäksi selkokielestä on tehty kandidaatintöitä, joten opinnäytetasolla selkokieltä on tutkittu jonkin verran. Silti tarve selkokielen lisätutkimuksille on suuri, mikä on kirjattu myös *Selkokielen toimenpideohjelm*aan (2019, 15).

2.2.3 Kaunokirjallisuuden selkomukauttaminen

Totesin työni johdannossa, että kaunokirjallisuuden ja selkokielen suhde ei ole täysin ongelmaton. Joidenkin kriittisimpien kantojen mukaan kaunokirjallisuutta ei tulisi lainkaan selkokielistää, sillä tekstin taiteellisen luonteen uskotaan kärsivän yksinkertaistuksista liikaa. Kaunokirjallisuudelle tyypillinen, rikas ja epätavanomainen kieli ei täysin istu selkokielen periaatteisiin, ja siksi onkin pelätty, että kaunokirjallisuuden selkokielistäminen latistaa ja yksinkertaistaa alkuperäisteoksen tyyliä liikaa. Kirjailija Kaarina Helakisa epäili vuonna 1980, että selkokirja ei voisi olla yhtä aikaa todella hauska, jännittävä, luettava ja helppo sekä lisäksi laadukas taiteellisesti ja eettisesti. Myös kirjailija Eeva Joenpelto suhtautui kriittisesti selkokirjoihin vuonna 1987: hän oli huolissaan kansan kielitaidosta ja epäilikin, että kielitaitomme ei paranisi sillä, että tekstiä yksinkertaistettaisiin. (Virtanen 2006, 99.) Myös ensimmäisen selkokirjoituskilpailun voittaja, kirjailija Birgitta Boucht sekä selkokirjoja kirjoittanut Tuula Kallioniemi kertovat törmänneensä asenteisiin, joiden mukaan selkokirjallisuutta pidettiin aluksi latteana ja typistettynä. (Kallioniemi 2000, 172; *Selkokirjoittajan opas* 1990, 37, 39.) Lisäksi on ajateltu, että kaunokirjallisuuden kuulukin olla hieman vaikeaa ja aiheuttaa lukijassa ponnisteluja. Siksi helpotettua kaunokirjallisuutta ei ole aina hyväksytty. (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 135–136.)

Edellä kuvailtu kriittinen suhtautuminen selkokieliseen kaunokirjallisuuteen on pikkuhiljaa laimentunut, mutta kaunokirjallisuuden selkomukauttamiseen liittyvät haasteet ovat silti säilyneet. Koska mukauttajan on pyrittävä yhtä aikaa sekä yksinkertaistamaan alkuperäisen teoksen kieltä että säilyttämään sen taiteellinen ilmaisutapa, on kaunokirjallisuuden mukauttamisessa tasapainoiltava hyvin erilaisten tavoitteiden ristipaineessa. Ari Sainio korostaa sitä, että selkomukautuksen on oltava oma, itsenäinen teoksensa. Alkuperäisteos käy selkomukautuksessa läpi suuren muutoksen, jonka seurauksena syntyy omanlaisensa selkoversio. Sainio muistuttaakin kaunokirjallisuuden selkomukauttajaa siitä, että hänen on toisaalta suhtauduttava nöyrästi alkuperäisteokseen ja kuunneltava sitä, mutta toisaalta uskallettava rohkeasti ilmaista asioita myös omin sanoin. (Sainio 2006, 131, 152.) Tämä kaksijakoinen lähestymistapa tarjoaa hedelmällisen lähtökohdan myös tutkimukselle, koska se tiivistää kaunokirjallisuuden selkomukauttamiseen liittyvät haasteet.

Selkokieelisestä kaunokirjallisuudesta puhuttaessa käytetään erilaisia käsitteitä, joilla viitataan muokkauksen kohteena oleviin teoksiin. Yleiskielisestä kaunokirjallisesta teoksesta voidaan käyttää nimityksiä alkuperäisteos, lähtö- tai lähdeteos, joista kaksi jälkimmäistä on lainattu käännöstieteestä (Järvinen 1998, 17). Kun teosta muutetaan selkokielelle, voidaan puhua selkokääntämisestä, selkomukauttamisesta, selkokieelisestä kirjoittamisesta tai yleisemmin mukauttamisesta. Samoin selkokielelle mukautettua teosta voidaan nimittää selkoversioksi, selkoteokseksi, selkomukautukseksi tai selkokäännökseksi. Selkokääntäminen-käsitteen käyttö edellyttää sitä, että selkokieli nähdään omana kielenään, jolle yleiskielinen teksti käännetään. Selkomukauttaminen, mukauttaminen sekä selkokieellinen kirjoittaminen taas viittaavat siihen, että selkokieli nähdään kielimuotona, joka poikkeaa yleiskielestä mutta ei edusta erillistä kieltä. Käytän työssäni selkomukauttamisen, mukauttamisen sekä selkokirjoittamisen käsitteitä ja nimitän yleiskielistä aineistoani alkuperäisteokseksi. Selkokieelisestä aineistostani käytän nimityksiä selkomukautus, selkoversio sekä selkoteos. Olen rajannut käännöstieteen teoriasta juontuvat käsitteet työni ulkopuolelle, sillä tukeudun tutkielmassani ensisijaisesti selkokielen teoriaan.

2.2.2 Selkokielen ohjeet

Keskeisenä ohjenuorana selkokielen kirjoittajille toimivat selkokielestä kirjoitetut ohjeistukset, jotka muodostavat myös oman työni analyysissa tärkeän perustan. Selkokielen ohjeistuksia on kirjoitettu Suomessa jo useiden vuosikymmenien ajan. Ohjeiden tarkoituksena on antaa selkokielen kirjoittajille

keinoja, joiden avulla tekstiä voi muuttaa ymmärrettävämmäksi, selkeämmäksi ja yksinkertaisemmaksi. Suomalaisiin ohjeisiin on vaikuttanut kaksi kansainvälistä selkokielen ohjeistoa: ILSMH:n eli European Association of Inclusion Internationalin selkokieli-ohjeisto³ sekä Kansainvälisen kirjastojärjestö IFLA:n ohjeet selkomateriaalien tekijöille (*Guidelines for easy-to read materials* 1997).

ILSMH:n ohjeisto on julkaistu kokonaisuudessaan Ari Sainion (2000) toimittamassa teoksessa *Teksti, joka rakastaa lukijaansa*. Nämä ohjeet on tehty ensisijaisesti kehitysvammaisten lukijoiden tarpeisiin, mutta niitä on voitu hyödyntää muillekin vastaanottajaryhmille. IFLA:n ohjeisto on levinnyt kansainvälisesti laajimmin, ja siitä on julkaistu toinen, uudistettu laitos vuonna 2010. Kansainväliset ohjeistukset ovat alun perin toimineet suomalaisten selkokirjoitusohjeiden pohjana, mutta koska ohjeet on kirjoitettu koskemaan useita eri kieliä, ne eivät anna suomen kielestä yksityiskohtaisia ohjeita. Kansainväliset ohjeet ovat parhaiten sovellettavissa indoeurooppalaisiin kieliin, ja siksi ohjeita on jouduttu Suomessa täsmentämään ja laajentamaan. 2000-luvulla ohjeiden muokkauksessa tärkeinä toimijoina ovat olleet Selkokeskus sekä kielentutkijat, joiden kehitystyön avulla selkokielen ohjeistukset on saatu räätälöityä yhä paremmin suomen kieleen sopiviksi. (Kulkki-Nieminen 2010, 15; Leskelä 2019, 111; Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 42; Sainio 2000, 45.)

Ensimmäinen Suomessa julkaistu, yksityiskohtainen selkokielen periaatteiden esitys oli Pertti Rajalan toimittama *Selkokirjoittajan opas* (1990).⁴ Esittelen *Selkokirjoittajan oppaan* kirjoitusohjeet kokonaisuudessaan, sillä ne ovat vaikuttaneet voimakkaasti myöhempiin selkokielestä kirjoitettuihin ohjeistuksiin.

1. Käytetään lyhyitä lauseita.
2. Vältetään vaikeita lauserakenteita (ei runsaasti lauseenvastikkeita ja sivulauseita yhteen virkkeeseen).
3. Käytetään runsaasti verbejä ja substantiiveja ja vähän adjektiiveja ja adverberejä.
4. Vältetään pitkiä sanoja.
5. Käytetään tuttuja ja yleisiä sanoja.
6. Oudot ja vaikeat sanat selitetään mieluiten tekstin yhteydessä.
7. Vältetään erityissanastoa (esimerkiksi ammattikieli) slangi- ja murre sanoja sekä symbolisia ja abstrakteja ilmaisuja.
8. Kielikuvia käytetään varoen, tarpeen mukaan ne selitetään.
9. Kerronnan tulee olla rakenteeltaan selkeä ja loogisesti etenevä.
10. Ajan ja paikan runsasta vaihtelua tulee välttää.
11. Mitä oudompi ympäristö, tapahtuma tai ilmiö on kyseessä, sitä enemmän tulee kiinnittää huomiota sen ja mahdollisten taustatekijöiden selittämiseen.

³ ILSMH on eurooppalainen järjestö, joka pyrkii edistämään kehitysvammaisten oikeuksia Euroopan maissa. Ohjeisto on julkaistu suomeksi teoksessa *Teksti, joka rakastaa lukijaansa*. (Tee se helpoksi 2000, 11.)

⁴ Ennen tätä selkokirjoittamisen periaatteita olivat käsitelleet Hannu Virtanen ja Pertti Rajala teoksessa *Selkokieli – Miten sanoma perille?* (1986).

12. Tekstissä ei saa olla liikaa henkilöitä.
13. Henkilöt tulee esitellä selkeästi ja heidän tulee olla helposti tunnistettavissa silloin, kun he esiintyvät tekstissä.
14. Monet maantieteelliset nimet, isot luvut ja mittayksiköt voivat olla vaikeita ymmärtää.
15. Sisällöltään tekstin on oltava konkreettista.
(*Selkokirjoittajan opas* 1990, 24–25.)

Selkokirjoittajan oppaan ohjeita on myöhemmin päivitetty, laajennettu ja tarkennettu. Päivitetyt selkokirjoitusohjeet on julkaistu Ari Sainion toimittamassa artikkelikokoelmassa *Teksti, joka rakastaa lukijaansa* (2000), joka esittelee kansainväliset ohjeistukset selkokielen kirjoittamiseen ja käsittelee myös ohjeiden soveltamista suomen kieleen. Tiivistetyt ohjeet on koottu myös Leela Laura Leskelän ja Hannu Virtasen (2006) toimittamaan teokseen *Toisin sanoen – Selkokielen teoriaa ja käytäntöä*. Myös Hannu Virtasen *Selkokielen käsikirja* (2009) edustaa uudempia selkokielen ohjeistuksia. Leskelä ja Auli Kulkki-Nieminen (2015) lähestyvät selkokieltä tekstilajien näkökulmasta teoksessaan *Selkokirjoittajan tekstilajit*. He ovat koonneet teokseensa myös tiivistelmän selkokirjoittajille suunnatuista ohjeista. Tuoreimmassa teoriateoksessa *Selkokieli – Saavutettavan kielen opas* Leskelä (2019) esittää aiempaa yksityiskohtaisemman ohjeistuksen selkokielen kirjoittamiseen.

Selkokirjoittajan oppaan ohjeita on muokattu myöhemmin esimerkiksi ryhmittelemällä ohjeita luokkiin: aiemmin ohjeet jaettiin tekstitason, sanastotason, havainnollisuuden, vaikeiden rakenteiden ja lause- ja virkerakenteiden ryhmiin (Virtanen 2009, 68–111). Sittemmin ohjeet on sovitettu vain kolmeen luokkaan, joihin kuuluvat tekstin kokonaisrakenne, kielelliset rakenteet sekä sanasto. Uuden luokittelun tavoitteena on ollut auttaa selkokirjoittajaa hahmottamaan, millaisista tekstin osa-alueista kielen helppous tai vaikeus syntyy. (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 42.)

Vuoden 1990 ohjeistuksia on kritisoitu myös siksi, että niiden taustalla vaikuttavat Osmo A. Wiion (1974) kehittämät luettavuuskaavat, jotka määrittivät, millainen teksti on vaikeaa tai helppoa lukea. Wiion näkemyksiä on sittemmin kritisoitu, sillä on huomattu, että luettavuus ei ole aina palautettavissa kaavoihin eivätkä kaavat mittaa luettavuutta riittävän laajasti. Alkuvaiheen ohjeissa keskityttiin sanoihin ja sidottiin vaikeaselkoisuus sanaluokkiin, kun taas uudemmissa ohjeissa on tuotu enemmän esiin tekstiä kokonaisuutena. Myös lauseen pituus kriteerinä on saanut kritiikkiä osakseen, sillä pituuden sijaan olennaisempaa on kiinnittää huomiota tekstin sidosteisuuteen. Tärkeä lisä selkokielen teoriaan on Auli Kulkki-Niemisen esittelemä ajatus selkokielen tekstilajeista sekä siitä, että selkoteksti tulisi nähdä kokonaisuutena eikä yksittäisinä sanoina tai lauseina. Selkokirjoitusohjeisiin voitaisiin lisätä myös muistutus alkuperäistekstin analysoinnin ja kokonaismerkityksen ymmärtämisen tärkeydestä (Kulkki-Nieminen 2010, 225, Laurinen 1994, 59).

Lisäksi uudemmissa selkokielen ohjeistuksissa annetaan ohjeita tekstin visuaalisista ominaisuuksista – taittamisesta, kuvituksesta ja typografiasta. Nykyään huomioidaan entistä paremmin myös selkotekstin lukija, joka on merkittävässä roolissa tekstin ymmärrettävyyden rakentumisessa. (Kulkki-Nieminen 2010, 37, 39, 51, 57–62; Leskelä & Virtanen 2006, 13; Sainio 2000, 56–57; Turunen 1994, 24–30.)

Koska tarkastelen selkokieltä sanaston näkökulmasta, luon vielä katsauksen pelkästään sanastoa koskeviin ohjeisiin. *Selkokirjoittajan oppaassa* sanastoa koskeviin ohjeisiin kuuluvat ensinnäkin kehotukset välttää adjektiiveja ja adverbeja (ohje 3) sekä pitkiä sanoja (ohje 4). Lisäksi ohjeissa kehoitetaan käyttämään yleisiä ja tuttuja sanoja (ohje 5) sekä konkreettista kieltä (ohje 15). Sanastoa tulisi selkokielen kirjoitusohjeiden mukaan myös tarvittaessa selittää (ohje 6) ja slangi- ja murre sanoja välttää. Myös kielikuvien käyttöä pyritään selkokielessä välttämään (ohje 8), sillä selkokielen lukijoiden voi olla vaikeaa ymmärtää kuvallisia merkityksiä. Vaarana on, että he ymmärtävät kielikuvat kirjaimellisesti. Osassa kansainvälisiä selkokirjoitusohjeita kielikuvien käyttö kielletään jopa kokonaan, mutta Suomessa näin ehdotonta sääntöä ei anneta. (Leskelä 2019, 138.) Kielikuvien ohella lukijan voi olla vaikeaa hahmottaa maantieteellisiä nimiä, isoja lukuja sekä mittayksiköitä, joita tulisi käyttää harkiten (ohje 14).

Uudemmissa selkokielen ohjeistuksista esittelen alla Leskelän ja Kulkki-Niemisen (2015) tiivistelmän sanastoa koskevista ohjeistuksista. Näiden ohjeiden taustalla ovat useat Suomessa julkaistut selkokirjoitusohjeet.

- Käytetään yleistä ja tuttua sanastoa.
- Suositetaan lyhyitä sanoja.
- Suositetaan mahdollisimman konkreettisia sanoja.
- Tekstissä ei ole erikoiskielisiä sanoja.
- Tekstissä selitetään sanat, jotka voidaan olettaa kohderyhmälle vieraaksi.
- Tekstissä ei selitetä sanoja, jotka voidaan olettaa lukijalle tutuksi (veri, tuo punainen neste).
- Sanat selitetään luontevalla tavalla, joka ei vaikuta osoittelevalta.
- Kielikuvia tai sanontoja käytetään siten, että konteksti auttaa niiden ymmärtämistä.
- Kielikuvia käytetään maltillisesti.
- Kielikuvat ovat yleisiä.
- Synonyymejä käytetään maltillisesti.
- Synonyymien käyttö on johdonmukaista ja luontevaa.
- Vaikka sanoja toistetaan, teksti ei ole liian toisteista.
- Tekstissä ei ole isoja lukuja tai mittajärjestelmien tuntemista edellyttäviä lukumääriä, jos ne eivät ole tekstin aiheen kannalta aivan olennaisia.
- Sanoja on käytetty niiden tyypillisessä merkityksessä.
- Tekstissä ei käytetä lyhenteitä.

(Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 199.)

Kun vuoden 1990 sanastoa koskevia ohjeita verrataan yllä esiteltyihin uudempiin ohjeistuksiin, huomataan, että perustaltaan ohjeet ovat pysyneet samankaltaisina. Uudemmat ohjeet antavat yksityiskohtaisempia neuvoja esimerkiksi kielikuvien ja synonyymien käytöstä, sanojen toistamisesta sekä sanojen selittämisestä. Myös sanojen toistosta ja lyhenteiden käytöstä on lisätty maininnat uusiin ohjeisiin. Perusajatus on kuitenkin pysynyt samanlaisena sanastoa koskevissa ohjeissa alkuaajoista lähtien.

2.3 Aineisto

Olen valinnut tutkielmani aineistoksi nimenomaan lastenkirjallisuutta, sillä haluan selvittää, miten lastenkirjallisuus taipuu selkokielelle. On totuttu ajattelemaan, että lastenkirjallisuuden kieli on jo lähtökohtaisesti helppoa, joten on kiinnostavaa tarkastella, miten sitä voidaan selkokielelle mukautettaessa edelleen yksinkertaistaa. Toinen perustelu tutkimuskohteen valinnalle on se, että selkokielisen kaunokirjallisuuden tutkimus on keskittynyt aikuisille suunnattuihin teoksiin.

Tutkielmani aineisto koostuu lastenkirjallisuutta⁵ edustavasta teosparista: Sinikka (s. 1953) ja Tiina Nopolan (s. 1955) kirjoittamasta teoksesta *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* (2013) (HVÄK) sekä Hanna Männikkölahden mukauttamasta *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* -selkoversiosta (2017) (SHVÄK). Teokset ovat osa *Heinähattu ja Vilttitossu* -kirjasarjaa, jonka ensimmäinen osa julkaistiin vuonna 1989 ja sarjan viimeisin, kahdeksastoista osa vuonna 2018. Kirjasarja on suosittu ja tunnettu lastenkirjallisuuden edustaja, jonka voidaan katsoa saavuttaneen Suomessa jo klassikon aseman. Sarjan osia on mukautettu teatteriin, televisioon sekä elokuviksi, ja uusin elokuva *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* ilmestyi keväällä 2020. Sarja on suunnattu lapsilukijoille, mutta sarjan osissa on useita tasoja, jotka tavoittavat ja hauskuuttavat myös aikuislukijoita.

Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen -kirjassa isosisko Heinähattu aloittaa koulun, mikä harmittaa Vilttitossua. Vilttitossukin haluaisi kouluun, mutta hän on vielä liian nuori. Heinähatun luokka on lähdössä koulun järjestämälle onkiretkelle, jonne Vilttitossu haluaisi myös mukaan. Hän huijaa perheenjäseniään ja saa nämä uskomaan, että koulupäivä on peruttu. Kun Heinähattu jää

⁵ Lastenkirjallisuudella tarkoitetaan kirjallisuutta, joka on suunnattu noin 9-vuotiaille lapsille ja sitä nuoremmille. Tätä vanhemmille tarkoitettu kirjallisuus luetaan nuortenkirjallisuuteen. (Lappalainen 1979, 15.)

retkipäivänä kotiin nukkumaan, Vilttitossu pukeutuu Heinähatuksi ja lähtee isosiskoaan esittäen kouluun sekä retkelle. Vilttitossu käyttäytyy koulussa huonosti ja saa opettajan sekä luokkakaverit hämmästelemään, mitä "Heinähatulle" oikein on tapahtunut. Lopulta Vilttitossun juoni paljastuu ja asiat selviävät.

Selkoversion juoni vastaa alkuperäisteoksen juonta, mutta tapahtumia on paikoitellen tiivistetty. Keskeisimmät henkilöt tarinassa ovat päähenkilöt Heinähattu ja Vilttitossu, tyttöjen vanhemmat Hanna ja Matti Kattilakoski, naapurissa asuvat Alibullenin neidit Halise ja Helga sekä poliisit Isonapa ja Rillirousku. Myös opettaja Annukka Pylkkänen sekä Heinähatun luokkatoverit Jere ja Vili esiintyvät tarinassa. Alkuperäisteoksessa on yhdeksän lukua, 69 sivua ja 6008 sanaa ja selkokirjassa 25 lukua, 84 sivua ja 4829 sanaa. Selkoteos on siis kokonaissanamäärältään alkuperäisteosta suppeampi, mutta lukujen suurempi määrä sekä ilmava asettelu kasvattavat selkoteoksen sivumäärää.

Heinähattu ja Vilttitossu -sarjan teoksia on tutkittu pro gradu -tasolla aikaisemminkin: Lotta Korpimäki (2010) tarkastelee suomen kielen tutkielmassaan sarjan henkilönimiä ja Anna Kankainen Suomen kirjallisuuden tutkielmassaan (2012) huumoria sarjan kielessä ja tarinamaailmassa. Oman tarkasteluni kohteena olevaa *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* -osaa ei kuitenkaan ole tutkittu, eikä myöskään teoksen selkoversio ole ollut tutkimuksen kohteena.

3 AINEISTON ANALYYSI JA TULOKSET

Ekspressiivisten sanojen määrä ei ole aineistossani prosentuaalisesti erityisen suuri, mutta saneittain laskettuna *Heinähattu*, *Vilttitossu* ja *ärhäkkä koululainen* -alkuperäisteoksessa on kuitenkin 222 ekspressiivistä ilmausta. Se on teoksen kokonaissanamäärästä (6008 sanaa) 3,7 prosenttia. Selkoversiossa ekspressiivisiä ilmauksia on selvästi vähemmän – 67 kappaletta, mikä on teoksen kokonaissanamäärästä (4829 sanaa) 1,4 prosenttia. Ekspressiivisiä sanoja ei ole siis valtavasti alkuperäisteoksessaan, mutta selkoversiossa määrä on vielä pienempi myös kokonaissanamäärään suhteutettuna.⁶ On odotuksenmukaista, että kuvailevia sanoja on selkoversiossa vähemmän jo pelkästään siksi, että selkomukauttamiseen kuuluu yleensä tekstin karsimista ja tiivistämistä.

Olen jakanut kaikki alkuperäisteoksen ekspressiiviset ilmaukset luokkiin sen mukaan, miten niitä on muokattu selkoteokseen. Ekspressiivisiä ilmauksia on käsitelty selkomukautuksessa kolmella eri tavalla: säilytetty samoina, poistettu kokonaan ja muokattu eri keinoin. Käsittelen ensin samoina säilytyt ilmaukset, joihin olen laskenut mukaan vain täsmälleen samoina säilytetyt sananmuodot (alaluku 3.1). Näiden jälkeen siirryn analysoimaan selkoteoksesta poistettuja ekspressiivisiä ilmauksia, joihin kuuluu kokonaisia kappaleita, virkkeitä ja lauseita sekä lausetta suppeampia kokonaisuuksia (alaluku 3.2). Analyysiosan kolmannessa osassa erittelen selkoteokseen muokatut ekspressiiviset ilmaukset (alaluku 3.3). Muokkaustyyppit olen jakanut neljään ryhmään: toisella sanalla korvatut sanat (alaluku 3.3.1), täydennetyt tai selitetyt ilmaukset (alaluku 3.3.2), laajemman kokonaisuuden muokkaukset (alaluku 3.3.3) sekä lopuksi muut muokkaukset (alaluku 3.3.4).

Hyödynnän alaluvussa 2.2.2 esiteltyjä selkokirjoittajan ohjeita analysoidessani selkokielistä aineistoa. Peilaan ekspressiivisten sanojen mukauttamista selkokirjoittajan ohjeisiin ja selvitän, vastaako mukautus selkokielen periaatteita. Sanojen yleisyyttä selvittäessäni hyödynnän Parole-taajuuslistaa, joka on koottu vuosina 1996–1998 yhteiseurooppalaisessa Parole-hankkeessa. Suomen osuutta ovat olleet toteuttamassa Kotimaisten kielten tutkimuskeskus sekä Helsingin yliopiston kielitieteen laitos. Parole-tekstikorpuksesta yli puolet on koottu sanomalehtiteksteistä, mutta mukana on myös kirjoja, aikakauslehtiä ja muita tekstejä. (Heikkinen, Lehtinen & Lounela 2001, 12; Parole-taajuuslista.) Käyttämäni taajuuslista sisältää 1 339 787 sananmuotoa. Sanojen taajuuksia vertailemalla selvitän, esiintyykö selkoteoksessa yleisempiä sanoja kuin alkuperäisteoksessa.

⁶ Olen luokitellut *huutaa*-verbin johdoksineen neutraaliksi verbiksi, koska se on hyvin yleinen ja siksi neutraalistuneeksi katsottava sana. Alkuperältään *huutaa* on kuitenkin todennäköisesti onomatopoeettinen (SSA I, 195), ja esimerkiksi Knuutila (2017, 142) luokittelee *huudahtaa*-verbin onomatopoeettisiin sanoihin. Jos olisin luokitellut *huutaa*-verbin ekspressiivisiin sanoihin, se olisi lisännyt tuntuvasti ekspressiivisten saneiden esiintymiä: *huutaa* tai sen johdosverbi toistuu alkuperäisteoksessa kaikkiaan 31 kertaa, ja samoina säilytetyissä ekspressiivisissä sanoissa *huutaa*-verbi tai sen johdos saa 17 esiintymää.

3.1 Samoina säilytetyt ilmaukset

Alkuperäisteoksessa esiintyvistä ekspressiivisistä sananmuodoista 43 on säilytetty samoina selkoteoksessa. Näistä 32 on onomatopoeettisia sanoja ja 11 deskriptiivisiä. Onomatopoeettisten sanojen runsas määrä selkoversiossa on yllättävä, sillä vaikka äänteellisesti motivoituneiden sanojen merkityksiä on mahdollista päätellä niiden kirjoitusasuista, saattavat sanat silti jäädä lukijalle abstrakteiksi ja siksi vieraiksi (Toiviainen 2002, 30). Kaunokirjallisuuden kieleen onomatopoeettiset sanat kuitenkin kuuluvat, mikä saattaa olla yksi syy siihen, että niitä on säilytetty myös selkoversiossa.

Olen luokitellut samoina säilytettyihin ekspressiivisiin ilmauksiin sananmuodot, jotka ovat selkoteoksessa täsmälleen samassa muodossa kuin alkuperäisteoksessa. Olen laskenut mukaan myös tapaukset, joissa sananmuotoa ympäröivää tekstiympäristöä on muutettu, jos tarkastelun kohteena oleva sana on kuitenkin säilytetty samana. Käsittelen esimerkkien yhteydessä tekstiympäristössä tehtyjä muutoksia, sillä ne voivat vaikuttaa ilmauksen ymmärrettävyyteen. Olen jakanut samoina säilytetyt ekspressiiviset ilmaukset ryhmiin sen mukaan, mitä ne kuvaavat: puhumista tai muuta puhe-elimillä tuotettua ääntä sekä eleitä ilmaiseviin sanoihin sekä liikkumista ja (käsillä) tekemistä ilmaiseviin sanoihin.

3.1.1 Puhetta, ääntä ja eleitä kuvaavat ilmaukset

Puhetta tai muuta puhe-elimillä tuotettua ääntä kuvaavia ekspressiivisiä sanoja on samoina säilytetyissä sanoissa runsaasti (28 kappaletta). Esiintymien suurta määrää selittää varmasti se, että kaunokirjallisuudessa käytetään paljon johtolauseita vuoropuheluiden yhteydessä. Onomatopoeettiset esimerkit *kiljui* (40 Parole-esiintymää) (HVÄK, 7; SHVÄK, 11), *mutisi* (202 Parole-esiintymää) (HVÄK, 8, 10, 44; SHVÄK, 12, 16, 53), *huokaisi* (175 Parole-esiintymää) (HVÄK, 8, 42, 60, 64; SHVÄK, 13, 51, 74, 79), *kirkaisi* (6 Parole-esiintymää) (HVÄK, 45 SHVÄK, 55), *kuiskasi* (251 Parole-esiintymää) (HVÄK, 45, 67; SHVÄK, 55, 82) ja *kuiskivat* (11 Parole-esiintymää) (HVÄK, 47; SHVÄK, 58) ovat peräisin johtolauseista. Niistä *mutista*-, *huokaista*- ja *kuiskata*-verbi esiintyvät enemmän kuin yhden kerran molemmissa teoksissa. Sananmuotojen taajuuksia kuvaavat Parole-esiintymämäärät osoittavat, että johtolauseverbien yleisyydessä esiintyy suurta vaihtelua. Useammin toistuvat verbit kuuluvat toki tämän ryhmän yleisimpiin sanoihin, mutta johtolauseissa on käytetty myös harvinaisempia sananmuotoja kuten *kirkaisi* ja *kuiskivat*. Ainakaan johtolauseverbejä ei näytä siis olevan valittu selkoteokseen niiden yleisyyden perusteella.

Aineistossa esiintyy myös puhumiseen liittyviä interjektioita, jotka ovat varsin harvinaisia. Silti kaikkia interjektioita ei ole poistettu selkomukautuksesta. Sekä alkuperäisteokseen että selkomukautukseen kuuluu useita imitatiiveja. Niillä tarkoitetaan onomatopoeettisia interjektioita, jotka jäljittelevät erilaisia ääniä sekä joskus liikkeitä tai tuntemuksia (Jääskeläinen 2013, 4). Aineistoni imitatiiveihin kuuluvat esimerkiksi pehmolelunallen ääntä jäljittelevä *mur, mur* (0 Parole-esiintymää) (HVÄK, 39, 45, 46; SHVÄK, 54, 55, 56), puhujan tunnetilaa kuvaavat *höh* (12 Parole-esiintymää) (HVÄK, 10, 53, 61; SHVÄK, 16, 66, 74) ja *auts* (2 Parole-esiintymää) (HVÄK, 9; SHVÄK, 15) sekä kalojen houkuttelussa käytetty *tse tse* (2 Parole-esiintymää) (HVÄK, 36; SHVÄK, 44). Esimerkkisanojen säilyttäminen selkoteoksessa on sikäli perusteltua, että imitatiivien ymmärtämiseen ei välttämättä tarvita tietoa sanojen merkityksistä. On siis mahdollista, että lukija pystyy päättämään ääntä jäljittelevien lausahdusten merkitykset, vaikka ne olisivat hänelle vieraita, sillä imitatiivit todella kuulostavat tarkoitteiltaan ainakin jossain määrin. Selkoteoksen interjektioita ympäröivään tekstiin on tehty myös pieniä muutoksia, jotka auttavat lukijaa ymmärtämään ääntä kuvaavien lausahdusten merkityksiä:

- (1) – **Mur mur**, kuului taas. (HVÄK, 45.)
 – **Mur, mur**, nallen vatsasta kuului taas. (SHVÄK, 56.)
- (2) – **Höh**, sanoi Vilttitossu. Miksen minä saa olla Heinähattu ja käydä koulua? (HVÄK, 53.)
 – **Höh!**
 Miksi minä en saa olla Heinähattu ja käydä koulua? Vilttitossu kysyi, [sic] (SHVÄK, 66.)
- (3) – **Auts**, hän valitti. – Sattuu! (HVÄK, 9.)
 – **Auts!**
 Mahaan sattuu! hän valitti. (SHVÄK, 15.)

Selkoteoksessa esiintyvää interjektiota on selvennetty lisäämällä tarkentavia sanoja (esimerkki 1) sekä muuttamalla puheenvuorossa esiintyviä väli- ja lopetusmerkkejä (esimerkit 2 ja 3). Etenkin *höh*- ja *auts*-huudahdusten perään lisätyt huutomerkki muuttavat puheenvuorojen sävyä ja saattavat auttaa lukijaa ymmärtämään paremmin, millaisella sävyllä interjektio sanotaan. Interjektioden säilyttämistä selkoteoksessa puoltaa se, että ne vahvistavat henkilöhahmojen tunnereaktioita. Jos repliikki olisi muutettu epäsuoraksi toteamukseksi, osa tunnekuohusta kuihtuisi pois (Honko 2005, 49).

Myös lapsenkieleen kuuluvat interjektiot *höpsistä* (2 Parole-esiintymää) (HVÄK, 35; SHVÄK, 43) ja *lällällää*⁷ (0 Parole-esiintymää) (HVÄK, 36; SHVÄK, 44) on säilytetty sellaisinaan, vaikka ne ovat harvinaisia ja vaikka niiden merkityksiä on vaikeaa päätellä sanojen kirjoitusasuista. *Lällällää*-ilmaus on selkoteoksessa erotettu omaksi, huutomerkkiin päättyväksi virkkeekseen, mikä korostaa hännäävän lausahduksen merkitystä puheenvuorossa (esimerkki 4):

- (4) – Et saanutkaan, **lällällää**! (HVÄK, 36.)
 – Et saanutkaan.
Lällällää! hän jatkoi. (SHVÄK, 44.)

Imitatiiveja esiintyy paljon sarjakuvissa ja lapsenkielessä (Jääskeläinen 2013, 341). Siksi on luonteavaa, että niitä esiintyy myös lapsilukijoille suunnatussa aineistossa. Samasta syystä imitatiivien säilyttäminen selkomukautuksessa on perusteltua – huolimatta siitä, että jotkin ääntä imitoivat sanat eivät merkitykseltään avautuisikaan helposti lukijoille.

Edellä käsitellyt puhumista kuvaavat johtolauseverbit saavat täydennykseen henkilöhahmon repliikin ja hahmottuvat siksi merkitykseltään helposti lukijalle. Selkoteoksessa on kuitenkin myös sellaisia puhumista tai äännähdyksiä kuvaavia sanoja, jotka eivät saa täydennykseen adverbialia tai objektia. Samoina säilytetyistä ilmauksista tällaisia ovat äänen tuottamiseen liittyvät verbit *yskäisi* (17 Parole-esiintymää) (HVÄK, 64; SHVÄK, 79), *rykäisi* (51 Parole-esiintymää) (HVÄK, 55; SHVÄK, 69) ja *murisee* (13 Parole-esiintymää) (HVÄK, 45; SHVÄK, 54). Ne ovat melko harvinaisia ja saavat parikseen vain tekijäsubjektin:

- (5) – – Minusta sinä näytät enemmän Pyllykältä.
 Opettaja **yskäisi**. Sitten hän nousi. (HVÄK, 64.)
 – – Minun mielestäni sinä näytät enemmän Pyllykältä, Vilttitossu ilmoitti.
 Opettaja **yskäisi**. Sitten hän nousi. (SHVÄK, 79.)
- (6) Vilttitossu **rykäisi**. Sitten hän aloitti: – – (HVÄK, 55.)
 Vilttitossu **rykäisi**. (SHVÄK, 69.)
- (7) – Vatsa **murisee**, Halise ajatteli. Vilttitossulla on nälkä. (HVÄK, 45.)
 – Oi, Vilttitossulla on nälkä ja hänen vatsansa **murisee**. (SHVÄK, 54.)

⁷ Jääskeläisen (2016, 112) mukaan hännämissanoihin (*lällällää*) sisältyy äännesymbolista merkitystä, joten olen luokitellut ne onomatopoeettisiin sanoihin.

Esimerkissä 5 opettajan yskäisy ilmentää vaivautunutta reaktiota Vilttitossun epäkohteliaaseen tokaisuun. *Yskäistä*-verbin tekstiympäristö on säilytetty selkoteoksessa lähes samana, joskin Vilttitossun repliikkiin on lisätty johtolause. Johtolauseen verbi *ilmoittaa* antaa vaikutelman Vilttitossun puheen varmuudesta, mutta muuten *yskäistä*-verbin merkitystä tai sävyä ei tekstissä selitetä. Lukijalle saattaa jäädä epäselväksi yskäisyn hämmentynyt ja vaivautunut sävy. Esimerkissä 6 rykäiseminen taas ilmentää pitkän, lähes puheenomaisen puheenvuoron aloittamista. Alkuperäisteoksessa tilannetta selvennetäänkin johtolauseella *sitten hän aloitti*, mutta selkoteoksesta lause on karsittu. Ratkaisu on yllättävä, sillä selventävä lause voisi auttaa lukijaa ymmärtämään, miksi Vilttitossu rykäisee ennen puheenvuoron aloitusta.

Sekä *yskäistä*- että *rykäistä*-verbin merkitys on edellä esitellyissä esimerkeissä implisiittinen, ja lukijan tulisi pystyä päättämään se tekstiympäristöstä. Tällaiset rivien väliin piilotetut merkitykset ovat kaunokirjallisuudessa hyvin tyypillisiä, mutta ne voivat aiheuttaa hankaluuksia selkokielen lukijoille. Alkuperäisteoksen implisiittiset viittaukset pyritäänkin yleensä selkokielessä muuttamaan eksplisiittisiksi esimerkiksi tarkennusten ja selitysten avulla (Heiskanen 1992, 111; Järvinen 1998, 64). Esimerkissä 7 *vatsa murisee* -lause on säilytetty selkoteoksessa, vaikka kyseessä on kuvallinen, personifikaatioon perustuva ilmaus. Vaikeahkon ilmauksen merkitys kuitenkin selitetään eksplisiittisesti sekä alkuperäisteoksessa että selkoversiossa, joten sen säilyttäminen on perusteltua.

Deskriptiivinen sananmuoto *irvisti* on säilytetty sellaisenaan selkomukautuksessa (esimerkki 8). *Irvistää*-verbi tai sen johdos esiintyy selkokielisessä aineistossa useaan kertaan, vaikka kyseessä on melko harvinainen kuvaileva sana. *Irvisti*-sanamuodon (52 Parole-esiintymää) (HVÄK, 33; SHVÄK, 42) käyttöä selkoteoksessa puoltaa se, että verbiä on vaikeaa korvata yksittäisellä samaa tarkoittavalla sanalla. Tekstiympäristö ei suoraan selitä verbin merkitystä, mutta Jeren kantelevasta puheenvuorosta on mahdollista päätellä, että kyseessä on jokin kielletty teko:

- (8) Vilttitossu kääntyi ja **irvisti** Vilille.
 – Heinähattu irvistelee! Jere sanoi.
 Opettaja vilkaisi Vilttitossua, joka hymyili opettajalle iloisesti.
 – Rauhoittukaapas, Jere ja Vili, kohta päästään kalastamaan, opettaja sanoi. (HVÄK, 33.)

Vilttitossu kääntyi ja **irvisti** Vilille.
 – Heinähattu irvistää! Jere huusi.
 Opettaja katsoi Vilttitossua, joka hymyili iloisesti.
 – Rauhoittukaa, lapset. (SHVÄK, 42.)

Kieltämistä ja myöntymistä ilmaisevat *pudisti*⁸ *päätään* (*pudisti*: 109 Parole-esiintymää) (HVÄK, 41; SHVÄK, 48) ja *nyökyttelivät* (6 Parole-esiintymää) (HVÄK, 56; SHVÄK, 70) on säilytetty selkoteoksessa sellaisinaan⁹. Ilmaus *pudisti päätään* on melko yleinen, joten sen säilyttäminen on deskriptiivisyydestä huolimatta perusteltua. *Nyökyttelivät*-sanamuoto on harvinainen, mutta deskriptiivisen verbin merkityksen avautumista on selkoversiossa helpotettu tekstiympäristön muilla sanoilla. Esimerkissä 9 näkyvässä tilanteessa opettaja on juuri kysynyt Vilttitossulta, mikä olisi tytön mielestä sopiva rangaistus tämän tekemistä metkuista. Alkuperäisteoksessa johtolauseen verbinä on *sanoi*, mutta selkoversiossa vastaava verbi on *ehdotti*.

- (9) – Sille ei saa antaa karkkia pitkään, pitkään aikaan! sanoi Vilttitossu.
Kaikki **nyökyttelivät**. (HVÄK, 56.)
- Sille ei saa antaa karkkia pitkään aikaan! ehdotti Vilttitossu.
Kaikki **nyökyttelivät**. (SHVÄK, 70.)

Johtolauseen verbin muuttaminen muuttaa Vilttitossun puheenvuoron toteamuksesta ehdotukseksi – siis pikemminkin kysymykseksi, joka on osoitettu muille henkilöille. Kun Vilttitossun repliikki ymmärretään kysymyksenä, selittyy *nyökytellä*-verbinkin merkitys vastaukseksi *ehdottaa*-verbiin. Esimerkki todistaa, että pienilläkin muutoksilla on mahdollista parantaa harvinaisten sanojen ymmärrettävyyttä.

3.1.2 Liikkumista ja tekemistä kuvaavat ilmaukset

Puhumisen lisäksi ekspressiiviset verbit kuvaavat usein liikkumista ja työntekoa (Mikone 2002, 122–123), joista molempia esiintyy aineistossani (yhteensä 15 kappaletta). Liikkumista ilmaiseviin, samoina säilytettyihin sanamuotoihin sisältyy sekä harvinaisia että yleisiä sanoja. Näissäkään tapauksissa ei ole siis mahdollista löytää johdonmukaista periaatetta sille, että sanat on säilytetty selkoteoksessa. Harvinaisia ovat deskriptiivinen sanamuoto *hyppeli* (9 Parole-esiintymää) (HVÄK, 39; SHVÄK, 47) sekä onomatopoeettinen *kopistelivat* (2 Parole-esiintymää) (HVÄK, 41; SHVÄK, 49), kun taas deskriptiivinen *kiersi* (348 Parole-esiintymää) (HVÄK, 34; SHVÄK, 42) kuuluu selvästi yleisempiin sanoihin. Toki on huomattava, että *kiersi* tarkoittaa aineistossa kulkemista ja kiertelyä: *Hän kiersi oppilaiden luona ja auttoi pujottamaan madot koukkuun*¹⁰ (SHVÄK, 42). Verbi olisi siis ollut mahdollista korvata vielä yleisemmällä *kulki*-sanamuodolla (689 Parole-esiintymää).

⁸ Knuutila (2017, 149) luokittelee *pudistella*-verbin deskriptiiviseksi.

⁹ Ilmausta *pudistaa päätään* on toisaalla muokattu selkoteokseen.

¹⁰ Verbit *kiertää* ja *pujottaa* ovat alkuperältään mahdollisesti deskriptiivisiä (SSA I, 354; SSA II, 418).

Tekemistä kuvaavista verbeistä, jotka on säilytetty selkoteoksessa samoina, lähes jokainen on melko harvinainen: onomatopoeettiset verbit *taputti* (79 Parole-esiintymää) (HVÄK, 45; SHVÄK, 55) *pamautti* (48 Parole-esiintymää) (HVÄK, 28; SHVÄK, 37), *koputti* (44 Parole-esiintymää) (HVÄK, 31; SHVÄK, 38), *kilisti* (8 Parole-esiintymää) (HVÄK, 61; SHVÄK, 74, 76), *puhalsi* (144 Parole-esiintymää) (HVÄK, 25; SHVÄK, 34) sekä deskriptiivinen *auttoi pujottamaan* (*pujottamaan*: 3 Parole-esiintymää) (HVÄK, 34; SHVÄK, 42). Näistä ainoastaan *puhalsi* on muita yleisempi ja eroaa muista esimerkeistä myös siinä, että se ei kuvaa käsillä tekemistä. Kaikkia edellä mainittuja esimerkkejä näyttää yhdistävän kuitenkin se, että kuvailevan sanan merkitys aukeaa lukijalle tekstiympäristön avulla: Verbejä täydentävät objektit ja adverbialit antavat lukijalle konkreettisen kuvan siitä, mitä teonsanat tarkoittavat. Joskus verbiä täydentää pelkkä objekti (esimerkki 11), joskus pelkkä adverbiali (esimerkki 14) ja joissakin tapauksissa sekä objekti että adverbiali (esimerkit 10, 12 ja 13).

(10) – – **pamautti** oven kiinni. (HVÄK, 28; SHVÄK, 37.)

(11) – – **koputti** – – ovea. (HVÄK, 31; SHVÄK, 38.)

(12) – – auttoi – – **pujottamaan** matoja koukkuihin. (HVÄK, 34.)

– – auttoi **pujottamaan** madot koukkuun. (SHVÄK, 42.)

(13) – – **kilisti** lusikalla mukiaan – –. (HVÄK, 61.)

– – **kilisti** mukiaan. (SHVÄK, 76.)

(14) – – **puhalsi** pilliin. (HVÄK, 25; SHVÄK, 34.)

Deskriptiivisestä sananmuodosta *nappasi* (231 Parole-esiintymää) on säilytetty selkomukautuksessa kolme alkuperäisteoksen ilmausta vastaavaa esiintymää (HVÄK, 4, 27, 69; SHVÄK, 10, 36, 84). Alkuperäisteoksessa verbi esiintyy vielä useammin, mutta se on korvattu joissakin kohdissa toisella ilmauksella (alaluku 3.3.2). *Nappasi*-sananmuodon säilyttämisen puolesta puhuu sen taajuus, ja sama perustelu sopii myös deskriptiivisen *tarttui*-sananmuodon¹¹ (471 Parole-esiintymää) (HVÄK, 48; SHVÄK, 58) säilyttämisen syyksi. Myös *tarttua*-verbillä on alkuperäisteoksessa useita esiintymiä, mutta se on säilytetty samana vain yhdessä tapauksessa. Yllättävää on se, että verbi on säilytetty esimerkissä 15, jossa sen merkitys kytkeytyy kielikuvaan, personifikaatioon:

¹¹ SSA:n (III, 273–274) mukaan *tarttua* on todennäköisesti deskriptiivislähtöinen verbi.

- (15) Vilttitossu kiskaisi ongen vedestä ja lennätti sen kaaressa taakseen, jolloin se **tarttui** Vilin lippalakkiin. (HVÄK, 48.)

Vilttitossu heilautti onkea niin, että koukku **tarttui** kiinni Vilin lippalakkiin. (SHVÄK, 58.)

Selkokielessä kielikuvia on pyritty välttämään, koska monelle selkokielen lukijalle kuvalliset merkitykset ovat vaikeita tai jopa mahdottomia ymmärtää (*Selkokirjoittajan opas* 1990, 24). Leskelä (2019, 139) toteaa kuitenkin, että yleisiä kielikuvia on aivan mahdollista käyttää myös selkokielessä, sillä ne elävöittävät tekstiä. Etenkin yksinkertaisessa tekstiympäristössä käytettyinä kielikuvat voivat olla selkokielessäkin paikallaan. Sanastoa koskeissa selkokirjoittajan ohjeissa todetaankin, että kielikuvia voidaan käyttää, jos ne ovat yleisiä ja jos tekstiympäristö tukee niiden ymmärtämistä (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 199). Yllä olevassa esimerkissä elollistettua ilmausta on selitetty vaihtamalla pronominisubjekti substantiiviksi ja lisäämällä tarkentava *kiinni*-adverbi *tarttua*-verbiin. Näin lausekokonaisuus on tehty lukijalle helpoksi ymmärtää kielikuvasta huolimatta. Muissakin selkokielen kaunokirjallisuuden tutkimuksissa on tehty havaintoja, joiden mukaan kielikuvia on säilytetty selkoversioissa yllättävän paljon (Järvinen 1998, 60–61; Kuikka 2001, 74; Luokkanen 2004, 57). Personifikaation säilyttäminen on perusteltua myös siksi, että personifikaatio voi luoda lukijalle ajatuksen siitä, että fiktion maailmassa eloton voi herätä henkiin (Honko 2005, 37).

3.1.3 Päätelmiä samoina säilytetyistä ilmauksista

Samoina säilytetyistä ekspressiivisistä sanoista yleisimmät ovat *tarttui* (471 Parole-esiintymää), *kiersi* (348 Parole-esiintymää), *kuiskasi* (251 Parole-esiintymää), *nappasi* (231 Parole-esiintymää), *mutisi* (202 Parole-esiintymää), *huokaisi* (175 Parole-esiintymää) ja *puhalsi* (144 Parole-esiintymää). Toisaalta samanlaisina säilytetyissä ekspressiivisissä ilmauksissa on myös harvinaisia sanoja kuten *mur mur* (0 Parole-esiintymää), *lällällä* (0 Parole-esiintymää) ja *kirkaisi* (6 Parole-esiintymää). Ekspressiivisten sanojen säilyttämisen perusteena selkoteoksessa ei siis näytä olevan sanan yleisyys, mikä tulee esiin sekä puhetta ja eleitä että liikkumista ja tekemistä kuvaavien sanojen analyysissa.

Selkoteoksessa esiintyy yllättävän paljon onomatopoeettisia sanoja. Syy tähän saattaa olla se, että ääntä jäljittelevien sanojen ja lausahdusten merkitys on mahdollista päätellä sanojen kirjoitusasusta. Esimerkiksi interjektioiden ja imitatiivien säilyttäminen selkoteoksessa on luontevaa, koska niiden voidaan ajatella kuuluvan lapsenkieleen. Lisäksi ne vahvistavat henkilöhahmojen tunnereaktioita, kun epäsuorien toteamusten sijaan käytetään hahmojen suoraa puhetta.

Aineistossa esiintyy joitakin tapauksia, joissa sanojen implisiittisiä merkityksiä ei avata. Tämä on yllättävää, sillä selkokielessä asiat pyritään yleensä kertomaan eksplisiittisesti. Myös kielikuvia on säilytetty selkoversiossa, mikä sekin on kiinnostavaa, koska selkokielessä kuvallisuutta yleensä pyritään välttämään. Aineistoni kuitenkin todistaa, että yksinkertaisia kielikuvia voi hyvin käyttää selkokielessäkin, kun niitä ympäröivä konteksti tukee sanojen ymmärtämistä. Huomio on linjassa selkokielen periaatteiden kanssa, sillä niiden mukaan hankalasti hahmottuvia sanoja voi käyttää selkokielessäkin, kunhan ympäröivä tekstikonteksti on riittävän selkeä. Samana säilytettyjen ilmausten analyysi todistaa, että hyvin pienetkin muutokset harvinaisen ilmauksen tekstiympäristössä voivat parantaa merkittävästi sanan ymmärrettävyyttä.

3.2 Poistetut ilmaukset

Selkoteos on usein karsittu, tiivistetty ja lyhennetty versio alkuperäisteoksesta. Siksi on yleistä, että lähdesteoksesta on poistettu tekstiä: yksittäisiä sanoja, ilmauksia, lauseita tai jopa kokonaisia kappaleita. Erityisen yleistä kaunokirjallisuuden selkomukauttamisessa on erilaisten kuvailevien sekä runsaasti yksityiskohtia sisältävien jaksojen poistaminen tai tiivistäminen, jos ne eivät vie juonta selkeästi eteenpäin. (Honko 2005, 67; Luokkanen 2004, 22, 64; Sainio 2006, 146.) Aineistossani on 72 täydellistä poistoa, joissa poistettua osuutta ei ole muokattu toiseksi sanaksi tai ilmaistu tiivistäen. Aineistossa esiintyy runsaasti esimerkkejä poistoista, joissa alkuperäisteoksesta on poistettu sanaa laajempia kokonaisuuksia. Itse asiassa yksittäisten ekspressiivisten sanojen poistoja esiintyy aineistossani vain vähän, sillä useimmissa tapauksissa ilmauksia on muokattu jotenkin. Selkokielisestä teoksesta on poistettu kokonaisia tekstikappaleita, virkkeitä, johtolauseita, osia johtolauseista, henkilöiden repliikkejä sekä yksittäisiä sanoja.

3.2.1 Laajat poistot

Yksittäistä sanaa laajemmissa poistoissa tekstiä on poistettu lauseittain tai virkkeittäin, joten on mahdotonta päätellä, onko tällaiset tekstikohdat poistettu siksi, että niissä esiintyy ekspressiivisiä sanoja. Syy poistolle saattaa yksinkertaisesti olla se, että virke, lause tai kappale ei ole juonen ymmärtämisen kannalta olennainen. Esimerkit 16 ja 17 liittyvät toisiinsa, joten niiden poistamisratkaisu on johdonmukainen: ensimmäisessä isä haaveilee naapurintätien leipomista herkuista ja jälkimmäisessä hän pääsee maistamaan niitä. Esimerkeistä ovat poiston myötä hävinneet onomatopoeettinen *maiskutella*-verbi sekä deskriptiiviset verbit *pursuta* ja *lipoa*.

Selkomukautuksesta isän haaveilujakso on poistettu, ja pasteijansyöntitilanteesta on poistettu isän yksityiskohtia sisältävä repliikki (SHVÄK, 49). Yksityiskohtaisen kuvailun poistaminen vaikuttaa isästä syntyvään kuvaan, sillä isän herkuttelutaipumus ei nouse selkomukautuksessa yhtä selkeästi esiin kuin alkuperäisteoksessa.

Esimerkissä 18 kuvataan Vilttitossun nukkeleikkiä ennen nukkumaanmenoa. Katkelma muistuttaa lukijalle, että Vilttitossu on vielä lapsi, mikä on tärkeä tieto myöhempien tapahtumien ymmärtämisen kannalta. Deskriptiivinen ilmaus *höpinä* ja onomatopoeettinen *hyi hyi* viittaavat Vilttitossun lapsenomaiseen puheeseen ja leikkiin, mutta selkoteoksesta katkelma on poistettu. Poistot ovat lukukokemuksen kannalta merkittäviä, koska yksityiskohdilla on suuri merkitys henkilöistä syntyvien kuvien rakentamisessa (Luokkanen 2004, 64).

- (16) – Mitähän Alibullenin neidit tuovat tuliaisiksi talkoisiin? äiti pohti.
– Toivottavasti juustopiirasta alkupalaksi ja tuulihattuja jälkiruuaksi, isä **maiskutteli**. – Muffinitkaan eivät olisi pahitteeksi. (HVÄK, 40.)
- (17) Pasteija meni isän suusta alas kahdella puraisulla.
– Tuulihattujen sisältä näkyi **pursuavan** runsaasti kermavaahtoa, isä sanoi ja **lipoi** huuliaan. (HVÄK, 42.)
- (18) Tyttöjen huoneesta kuului Vilttitossun **höpinää**. Hän laittoi nukkeja peiton alle.
– Nyt, Anna-Kerttu, pää tyynyyn, ei valvota enää! Ja Karoliina, taas jäivät hampaat pesemättä! **Hyi, hyi!** (HVÄK, 17.)

Joissakin tapauksissa on poistettu vuoropuhelua, jonka tehtävänä on rakentaa henkilökuva ja kertoa yksityiskohtaisesti hahmon toiminnasta. Juuri dialogin merkitys henkilöhahmon luonnekuvan rakentajana on kaunokirjallisuudessa keskeinen, joten sen karsiminen voi vaikuttaa ratkaisevasti hahmosta syntyvään kuvaan. Esimerkin 19 vuoropuhelu, jossa Vilttitossu uhkaa poikia väkivallalla, on poistettu selkomukautuksesta. Katkelman yhteydessä esiintyy useita ekspressiivisiä sanoja: deskriptiiviset *pusertaa*, *uhota* sekä *laputtaa* ja onomatopoeettinen ilmaus *höpö höpö*. Lisäksi tekstikohta pitää sisällään puhekielisyyksiä, joita ei myöskään tulisi käyttää runsaasti selkomukautuksissa (Sainio 2006, 143; Virtanen 2009, 83).

- (19) Vilttitossu **pusersi** kätensä nyrkkiin.
– Alkaka **laputtaa** tai tulee köniin! hän **uhosi**.
Jere ja Vili juoksivat hädissään opettajan luo.
– Opettaja, opettaja, Heinähattu antaa köniin! Jere valitti.
– **Höpö, höpö**, opettaja sanoi. (HVÄK, 35.)

Selkomukautuksessa on säilytetty tekstin osa, jossa Vilttitossu näyttää kieltä ja valehtelee, mutta lyömisellä uhkailu on poistettu. Kyseessä saattaa olla pedagoginen poisto, sillä viittauksia "hankaliin aiheisiin" kuten alkoholinkäyttöön, seksuaalisuuteen ja väkivaltaan pyritään selkokirjallisuudessa

välttämään (Sainio 2006, 147; Taneli 2005, 38–39). Terävin kärki Vilttitossun luonteesta jää poiston myötä puuttumaan selkomukautuksesta, mikä voi vaikuttaa henkilöstä syntyvään kuvaan. Selkoteokseen tehtävät tiivistykset ja poistot johtavatkin usein siihen, että henkilökuvat ohenevat ja tunnereaktiot laimenevat (Honko 2005, 45, 49; Kuikka 2001, 97; Luokkanen 2004, 30). Myös esimerkit 20–22 kuvaavat Vilttitossun riehaantunutta käytöstä ja ilkeää puhetta. Selkoteoksesta nämäkin osuudet on poistettu, mikä vaikuttaa tilanteesta syntyvään vaikutelmaan. Poistojen myötä ovat hävinneet onomatopoeettiset verbit *karjua*, *karjaista*, *kailottaa*, *kiljua* ja *lällättää* sekä deskriptiivinen verbi *jähmettyä*. Lastenlorujen ja sanaväännösten ymmärtäminen saattaa kuitenkin olla selkoteoksen lukijalle hankalaa, joten poistot ovat ymmärrettäviä.

- (20) Vilttitossu juoksi opettajan ohi ja **lällätti**:
 – Annukka, Pannukka, paistinpannukka!
 – Mitä sinä sanot? opettaja kauhistui ja **jähmettyi** paikoilleen.
 Jere ja Vili katsoivat toisiinsa.
 – Annukka, Pannukka! Vili matki.
 – Paistinpannukka! Jere **karjui**.
 Pian koko luokka hoki:
 – Annukka, Pannukka, paistinpannukka! (HVÄK, 49.)
- (21) – Hajaantukaa! Rillirousku **karjaisi**.
 Vilttitossu **kailotti**:
 – Rillirousku ipana istui oven takana, mitä siellä tekemässä, koppalakkia pesemässä! (HVÄK, 50.)
- (22) – Lain nimessä, seis! Vilttitossu **kiljui** takaa-ajajille. Isonapa ja Rillirousku pysähtyivät. Sitten Rillirousku valpastui:
 – Heinähattu, eipä matkita virkavallan puheita! Siitä seuraa rangaistus! (HVÄK, 51.)

Esimerkin 23 tekstikokonaisuuden poiston myötä ovat hävinneet onomatopoeettiset verbit *kuiskata* ja *supattaa*. Esimerkissä Isonapa ja Halise ihmettelevät, kun aiemmin herkuista kieltäytynyt Rillirousku ahmii suuhunsa kasoittain herkkuja. Selkoteoksen lukijalle henkilöhahmossa tapahtuva muutos ei tule selväksi, koska herkkuvajeesta johtuvaa ahmimista ei selitetä selkoversiossa.

- (23) Isonapa **kuiskasi** Haliselle:
 – Hänellä on herkkuvajaus, hän on kieltänyt itseltään liian pitkään kaiken makean.
 – Parempi myöhään kuin ei milloinkaan, Halise **supatti** ja haki keittiöstä Rillirouskulle oman mustikkapiirakan.
 (HVÄK, 59–60.)

Joissakin tapauksissa vuoropuhelujakson poisto vaikuttaa henkilöiden suhteesta syntyvään kuvaan. Esimerkeissä 24–26 on vain niukasti ekspressiivisiä sanoja – vain onomatopoeettinen *tiuskaista* sekä deskriptiiviset verbit *nyökkiä* ja *hölkätä*, joten syy tekstikohtien poistoon lienee se, että tilanteet eivät ole juonenkulun kannalta merkittäviä. Toisaalta katkelmat rakentavat kuitenkin henkilöhahmojen välisiä suhteita, sillä ne kertovat lukijalle, miten henkilöt suhtautuvat toisiinsa. Heinähatun isosiskon rooli nousee esiin esimerkeissä 24 ja 25, ja esimerkki 26 tuo esiin Helgan epäilevän asenteen

Vilttitossua kohtaan. Poistetut jaksot eivät siis ole merkityksettömiä, vaikka ne eivät viekään juonta eteenpäin.

- (24) Vilttitossu nosti kätensä.
– Täällä!
– Mitä asiaa Vilttitossulla on? opettaja kysyi.
Vilttitossu osoitti sormella vatsaansa.
– Täällä on kaikkein kovin nälkä.
– Sinä et tarvitse mitään, Heinähattu **tiuskaisi**. (HVÄK, 57–58.)
- (25) – Nyt sinä narraat, Heinähattu sanoi.
– En minä narraa, mutta mennäänkö huomenna narraamaan kaloja?
– Mennään vaan, Heinähattu **nyökki**.
– Narrataan niille, että täällä olisi tuulihattuja, ja sitten kun ne innostuvat, niin syödään ne itse.
– Ei kalojen narraaminen tuota tarkoituksia, Heinähattu sanoi.
– Tarkoittaapas! – – (HVÄK, 67.)
- (26) Helga katseli pihalla, kun Vilttitossu **hölkkäsi** paperilappu kädessään Kattilakosken talolle päin. Taisi kyllästyä opiskeluun, Helga ajatteli. Sikäli kuin tunnen Vilttitossun, hänellä on jo muut touhut mielessä. (HVÄK, 15.)

Kaunokirjallisuutta selkokielistettäessä poiston kohteeksi joutuvat yleensä maalailevat ja laveat ympäristönkuvaukset, sillä selkokielessä ympäristöä kuvataan lyhyesti (Luokkanen 2004, 64; Sainio 2006, 146–147, Sipilä 1995, 84). *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* -alkuperäisteoksessa esiintyy vain vähän ympäristön tai maiseman kuvauksia, mutta jonkin verran kuvailevaa ainesta on poistettu selkomukautuksesta. Esimerkissä 27 Vilttitossu piileskelee pensaassa ja kuulee poliisien lähestyvän häntä. Jännittävän tunnelman luomisen kannalta kuvaileva aines on varsin olennainen, mutta selkoteoksesta se on poistettu. Deskriptiivinen verbi *löntystää* kuvaa Rillirouskun kävelytapaa ja onomatopoeettinen verbi *rahista* luo lukijalle tilannekuvan Vilttitossun näkökulmasta.

- (27) Rillirousku askelsi rivakasti, ja Isonapa **löntysti** hänen perässään. Vilttitossu kuuli hiekan **rahisevan** poliisien askelten alla. (HVÄK, 22.)

Laajempien tekstikatkelmien poistot on tehty selkomukautukseen johdonmukaisesti, kuten esimerkeistä 28 ja 29 käy ilmi. Jos poistettu asia on mainittu teoksessa useamman kerran, sen kaikki maininnat on poistettu. Luokkanen (2004, 64) puhuu ketjureaktiosta: kun yksi asia poistetaan, syntyy tarve poistaa toinenkin. Esimerkissä 28 Vilttitossu pukeutuu Heinähatuksi ja lisää saappaisiinsa paperia, jotta olisi isosiskonsa mittainen. Esimerkissä 29 Heinähattu saa selville, miksi Vilttitossu näyttää pitkältä. Molemmat tekstikatkelmat on poistettu selkoteoksesta kokonaan. Ekspressiivisten sanojen määrä katkelmissa on kuitenkin vähäinen, sillä niissä esiintyy vain kolme deskriptiivistä verbiä. On siis todennäköistä, että tekstinosat on poistettu, koska ne eivät vie merkittävästi juonta eteenpäin.

- (28) Sitten hän **tunki** molempiin kumisaappaisiinsa kasan talouspaperia, veti saappaat jalkaan ja katsoi peiliin. Hyvä, minä olen yhtä pitkä kuin Heinähattu. (HVÄK, 21.)
- (29) Heinähattu mittaili Vilttitossua katseellaan.
 – Miksi sinä olet yhtä pitkä kuin minä?
 – Se on totta, isä ihmetteli. – Miten se on mahdollista?
 – Näytä, mitä sinulla on kumisaappaiden sisällä? Heinähattu kysyi.
 – Enkä näytä, Vilttitossu sanoi ja **ampaisi** karkuun.
 Heinähattu otti hänet kiinni ja **kiskaisi** toisen saappaan Vilttitossun jalasta.
 – Paperitolloja! Heinähattu huusi.
 – Miksi ihmeessä? äiti hämmästeli.
 – En minä muuten olisi näyttänyt Heinähatulta, Vilttitossu totesi. (HVÄK, 55.)

Toinen johdonmukaisesti poistettu asiakokonaisuus liittyy Isonavan kertomaan tarinaan omasta kouluajastaan. Kun Vilttitossu myöhemmin esiintyy koulussa Heinähattuna, hän keksii Isonavan tarinoinnin pohjalta satuja siitä, millaista koulussa on. Esimerkit 30 ja 31 osoittavat, että Vilttitossun repliikistä on poistettu juuri ne asiat, jotka Isonavan puheesta on poistettu aiemmassa kohtauksessa. Myös esimerkissä 32 on poistettu maininta leikistä, johon ei viitata myöhemmissäkään vaiheissa selkoteoksessa. Kiinnostavaa on se, että onomatopoeettinen ilmaus *puhallella pilliin* on tässä yhteydessä poistettu, vaikka *puhaltaa pilliin* on toisaalla selkoteoksessa säilytetty. Syynä saattaa olla se, että frekventatiivijohdos hahmottuu hankalammin kuin kantaverbi.

- (30) Opettaja löi karttakepillä sormille, jos oli ankaralla päällä. Ja kun se oli oikein kiukkuinen, se antoi **tukkapöllyä**¹². Ja lauantaina me istuimme jälki-istunnossa, jos olimme puhuneet tunnilla äänekkäästi. Mitä siellä koulussa nykyään opetetaan? (HVÄK, 24–25.)
- (31) Kun se on oikein kiukkuinen, se antaa **tukkapöllyä**. Ja lauantaina istutaan jälki-istunnossa, jos on puhuttu tunnilla äänekkäästi. (HVÄK, 31.)
- (32) – Mitä sinä täällä yksinäsi pilliin **puhaltelet**? hän kysyi.
 – Heinähattu opetti minulle rosvoa ja poliisia. Se on nykyään yksi oppiaine koulussa. Rillirousku katsoi Isonapaa vihaisena. (HVÄK, 26.)

3.2.2 Virkkeiden ja lauseiden poistot

Kokonaisia, yksittäisiä virkkeitä alkuperäisteoksen tekstin keskeltä on poistettu jonkin verran. Ne kuvaavat henkilöhahmon tunteita, ajatuksia tai tekemistä. Esimerkeissä 33–35 henkilöhahmon tunnetila ilmaistaan fyysisten ominaisuuksien – ilmeiden tai eleiden – perusteella. Poistettujen osuuksien mukana ovat hävinneet deskriptiiviset sananmuodot *mutrussa*, *pusersi* ja *rypisti*. Esimerkissä 36 onomatopoeettinen *rykäisi* kuvastaa opettajan vaivautuneisuutta, ja esimerkissä 37 onomatopoeettinen *loksahtivat* kertoo poikien hämmästyksestä. Esimerkeissä 38 ja 39 viitataan deskriptiivisten verbien avulla henkilön ajatuksiin, mutta ei kerrota niitä suoraan. Selkokielen

¹² Knuutila (2017, 133) luokittelee *pöllytä*-verbin deskriptiivisiin sanoihin.

lukijalle tällainen tunteen ilmaiseminen saattaa aiheuttaa hankaluuksia, koska tunnetta ei eksplisiittisesti kerrota. Ekspressiivisten ilmausten välityksellä vihjattu tunnetilan kuvaus saattaakin olla syy siihen, että virkkeet on poistettu selkoteoksesta. Esimerkissä 40 henkilöhahmon ajatus kerrotaan suoraan, mutta onomatopoeettisen *tuhista*-verbin poiston syynä saattaa olla se, että tekstiympäristössä kerrotaan Vilttitossun nukkuvan.

- (33) Vilttitossu istui suu **mutrussa** sängyllä. (HVÄK, 7.)
- (34) Vilttitossu **pusersi** kätensä nyrkkiin. (HVÄK, 11, 35.)
- (35) Äiti **rypisti** otsaansa. (HVÄK, 42.)
- (36) Opettaja **rykäisi**. (HVÄK, 33.)
- (37) Sitten poikien suut **loksahtivat** auki. (HVÄK, 36.)
- (38) Vilttitossu mietti hetken ja **lipaisi**¹³ huuliaan. (HVÄK, 12.)
- (39) Vilttitossu **tuijotti** kakunmurenaa lautasellaan. (HVÄK, 61.)
- (40) Heinähattu **tuhisee** unissaan, hän ajatteli. (HVÄK, 39.)

Esimerkeissä 41–42 henkilön tunnetila ilmaistaan eksplisiittisesti, mutta kokonaisuudet on silti poistettu selkoteoksesta. Deskriptiivinen verbi *tuijottaa*¹⁴ ei välttämättä ole poiston syynä, sillä se esiintyy selkoteoksessa toisessa yhteydessä (esimerkit 90, 135 ja 139). Todennäköisempää on, että tekstikohdat on poistettu siksi, että ne eivät vie tilanteen toimintaa eteenpäin. Molemmissa esimerkeissä kuvataan, kuinka sivustakatsojat ihmettelevät Vilttitossun tekemisiä. Koska Vilttitossu on tilanteessa aktiivisesti toimiva henkilöhahmo, hänen konkreettinen toimintansa on ollut tärkeintä säilyttää selkoteoksessa. Toimintaa seuraavien hahmojen reaktiot kyllä kertoisivat lukijalle, kuinka kummallisesti Vilttitossu toimii, mutta selkoteoksessa lukija saa itse tehdä päätelmät hahmon toiminnasta.

- (41) Jere ja Vili **tuijottivat** hämmentyneinä Heinähatulta näyttävää Vilttitossua, joka oli saanut madon koukkuun. (HVÄK, 36.)
- (42) Isonapa ja Rillirousku **tuijottivat** tyhjää kakkuvatia epäuskoisina. (HVÄK, 62.)

Henkilön tekemistä kuvaavat esimerkit 43–47, joiden poistamisen yhteydessä myös ekspressiiviset ilmaukset ovat hävinneet: deskriptiiviset sanat *vaappuva*, *liukastella* ja *ponkaista* sekä onomatopoeettiset sanat *nuuhkaista* ja *narskuttaa*. Henkilöiden toiminnasta syntyy esimerkissä elävä

¹³ SSA:n (II, 81) mukaan *lipoa* kuuluu oletettavasti samaan deskriptiiviseen sanapesyeseen kuin *lipattaa*.

¹⁴ Knuutila (2017, 129) ja SSA (III, 320) luokittelevat *tuijottaa*-verbin deskriptiivisiin sanoihin.

kuva, mikä johtuu tekstissä käytetyistä kuvailevista sanoista. Kun katkelmat on poistettu, on kuvailun sävykyyskin esimerkkien osalta kadonnut.

- (43) Sitten hän **nuuhkaisi** uutuuttaan tuoksuva aapista. (HVÄK, 8.)
- (44) Hän **ponkaisi** ylös. (HVÄK, 21.)
- (45) Paperitollot saappaissa tekivät hänen kävelystään hieman **vaappuvaa**. (HVÄK, 28.)
- (46) Isä joi kahvia ja **narskutti** hapankorppua. (HVÄK, 40.)
- (47) Jotkut **liukastelivat** kallioilla, jotkut kompastuivat pusikkoon, mutta nousivat taas. (HVÄK, 48.)

Yksittäinen lause on poistettu virkkeen keskeltä kohtauksessa, jossa Vilttitossu valmistautuu lähtemään Heinähatun koululle siskoksi pukeutuneena (esimerkki 48). Vilttitossu ottaa evääkseen mustikkapiirakkaa, jonka käärii kelmuun ja työntää reppuunsa. Keltuun käärimisen maininta on selkoteoksesta poistettu – ehkä siksi, että se ei ole jatkon tapahtumien kannalta olennaista tai siksi, että ekspressiivinen verbi *kääri*¹⁵ (43 Parole-esiintymää) ja vielä harvinaisempi sana *kelmu* (4 Parole-esiintymää) eivät välttämättä avaudu lukijalle. Myös esimerkeissä 49 ja 50 selkoteoksesta on poistettu lause virkkeen keskeltä. Esimerkissä 49 Vilttitossun repliikkiä vahvistava deskriptiivinen *pudistaa* on poistettu selkoteoksesta. Koska pään pudistaminen tarkoittaa samaa kuin kieltävän vastauksen antaminen, sitä ei tarvita selkoteoksessa. Sen funktiona on lähinnä vahvistaa Vilttitossun repliikkiä ja antaa lukijalle visuaalinen kuva hahmon toiminnasta. Esimerkissä 50 poistettu lause taas kuvaa asentoa, jossa Vilttitossu makaa nukkuessaan. Lause sisältää ekspressiivisen ja hankalasti avautuvan ilmauksen *käpertynyt* (7 Parole-esiintymää) *mykkyrään*¹⁶ (3 Parole-esiintymää), joka on odotuksenmukaisesti selkoteoksesta karsittu. Samalla onomatopoeettinen *tuhista*-verbi on poistettu. Esimerkeissä 48–50 poistot eivät juurikaan vähennä tekstin informatiivisuutta. Ne ainoastaan karsivat vaikeasti hahmotettavia yksityiskohtia ja auttavat näin lukijaa ymmärtämään tarinaa paremmin.

- (48) Vilttitossu otti jääkaapista kolme palaa mustikkapiirakkaa, **kääri** ne kelmuun ja työnsi reppuunsa. (HVÄK, 21.)
- Vilttitossu otti jääkaapista kolme palaa mustikkapiirakkaa ja laittoi ne reppuunsa. (SHVÄK, 30.)
- (49) Vilttitossu **pudisti** päätään ja hymyili.
– Ei ikinä, hän sanoi. (HVÄK, 35.)
- Ei ikinä, Vilttitossu sanoi ja hymyili. (SHVÄK, 43.)
- (50) Vilttitossu oli **käpertynyt mykkyrään** ja **tuhisi** unissaan. (HVÄK, 67.)
- Vilttitossu nukkui pihakeinussa [sic] (SHVÄK, 82.)

¹⁵ SSA:n (I, 484) mukaan *kääriä*-verbin alkuperä on epäselvä, mutta sanaa on arveltu deskriptiiviseksi.

¹⁶ SSA:n (II, 187) mukaan *mykkyrä* on deskriptiivinen sana.

3.2.3 Repliikkien, johtolauseiden ja yksittäisten sanojen poistot

Henkilöiden repliikkejä on poistettu selkoteoksesta eri tavoin: joissakin kohdissa sekä repliikki että johtolause on poistettu ja toisinaan pelkästään repliikki tai pelkkä johtolause on poistettu. Aineistossa on myös tapauksia, joissa vain osa repliikistä tai osa johtolauseesta on karsittu. Esimerkeissä 51–56 selkoteoksesta on poistettu sekä repliikki että siihen kuuluva johtolause. Kaikkien esimerkkien johtolauseen verbinä on ekspressiivinen verbi, joka kuvastaa puheen sävyä elävästi: onomatopoeettiset *sopersi*, *tuhahti*, *huokaisi*, *hykerteli* ja *kimitti* sekä deskriptiiviset *ulisi* ja *kurkisti*. Esimerkit ovat luonteeltaan kuitenkin tapahtumia selittäviä tai yksityiskohtia lisääviä. Siksi ne on voitu poistaa selkoteoksesta ilman, että juonenkulku kärsii.

- (51) – Heinähattu lyö! Vilttitossu **ulisi**. (HVÄK, 7.)
- (52) – Ota kiinni, mandariini, Vili **sopersi**. (HVÄK, 37.)
- (53) – Kannattaisi säästää **paukkuja** oikeiden rosvojen kiinniottamiseen, Rillirousku **tuhahti**. (HVÄK, 26.)
- (54) – Nyt sieltä tullaan, isä **hykerteli** ja **kurkisti** herkkukoreihin. (HVÄK, 41.)
- (55) – Konstaapelithan eivät pysty tekemään töitä, jos päiväkahvit leivonnaisineen jäävät nauttimatta, hän **huokaisi**. (HVÄK, 56.)
- (56) – Ja minua ipanaksi, Rillirousku **tuhahti** loukkaantuneena.
– Sehän sinä oletkin, Vilttitossu **kimitti**. (HVÄK, 54.)

Ekspressiivisiä sanoja sisältäviä repliikkejä on poistettu myös osittain tai siten, että pelkästään johtolause tai sen osa on jätetty selkoteokseen (esimerkit 57–61). Eräs selkomukauttamisen piirre onkin se, että suoraa esitystä muutetaan ja tiivistetään epäsuoraksi kerronnaksi (Järvinen 1998, 43; Kuikka 2001, 97; Kulkki-Nieminen 2010, 120). Poistettujen osien (alleviivattu) mukana ovat hävinneet onomatopoeettiset sanat *rapsahdella*, *huh huh* ja *huikata* sekä deskriptiiviset sanat *napsia* ja *pöhkö*.

- (57) – Mikä siellä oikein **rapsahtelee**? isä kysyi ja lähti katsomaan. (HVÄK,)
Isä meni katsomaan – –. (SHVÄK, 26.)
- (58) – **Huh huh**, Halise sanoi ja istahti Vilttitossun sängylle. (HVÄK, 45.)
Halise istahti Vilttitossun sängylle – –. (SHVÄK, 54.)
- (59) – Vilttitossu ne varmaan **on napsinut**, isä sanoi. – Pikkuiselle on tainnut tulla illalla nälkä. (HVÄK, 41.)
– Ehkä Vilttitossulle tuli yöllä nälkä, isä sanoi. (SHVÄK, 48.)

- (60) – Sinä olet kateellinen, kun minä käyn koulua! Noin pöhköä¹⁷ ei kouluun edes otettaisi! (HVÄK, 7.)
 – Sinä olet minulle kateellinen, kun minä saan käydä koulua! Heinähattu kiljui ja ajoi Vilttitossua takaa. (SHVÄK, 11.)
- (61) – Ne leikkivät varmaan rosvoa ja poliisia, Isonapa huikkasi ja lähti Rillirouskun perään. (HVÄK, 50.)
 Isonapa tuli perässä. (SHVÄK, 60.)

Esimerkeissä 62–68 henkilöhahmon repliikki on säilytetty selkoteoksessa, mutta johtolause on poistettu tai sitä on muokattu lyhyemmäksi ja yksinkertaisemmaksi. Samalla tekstistä ovat hävinneet deskriptiiviset ilmaukset *tuherrus*, *huitaista*, *pyöritellä*, *rypistää*, *heilutella* ja *ampaista* sekä onomatopoeettinen verbi *huokaista*. Johtolauseen lyhentäminen on yleistä muissakin selkomukautuksissa, joissa johtolause saattaa tyypillisesti muodostua ainoastaan viestivästä verbistä sekä lauseen subjektista (Kuusisto 2012, 84). Johtolauseiden tehtävänä näyttääkin alla olevissa esimerkeissä olevan ennen kaikkea sen ilmoittaminen, kuka tilanteessa puhuu.

- (62) Sinä olet ilkeä, Heinähattu sopersi ja alkoi kumittaa tuherrusta. (HVÄK, 4.)
 Sinä olet ilkeä! (SHVÄK, 10.)
- (63) – Se on Annukka! Heinähattu puolustautui ja yritti huitaista Vilttitossua aapisella. (HVÄK, 7.)
 – Se on Annukka! Heinähattu huusi. (SHVÄK, 11.)
- (64) Hyvä kun Vilttitossu meni, Heinähattu huokaisi. (HVÄK, 8.)
 – Hyvä kun Vilttitossu meni. (SHVÄK, 14.)
- (65) – Mistä me aloittaisimme? Halise kysyi ja pyöritteli kynää kädessään. (HVÄK, 13.)
 – Mistä me aloittaisimme? Halise kysyi. (SHVÄK, 20.)
- (66) Se söi loput, mikä sille tuli, Isonapa hämmästeli ja rypisti tyhjän kääreen nyrkkiinsä. (HVÄK, 27.)
 – Mikä sille tuli? Isonapa ihmetteli. (SHVÄK, 36.)
- (67) – Heinähattu ei osaa, sanoi Vili ja heilutteli kastematoa Vilttitossun nenän edessä. (HVÄK, 35.)
 – Heinähattu ei osaa! Vili huusi. (SHVÄK, 43.)
- (68) – Ottakaa Heinähattu kiinni! Jere karjui ja ampaisi muiden kanssa pelastamaan lippalakkia. (HVÄK, 48.)
 – Ottakaa Heinähattu kiinni! huusi Jere. (SHVÄK, 58.)

Yksittäisiä poistettuja ekspressiivisiä sanoja aineistossani on vain muutama: deskriptiivinen sananmuoto *kiemurtelevaa* sekä onomatopoeettiset *lällällällää* ja *lällällällällieru* (esimerkit 69–71).

¹⁷ SSA:n (II, 465) mukaan *pöhkö* kuuluu deskriptiivisiin sanoihin.

(69) Jere ja Vili tuijottivat Vilttitossua, joka yritti saada **kiemurtelevaa** matoa koukkuun. (HVÄK, 34.)

Jere ja Vili katsoivat, kun Vilttitossu yritti saada matoa koukkuun. (SHVÄK, 43.)

(70) – **Lällällällää**, ähä kutti! (HVÄK, 37.)

– – Ähäkutti! Vilttitossu huusi. (SHVÄK, 45.)

(71) – – **Lällällällällieru**, ota kiinni, mandariini! (HVÄK, 69.)

– – Ota kiinni, mandariini! (SHVÄK, 84.)

Esimerkin 69 ilmaus *kiemurteleva* on harvinainen, kuvaileva ilmaus (1 Parole-esiintymä), joka esiintyy substantiivin määritteenä. Attribuuttien karsiminen onkin selkokielelle tyypillinen piirre, sillä pääsanan eteen sijoitetut määritteet saattavat hankaloittaa tekstin ymmärtämistä. Adjektiivimääritteiden poistaminen tai muuntaminen lauseiksi onkin yleinen selkokielistämisen keino (Kulkki-Nieminen 2010, 162; Luokkanen 2004, 23). Lisäksi *kiemurteleva* ei lisää olennaisesti lauseen informaatiota, joten sen poistaminen on perusteltua. Esimerkeissä 70 ja 71 esiintyvät hännäämistä kuvaavat rallattelut on puolestaan poistettu henkilöiden vuorosanoista. Molemmissa esimerkeissä vuorosanojen hännäävä sävy tulee esiin muista sanoista, eikä lällättelyä ole siksi ollut välttämätöntä toistaa. Kaikkia lapsenkielisiä hännäämissanoja ei ole kuitenkaan poistettu selkoteoksesta, kuten samoina säilytettyjen ilmausten sekä muokattujen ilmausten yhteydessä käy ilmi (esimerkki 4 ja luku 3.3.4).

3.2.4 Päätelmiä poistetuista ilmauksista

Tekstinosten poistaminen alkuperäisteoksesta on yleensä yksi tyypillisimmistä muokkauskeinoista, kun selkomukautusta kirjoitetaan. Tämä on luonnollista, sillä selkokieline teos on tiivistetty ja hyvin usein karsittu tai lyhyempi versio alkuperäisteoksesta. Olen kohdistanut omassa työssäni katseen erityisesti ekspressiivisten sanojen poistoihin ja huomannut samalla, että alkuperäisteoksesta on poistettu melko laajojakin tekstinosia. Poiston kohteeksi on joutunut kokonaisia tekstikappaleita, dialogeja, repliikkejä ja johtolauseita. Samalla tekstistä on kadonnut runsaasti yksityiskohtia, jotka taas osaltaan vaikuttavat henkilöhahmoista syntyviin kuviin. Myös tunnetilan ilmausten ja tekemistä kuvaavien osioiden poistot vaikuttavat siihen, millainen mielikuva henkilöistä syntyy.

Poistot ovat keskeinen selkomuokkauksen keino, mutta omassa työssäni niiden tulkitseminen on haastavaa. Koska poistetut jaksot ovat lähes poikkeuksetta pidempiä kuin yksittäiset sanat, on lähes mahdotonta sanoa, onko juuri ekspressiivinen ilmaus ollut syy tekstinosan karsimiseen. Hieman

yllättävää on myös se, että yksittäisten poistettujen ekspressiivisten ilmausten joukossa on sanoja, joita on kuitenkin toisaalla selkoteoksessa säilytetty. Sanojen säilyttämistä tai poistamista näyttääkin useimmiten selittävän se, missä ympäristössä sana kulloinkin esiintyy – ei niinkään yksittäisen sanan luonne.

3.3 Muokatut ilmaukset

Samoina säilytettyjen ja poistettujen ilmausten lisäksi selkomukautuksessa esiintyy eri tavoin muokattuja ekspressiivisiä sanoja. Olen jakanut muokkaukset neljään alaluokkaan sen mukaan, millaisia muokkaustapoja aineistossa esiintyy: toisilla sanoilla korvatut ilmaukset (3.3.1), täydennetyt ja selitetyt ilmaukset (3.3.2), laajemman kokonaisuuden muokkaukset (3.3.3) sekä muut muokkaukset (3.3.4). Muokattuja ilmauksia on selkoversiossa 110 kappaletta eli selvästi enemmän kuin poistoja (72 kappaletta) tai samoina säilytettyjä ilmauksia (43 kappaletta). Muokkaaminen on siis suosituin tapa käsitellä ekspressiivisiä sanoja selkokielisessä aineistossani. Liite 1 esittelee kaikki selkoversioon muokatut ekspressiiviset ilmaukset ja erilaiset muokkaustavat.

Muokattujen ilmausten yhteydessä on mielekästä verrata alkuperäisten ilmausten ja selkoteokseen valittujen ilmausten taajuuksia, jotta sanoissa mahdollisesti esiintyvät yleisyyserot tulisivat esiin. Käytän vertailussa apuna Parole-taajuuslistasta poimimiani sanojen esiintymämääriä, jotka ilmoitan kulloinkin käsittelyssä olevan ilmauksen kohdalla. Sanojen merkityksiä avatessani hyödynnän *Kielitoimiston sanakirjaa* (KS).

3.3.1 Toisella sanalla korvatut ilmaukset

Selkeästi yleisin tapa muokata alkuperäisteoksen ekspressiivisiä ilmauksia selkoversioon on sanojen korvaaminen toisella sanalla (57 kappaletta). Tähän luokkaan olen laskenut mukaan ainoastaan sanat, jotka on valittu selvästi yksittäisen ilmauksen korvaajiksi. Yleisin ja odotuksenmukaisin muokkauksen tapa on se, että alkuperäisen teoksen ekspressiivinen ilmaus on muutettu neutraaliksi (alaluku 3.3.1.1). Tällaisia tapauksia on selkoteoksessa valtaosa (46 kappaletta). Määrältään pienempiä mutta käsittelyn arvoisia ovat tapaukset, joissa alkuperäisteoksen ekspressiivinen sana on korvattu jollakin toisella ekspressiivisellä sanalla selkoteoksessa (6 kappaletta) sekä erityisesti ne tapaukset, joissa alkuperäisteoksen neutraali sana on korvattu ekspressiivisellä sanalla (5 kappaletta).

(alaluku 3.3.1.2). Etenkin viimeiseksi mainittu ryhmä on kiinnostava, sillä se poikkeaa selkokirjoittajalle laadittujen ohjeistusten antamista odotuksista.

3.3.1.1 Neutraalilla ilmauksella korvatut sanat

Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen -teoksessa on useita liikkumista ilmaisevia deskriptiivisiä verbejä, jotka on korvattu selkoteoksessa neutraalilla vastineella (esimerkit 72–77):

- (72) Vilttitossu **marssi** takaisin yläkertaan. (HVÄK, 11.)
Hän **meni** takaisin yläkertaan omaan sänkyynsä. (SHVÄK, 17.)
Vilttitossu **marssi** äidin perässä lastenhuoneeseen. (HVÄK, 19.)
Vilttitossu **meni** äidin kanssa yläkertaan. (SHVÄK, 26.)
- (73) Sanoiko se "onkiretki", Vilttitossu mietti ja **hiipi** lähemmäksi. (HVÄK, 10.)
Vilttitossu **meni** lähemmäs.
– Sanoiko äiti "onkiretki"? hän ajatteli. (SHVÄK, 16.)
Vilttitossu **hiipi** alakertaan. (HVÄK, 21.)
Lopuksi hän veti peiton nallen päälle ja **meni** alakertaan. (SHVÄK, 30.)
- (74) – Lakki tänne! Vili huusi ja **ryntäsi** perään. (HVÄK, 48.)
– Lakki tänne! Vili huusi ja **juoksi** Vilttitossun perään. (SHVÄK, 58.)
– Nyt on puhdas! Vilttitossu huusi ja **ryntäsi** pöytään. (HVÄK, 60.)
– Valmista on! hän sanoi ja **juoksi** kohti pöytää. (SHVÄK, 74.)
- (75) Opettaja **harppoi** joukon kannoilla. (HVÄK, 50.)
Viimeisenä **juoksi** opettaja. (SHVÄK, 60.)
- (76) Konstaapelit näkivät riehaantuneen lapsilauman **hölkkäävän** olkihattuisen tytön perässä. (HVÄK, 49.)
He näkivät, kuinka koko luokka **juoksi** olkihattuisen tytön perässä. (SHVÄK, 59.)
- (77) Halise **hölkkäsi** rantaan hengästyneenä. (HVÄK, 53.)
Halise Alibullen **juoksi** rantaan. (SHVÄK, 67.)

Esimerkeissä 72 ja 73 sananmuodot *marssi*¹⁸ (281 Parole-esiintymää) ja *hiipi* (84 Parole-esiintymää) on korvattu neutraalilla verbillä *meni*. *Marssia*-verbin merkitys on lähellä kävelemistä: *kävellä*,

¹⁸ Olen luokitellut *marssia*-verbin deskriptiivisiin sanoihin sillä perusteella, että se kuvaa kävelemisen tapaa, vaikka SSA (II, 152) luokittelee sanan neutraaliksi. Sanaan sisältyy merkitys "miten", mikä on Mikonen (2002, 121) mukaan yksi deskriptiivisen sanan kriteereistä.

astella tahdikkaasti tai juhlallisen jäykästi ja arkikielessä *kulkea, mennä, saapastella* ja *patikoida* (KS: *marssia*). Sen sijaan *hiipiä*-verbi poikkeaa jonkin verran neutraalista *mennä*-verbistä: *edetä hyvin varovaisin askelin äänettömästi, huomaamattomasti* (KS: *hiipiä*). Esimerkissä 73 Vilttitossun liikettä kuvataan *hiipiä*-verbillä, kun tyttö kuuntelee illalla salaa isänsä ja äitinsä puhetta. Hiipimiseen liittyy siis tässä yhteydessä jännittävä, salaista ja ehkä kiellettyä tekemistä kuvaava merkitys. Selkoversion *mennä*-verbissä tällaista merkitystä ei ole, joten ainakin osittain tilanteen tunnelma kapenee selkoteoksessa.

Esimerkeissä 74–77 deskriptiiviset sananmuodot *ryntäsi* (139 Parole-esiintymää), *harppoi* (46 Parole-esiintymää), *hölkkäävän* (1 Parole-esiintymä) ja *hölkkäsi* (6 Parole-esiintymää) on korvattu *juosta*-verbillä (559 Parole-esiintymää). Selkoversioon valittu ilmaus on selkeästi neutraalimpi ja yleisempi nopeaa liikkumista kuvaava verbi kuin alkuperäisteoksen vastineet. Verbit *rynnätä*, *harppoa* ja *hölkkätä* eroavat merkitykseltään melko paljonkin toisistaan: ensimmäinen tarkoittaa liikkeeseen syöksymistä, hyökkäämistä ja säntäämistä (KS: *rynnätä*), toinen pitkin askelin astelua (KS: *harppoa*, *harpata*) ja viimeinen verkkaista juoksua (KS: *hölkkä*, *hölkkätä*). Koska alkuperäisteoksen verbeillä on selvästi omat erityismerkityksensä, muuttuu henkilön liikettä kuvaavan verbin sävy melko paljonkin selkoteoksessa. Samanlaisen johtopäätöksen tekee aineistostaan Mari Honko (2005, 36), jonka mukaan esimerkiksi *vaelttaa*-verbin muuttaminen *kävellä*-verbiksi muuttaa olennaisesti kerronnan tehoa ja väriä.

Alkuperäisteoksen deskriptiivisen verbin sävy muuttuu myös esimerkeissä 78 ja 79:

(78) Vilttitossu **pyöri** koulun aulassa – –. (HVÄK, 28.)

Vilttitossu **oli** Heinähatun koulun aulassa – –. (SHVÄK, 37.)

(79) Heinähattu **jäykistyi** kauhusta. (HVÄK, 52.)

Oikea Heinähattu **pysähtyi** kauhusta, mutta sitten hän ymmärsi, mistä oli kyse. (SHVÄK, 63.)

Esimerkin 78 *pyöriä*-verbi merkitsee *Kielitoimiston sanakirjan* mukaan muun muassa jonkin ympärillä liikuskelua, kiertelyä, hyörimistä, häärimistä, oleilua sekä hortoilua (KS: *pyöriä*). Merkitykseltään selkoversioon valittu vastine *olla*-verbi on melko lähellä edellistä, mutta verbien sävyt eroavat toisistaan. Pyöriminen viittaa päämäärättömään oleiluun, kun taas *olla*-verbi kertoo oikeastaan vain sen, että henkilö ei liiku mihinkään. Myös esimerkki *jäykistyi kauhusta* muuttuu sävyltään selkoversiossa, jossa se esiintyy muodossa *pysähtyi kauhusta* (esimerkki 79). Tässä

tapauksessa merkityskin muuttuu hivenen, sillä jäykistyminen ei edellytä edeltävää liikettä, kun taas pysähtyminen implikoi, että henkilö on ollut liikkeessä ennen pysähtymistään.

Myös tekemistä ilmaiseviin verbeihin syntyy sävy- ja merkityseroja, kun ekspressiiviset verbit mukautetaan neutraaleiksi:

- (80) – – Jere sanoi ja yritti **tarttua** Vilttitossun onkeen. (HVÄK, 35.)
– – Jere sanoi ja yritti **ottaa** ongen Vilttitossulta. (SHVÄK, 43.)
- (81) Äiti, isä, Helga ja Heinähattu tuijottivat olkihattuista tyttöä, joka **viuhtoi** onkea – –. (HVÄK, 52.)
Äiti, isä, Heinähattu ja Helga katsoivat Vilttitossua, joka **kantoi** onkivapaa – – (SHVÄK, 62.)
- (82) Vilttitossu **jynssäsi** leikkimökin ikkunaa niin että saippuavaahto lensi. (HVÄK, 60.)
Vilttitossu **pesi** leikkimökin ikkunoita. (SHVÄK, 74.)
- (83) – Minä jään kohta ilman kakkua, hän hätääntyi ja **loiskautti** ämpärillisen vettä ikkunaan. (HVÄK, 60.)
– Minäkin haluan kakkua! hän huusi ja **heitti** ämpärillisen vettä ikkunaan. (SHVÄK, 74.)
- (84) Vilttitossu **kiskaisi** ongen vedestä ja **lennätti** sen kaaressa taakseen, jolloin se tarttui Vilin lippalakkiin. (HVÄK, 48.)
Vilttitossu **heilautti** onkea niin, että koukku tarttui kiinni Vilin lippalakkiin. (SHVÄK, 58.)
- (85) Lopulta hän **kieputti** hiuksensa kahdelle epämääräiselle pötkylälle – –. (HVÄK, 21.)
Lopuksi hän **laittoi** hiuksensa kahdelle saparolle. (SHVÄK, 30.)

Esimerkissä 80 deskriptiivinen *tarttua*- ja neutraali *ottaa*-verbit eivät juuri poikkea sävyltään, mutta merkityksessä on pieni ero: Alkuperäisteoksessa ei suoraan kerrota syytä, miksi Jere tarttuu Vilttitossun onkeen. Selkoversiossa sanotaan suoraan, että Jere haluaa ottaa ongen pois Vilttitossulta. Selkoversion ilmaus on siis informatiivisempi kuin alkuperäisteoksen ilmaus.

Esimerkissä 81 esiintyvä deskriptiivinen ilmaus *viuhtoi onkea* (HVÄK, 52) ja selkoversion vastine *kantoi onkivapaa* (SHVÄK, 62) poikkeavat sävyltään, sillä viuhtominen voi tarkoittaa *Kielitoimiston sanakirjan* mukaan esimerkiksi huitomista, heiluttamista ja huiskimista (KS: *viuhtoa*). *Kantaa* on vastineena varsin neutraali, sillä se poikkeaa myös merkitykseltään viuhtomisesta: kantaminen tarkoittaa käsillä, olalla tai selällä kuljettamista (KS: *kantaa*). Toisaalta selkoversion ilmauksessa kerrotaan lisäksi, että Vilttitossu juoksee, joten nopean liikkeen vaikutelma selkoversiostakin välittyy. *Viuhtoa*-verbin korvaaminen huomattavasti neutraalimmalla vastineella on kuitenkin ymmärrettävää, sillä *viuhtoa* (12 Parole-esiintymää) on selvästi harvinaisempi kuin *kantaa* (262 Parole-esiintymää).

Myös deskriptiivinen *jynssäsi* ja onomatopoeettinen *loiskautti* saavat selkoversiossa neutraalit vastineet, jotka muuttavat alkuperäisten verbien sävyjä (esimerkit 82–83): *jynssäsi* (5 Parole-esiintymää) (HVÄK, 60) on korvattu verbillä *pesi* (86 Parole-esiintymää) (SHVÄK, 74) ja *loiskautti* (3 Parole-esiintymää) (HVÄK, 60) verbillä *heitti* (676 Parole-esiintymää) (SHVÄK, 74). Molempien korvaaminen neutraalilla vastineella on perusteltua, sillä alkuperäisteoksen verbit kuuluvat melko harvinaisiin sananmuotoihin. Merkitykseltään verbit poikkeavat toisistaan hieman, mutta suurempi ero näkyy jälleen sävyssä: *jynssätä* korostaa hankaamista ja pesemisen kiivautta, kun taas *pestä* kertoo neutraalisti vain sen, mitä tehdään – ei sitä, miten. Jynssääminen tarkoittaa hankaamista, joka puolestaan merkitsee voimakasta hieromista (KS: *hangata*). Onomatopoeettinen *loiskautti* taas kuvaa pesuveden reipasta heittämistä äänteellisesti, joten se antaa tapahtumasta elävämmän kuvan kuin neutraali *heitti*.

Alkuperäisteoksessa deskriptiivinen verbi *kiskaista* (57 Parole-esiintymää) on yhdistetty toisen lauseen *lennättää*-verbiin (36 Parole-esiintymää). Selkoteoksessa verbipari on korvattu *heilauttaa*-verbillä (87 Parole-esiintymää), joka on niin ikään deskriptiivinen, mutta hieman yleisempi kuin alkuperäisteoksen verbivastineet (esimerkki 84). Selkoversiossa tiivistys on onnistunut yhdistämällä kahden eri verbin merkitys yhteen. Taajuudeltaan poikkeavat myös alkuperäisteoksen deskriptiivinen verbi *kieputti* (HVÄK, 21) ja selkoversion verbi *laittoi* (SHVÄK, 30) (esimerkki 85). *Kieputti*-sanamuodolla on Parole-korpuksessa yhdeksän esiintymää, kun taas *laittoi* esiintyy korpuksessa 219 kertaa. Sananmuotojen tekstiympäristöä on muokattu selkoversioon enemmänkin, sillä alkuperäisteoksen sananmuodot ovat melko harvinaisia. Vaikka *saparo* on harvinainen (1 Parole-esiintymä), käy tekstiyhteydestä lukijalle selväksi, että kysymys on hiuksista.

Aineistossa esiintyy useita näkymiseen, katsomiseen tai näkemiseen liittyviä sanoja, joita on muokattu selkoversioon melko samansuuntaisesti.

(86) – – nähdessään Vilttitossun töppösten **pilkistävän** peiton alta. (HVÄK, 44.)

– – näki Vilttitossun villatöppöset, jotka **näkyivät** peiton alta. (SHVÄK, 54.)

(87) Oppilaat **tuijottivat** Vilttitossua. (HVÄK, 31.)

Oppilaat **katsoivat** Vilttitossua. (SHVÄK, 39.)

(88) Jere ja Vili **tuijottivat** Vilttitossua, joka yritti saada kiemurtelevaa matoa koukkuun. (HVÄK, 34.)

Jere ja Vili **katsoivat**, kun Vilttitossu yritti saada matoa koukkuun. (SHVÄK, 43.)

(89) Äiti, isä, Helga ja Heinähattu **tuijottivat** olkihattuista tyttöä – –. (HVÄK, 52.)

Äiti, isä, Heinähattu ja Helga **katsoivat** Vilttitossua –. (SHVÄK, 62.)

(90) Heinähattu **tuijotti** Vilttitossua raivoissaan. (HVÄK, 52.)

Heinähattu **tuijotti** Vilttitossua vihaisena. (SHVÄK, 65.)

Esimerkissä 86 deskriptiivinen *pilkistävän*-sanamuoto (1 Parole-esiintymä) on korvattu *näkyvät*-muodolla (101 Parole-esiintymää). Tämä on ymmärrettävää, sillä *näkyä*-verbi on selvästi yleisempi sana kuin *pilkistää*. Korvaaminen muuttaa hieman tekstin sävyä, mutta merkitys säilyy samana. Tässäkin esimerkissä lauseenvastike on muutettu selkoversiossa sivulauseeksi, mikä mukailee selkokirjoittamisen ohjeita, sillä niissä verbin persoonamuotoja pyritään suosimaan nominaalimuotojen sijaan (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 153; Leskelä 2019, 143, 152).

Esimerkeissä 87–89 näkyy, että yleisin vastine erilaisille deskriptiivisille katsomista tarkoittaville verbeille on odotuksenmukaisesti verbi *katsoa* johdoksineen. Verbi *tuijottaa* esiintyy useassa alkuperäisteoksen esimerkissä. Esimerkeissä 87–89 *tuijottaa*-verbi kuvaa katsojien hämmästyä ja seisahtunutta ihmettelyä. Tapahtuman intensiivisyys on vähentynyt, kun verbi on vaihdettu neutraaliin *katsoa*-verbiin. Esimerkki 90 on kiinnostava, koska siinä deskriptiivinen *tuijottaa*-verbi on säilytetty selkoversiossa. Verbin merkitys kytkeytyy kuitenkin tässä esimerkissä adverbialitäydennyksiin, jotka selittävät hahmon tunnetilaa ja antavat näin lukijalle käsityksen verbin merkityksestä.

Joissakin tapauksissa alkuperäisteoksen verbi ja selkoteoksen neutraali vastine ovat merkitykseltään hyvin lähellä toisiaan:

(91) Vilttitossu **vilkaisi** herkkupöytää. (HVÄK, 60.)

Vilttitossu **katsoi** herkkupöytää. (SHVÄK, 74.)

(92) Vilttitossu pyöri koulun aulassa ja **pälyili** ympärilleen. (HVÄK, 28.)

Vilttitossu oli Heinähatun koulun aulassa ja **katseli** ympärilleen (SHVÄK, 37.)

Esimerkin 91 verbit eivät juuri poikkea toisistaan, joskin deskriptiivistä *vilkaisua* voidaan pitää nopeampana ja lyhyempänä katseluna kuin *katsomista* (KS: *vilkaista*). Joskus selkoversion neutraalia verbiä saadaan lähemmäs alkuperäisteoksen verbin sävyä johtimella. Näin tapahtuu esimerkissä 92, jossa deskriptiivinen sanamuoto *pälyili* on muokattu muotoon *katseli*. Verbi *pälyillä* saa *Kielitoimiston sanakirjassa* seuraavan selityksen: *vilkuilla levottomana, peloissaan, arasti, epäluuloisesti, uteliaana, vaanien* (KS: *pälyillä*). Verbiin liittyvä tunnetila ei välity *katsella*-verbistä,

mutta frekventatiivijohdin muuttaa katsomisen kuitenkin jatkuvaksi toiminnaksi, johon liittyy tarkastelemisen ja eri suuntiin katsomisen merkitys.

Kuten alkuperäisteoksesta poistettujen sanojen yhteydessä tuli esiin, johtolauseissa esiintyvät ekspressiiviset verbit muodostavat keskeisen osan aineistoani. Selkoteoksessa puhumista ilmaisevia sanoja on usein korvattu *sanoa*-verbillä:

- (93) Ehkä tämä on varmempi tapa saada tieto perille, äiti **huokaisi**. – Voi Heinähattu parka, kyllä hän nyt pettyy. Minä menen kertomaan hänelle. (HVÄK, 19.)

Ehkä tämä on parempi tapa. Minä menen nyt kertomaan Heinähatulle, äiti **sanoi**. (SHVÄK, 26.)

- (94) Vilttitossu on niin ilkeä, että hänen pitäisi pestä kaikki talonkin ikkunat, Heinähattu **mutisi**. (HVÄK, 61.)

Vilttitossun pitäisi pestä meidän talonkin ikkunat, Heinähattu **sanoi**. (SHVÄK, 74.)

- (95) Heinähatun ja Vilttitossun äiti **kuulutti**: – Minulla on idea! Lähdetään koko porukka meille kakkukesteille. (HVÄK, 57.)

Minulla on idea. Mennään kaikki meille kahville ja kakulle, äiti **sanoi**. (SHVÄK, 71.)

- (96) – Voi kuinka surullista, Vilttitossu **huokaisi**. (HVÄK, 19.)

– Voi kuinka surullista, Vilttitossu **sanoi**. (SHVÄK, 27.)

- (97) **Höpsistä**, opettaja **tuhahti**. – Heinähattu ei näytä koskaan kieltä. (HVÄK, 35.)

Höpsistä. Heinähattu ei koskaan näytä kieltä, opettaja **sanoi**. (SHVÄK, 43.)

- (98) Kyllä hänestä vielä kiltti tyttö tulee, Helga **nyökytteli**. (HVÄK, 60.)

Kyllä hänestä tulee vielä kiltti tyttö, Helga **sanoi**. (SHVÄK, 74.)

- (99) Sinä olet ilkeä, Heinähattu **sopersi** ja alkoi kumittaa tuherrusta. – Opettaja sanoi, että koululaisen pitää saada tehdä rauhassa tehtävät. (HVÄK, 4.)

Sinä olet ilkeä! Opettaja sanoi, että koululaisen täytyy saada tehdä läksyt rauhassa, Heinähattu **sanoi**. (SHVÄK, 10.)

- (100) Mutta kun... Heinähattu aloitti, Jere **sopersi**. (HVÄK, 37.)

Mutta Heinähattu aloitti, Jere **sanoi**. (SHVÄK, 46.)

- (101) Hiljainen aamu, eikä yhtään hälytystä, Rillirousku **murahti**. (HVÄK, 23.)

Onpa hiljaista, Rillirousku **sanoi**. (SHVÄK, 31.)

Esimerkeissä 93–101 ekspressiivinen johtolauseen verbi on korvattu *sanoa*-verbillä melko odotuksenmukaisesti, sillä *sanoa* on hyvin yleinen, neutraali ja lukijoille oletettavasti tuttu sana (*sanoi*: 17435 Parole-esiintymää). Sitä käytetään muidenkin selkotekstien kuten uutisten

johtolauseissa hyvin kaavamaisesti (Kulkki-Nieminen 2010, 105–106). Neutraalin *sanoa*-verbin runsasta käyttöä selkoteoksessa selittänee myös se, että selkokirjoittajan ohjeet kehottavat kirjoittajaa käyttämään maltillisesti synonyymejä (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 199). Yllättävää on kuitenkin se, että samalla verbillä on korvattu hyvin erilaisia alkuperäistekstin sanoja: *sanoa*-verbi korvaa onomatopoeettiset sananmuodot *sopersi* (28 Parole-esiintymää), *huokaisi* (175 Parole-esiintymää), *murahti* (190 Parole-esiintymää), *tuhahti* (83 Parole-esiintymää), *mutisi* (202 Parole-esiintymää) ja *kimitti* (14 Parole-esiintymää) sekä deskriptiiviset ilmaukset *kuulutti*¹⁹ (31 Parole-esiintymää) ja *nyökytteli* (52 Parole-esiintymää). Mikään näistä verbeistä ei tarkoita pelkkää neutraalia sanomista, vaan kaikkiin liittyy vähintäänkin erityinen sävy – joihinkin myös merkitys. *Sopertaa* ja *mutista* tarkoittavat epäselvää, hiljaista tai kangertelevaa puhetta (KS: *sopertaa*, *mutista*), *murahtaa* ja *tuhahtaa* viittaavat äkäiseen tai uhkaavaan puhetapaan (KS: *murahtaa*, *tuhahtaa*), *kuuluttaa* pitää sisällään suuren äänenvoimakkuuden (KS: *kuuluttaa*) ja *huokaista* kuvaa kontekstista riippuen masennusta, väsymystä tai helpotusta (KS: *huokaista*, *huokaus*).

Esimerkissä 93 kuvataan äidin pettymystä, kun hän joutuu kertomaan Heinähatulle, että onkiretki on peruttu. Äidin repliikkiä seuraava johtolauseverbi *huokaisi* on korvattu *sanoa*-verbillä, mikä vaikuttaa puheen sävystä syntyvään kuvaan. Koska *sanoa*-verbi ei sisällä samaa pettynyttä sävyä kuin *huokaista*, ei henkilön tunnetila välity selkoteoksessa samanlaisena kuin alkuperäisteoksessa. Toki muutokseen vaikuttaa myös se, että äidin säälivä repliikki *Voi Heinähattu parka, kyllä hän nyt pettyy* on poistettu selkoversiosta kokonaan. Poisto yhdessä johtolauseverbin vaihtamisen kanssa saa aikaan sen, että puheen sävy on selkoversiossa hyvin neutraali. Myös esimerkissä 94 repliikin lyhentäminen ja johtolauseverbin vaihtaminen johtavat siihen, että Heinähatun ärtymyksen syy ei tule selkoversiossa esiin. Samankaltainen ero näkyy edelleen esimerkissä 95, jossa alkuperäisteoksen *kuuluttaa*-verbi ilmaisee äidin kovaäänistä puhetta. Selkoversiossa kovaäänisyys ei ole läsnä, sillä *kuuluttaa*-verbi on vaihtunut neutraaliin ja normaalivoimakkuuksiseen *sanoa*-verbiin ja lisäksi huutomerkki on poistettu. Hyvin pienet muutokset siis saavat aikaan sen, että äidin puheenvuoro näyttäytyy selkoteoksessa vaimeampana ja vähemmän innostuneena kuin alkuperäisteoksessa.

Joissakin tapauksissa johtolauseverbin muuttaminen ei kuitenkaan muuta puheen sävyä, jos sävy tulee ilmi henkilön repliikistä. Näin käy esimerkiksi kohtauksessa, jossa Vilttitossu esittää olevansa pahoillaan, kun Heinähattu luulee onkiretken olevan peruttu (esimerkki 96). Henkilön vuorosanat tuovat ilmi, millainen sävy puheeseen liittyy, vaikka johtolauseen verbi ei sitä kerrokaan. Samoin käy

¹⁹ Olen luokitellut *kuuluttaa*-verbin deskriptiivisiin sanoihin sillä perusteella, että se kuvastaa puhumisen tapaa. SSA (I, 456) ei luokittele verbiä kuvaileviin sanoihin.

esimerkissä 97, jossa alkuperäisteoksen onomatopoeettinen johtolauseverbi *tuhahtaa* on korvattu neutraalilla *sanoa*-verbillä. Alkuperäisteoksessa *tuhahtaa* kuvaa opettajan turhautumista, kun hän kuulee poikien kantelevan Heinähatuksi pukeutuneesta Vilttitossusta. Sävyn välittyminen ei kuitenkaan ole vain johtolauseen varassa, sillä opettajan repliikkiin kuuluva *höpsistä* ilmaisee puheen vähättelevän äänensävyn, vaikka onomatopoeettinen verbi onkin selkoversiosta poistettu. Johtolauseverbin vaihtaminen neutraaliksi ei tuota merkittävää muutosta myöskään esimerkissä 98, jossa deskriptiivinen *nyökytteli* on korvattu verbillä *sanoi*. Johtolauseverbin selkomukauttamisessa olennaista näyttääkin olevan se, millainen repliikki verbiin yhdistyy. Jos vuorosanat tuovat esiin henkilön tunnetilan ja puheen sävyn, ei ekspressiivistä johtolauseverbiä välttämättä tarvita.

Esimerkissä 99 Heinähattu harmistuu, kun Vilttitossu ei anna hänen tehdä rauhassa läksyjä, ja harmitusta kuvataan *sopertaa*-verbillä. Selkoversiossa vuorosanat eivät kuitenkaan tuo esiin sitä, että puhetapa on hiljainen ja epäselvä. Pikemminkin selkoteoksen versiossa Heinähatun puhe näyttäytyy huutomerkin vuoksi voimakkaana ja vihaisena. Myös esimerkissä 100 ympäröivän tekstin osuus on merkittävä. Alkuperäisteoksessa opettaja toruu Jereä, joka on Vilttitossun yllyttämänä huutanut kaloille ja yrittää puolustautua. Tässäkin esimerkissä *sopertaa*-verbin muuttaminen *sanoa*-verbiksi muuttaa puheen sävyä varmemmaksi kuin alkuperäisteoksessa. Muutosta tukee se, että epävarmuutta implikoiva sanan katkaisu on pudotettu selkoteoksesta kokonaan pois – mahdollisesti lauserakenteen selkeyden ja kolmen pisteen vuoksi.

Esimerkissä 101 alkuperäisteoksen johtolauseen *murahtaa*-verbi on muutettu muotoon *sanoi*. Alkuperäisen ja selkokielisen repliikin välillä on selvä ero siksi, että vuorosanoja on lyhennetty ja Rillirouskun harmituksen syy poistettu. Selkoteoksen lukija saattaa saada pikemminkin käsityksen, että Rillirousku nauttii vallitsevasta hiljaisuudesta, vaikka todellisuudessa hän toivoisi enemmän toimintaa. Esimerkki osoittaa, että pienikin muokkaus – tekstin tiivistäminen yhdessä ekspressiivisen verbin poiston kanssa – saa aikaan eron merkityksessä ja henkilöstä syntyvässä vaikutelmassa.

Sanoa-verbin ohella selkokielisessä teoksessa käytetään muitakin neutraaleja vastineita ekspressiivisten alkuperäisilmausten paikalla. *Huutaa*-verbi esiintyy selkoteoksessa useasti, ja sitä on käytetty korvaamaan harvinaisempia, onomatopoeettisia sananmuotoja *karjui* (61 Parole-esiintymää), *karjaisi* (45 Parole-esiintymää) ja *kiljahti* (7 Parole-esiintymää):

(102) – Ottakaa Heinähattu kiinni! Jere **karjui** ja ampaisi muiden kanssa pelastamaan lippalakkia. (HVÄK, 48.)

– Ottakaa Heinähattu kiinni! **huusi** Jere. (SHVÄK, 58.)

- (103) Sitten hän muuttui punaiseksi ja **karjaisi**:
 – Heinähattu, pysähdy! Sinä olet aivan kauhea! (HVÄK, 49.)
- Sitten hän muuttui punaiseksi.
 – Heinähattu, pysähdy! Sinä olet aivan kauhea! hän **huusi**. (SHVÄK, 59.)
- (104) – Et olisi saanutkaan! Vilttitossu **kiljahti**. – Minä aion syödä kaiken!
 – Et olisi saanutkaan. Minä syön kaiken! Vilttitossu **huusi**.

Esimerkeissä 102–104 lihavoitujen alkuperäisteoksen verbien merkityksestä säilyy selkoteoksessa äänenvoimakkuus, mutta huutamisen sävy ja äänenkorkeus muuttuvat. *Karjaiseminen* tarkoittaa kovalla ja karkealla äänellä huutamista sekä ärjähtämistä, johon liittyy usein suuttumusta (KS: *karjua*, *karjaista*). *Kiljahtaa* taas on kantaverbinsä tavoin kimeää, kimakkaa huutamista tai parkumista (KS: *kiljua*, *kiljahtaa*). Molemmissa tapauksissa puhujan ilmaisevan johtolauseen verbi on korvattu *huutaa*-verbillä, joka ei sisällä alkuperäisten verbien sävyjä tai momentaanijohdoksiin kuuluvaa hetkellisen tapahtumisen merkitystä.

Joskus selkoversion mukautus muuttaa alkuperäisen ilmauksen merkitystä:

- (105) Ihanaa olla koululainen, hän ajatteli. Ei tarvitse kuunnella Vilttitossun **kiljumista** eikä leikkiä lapsellisia vakoiluleikkejä. (HVÄK, 9.)
- Ja ihanaa olla koululainen. Minun ei tarvitse kuunnella Vilttitossun **juttuja** eikä minun tarvitse leikkiä lapsellisia leikkejä, Heinähattu ajatteli. (SHVÄK, 14.)

Esimerkin 105 onomatopoeettinen ilmaus *kiljumista* sisältyy Heinähatun repliikkiin, jossa isosisko huokaisee helpotuksesta, kun pikkusisko lähtee alakertaan eikä hänen tarvitse kuunnella tämän huutoa. Selkoversion *juttuja* on selvästi neutraalimpi kuin *kiljumista* eikä välitä Heinähatun ärsyyntymistä yhtä voimakkaasti kuin alkuperäisteos. Toisaalta selkoversion sananvalinta kertoo tilanteesta enemmän ja tarkemmin kuin alkuperäisteos, sillä *juttuja* viittaa Vilttitossun puheen sisältöön – ei siis pelkästään puheen ärsyttävään sävyyn tai voimakkuuteen.

Alkuperäisen ilmauksen kuvaileva sävy neutraalistuu myös esimerkeissä 106–108:

- (106) Luokka **räjähti** nauruun. (HVÄK, 28.)
- Luokka **nauroi**. (SHVÄK, 37.)
- (107) – Annukka Pylkkänen, Pyllykkä Ankanen! Vilttitossu **ilkkui**. (HVÄK, 5.)
- Annukka Pylkkänen, Pyllykkä Ankanen! Vilttitossu **nauroi** ja hyppeli ympäri huonetta. (SHVÄK, 11.)
- (108) Puhuuko se kaloille? Jere **kuiskasi** Vilille. (HVÄK, 36.)
- Puhuuko se kaloille? Jere **kysyi**, [sic] (SHVÄK, 44.)

Esimerkissä 106 selkokielineen vastine on neutraali ja tiivistetty versio alkuperäisestä. Vastineesta on kadonnut paitsi äänellisesti motivoitu, myös kuvaannollinen merkitys, kun onomatopoeettinen *räjähtää* on poistettu. Sananmuoto *räjähti* (236 Parole-esiintymää) on vain vähän harvinaisempi kuin *nauroi* (381 Parole-esiintymää), joten korvaamisen syynä lienee pikemminkin ilmauksen kuvaannollisuus kuin harvinaisuus. Selkoteoksessa sanan merkityskin muuttuu hieman, sillä *nauruun räjähtäminen* tarkoittaa äkillistä ja äänekästä naurunpurkausta, kun taas *nauraa* viittaa neutraalisti tuttuun huvittuneisuutta ilmaisevaan ääntelyyn (KS: *räjähtää*, *nauraa*). *Nauraa*-verbi on valittu selkoversiossa johtolauseen verbiksi myös esimerkissä 107, jossa se korvaa deskriptiivisen *ilkkua*-verbin. Tässä johtolauseen verbin vaihtaminen neutraaliin on perusteltua, sillä puheen ilkkuva sävy tulee ilmi Vilttitossun sananväännöksestä. Esimerkissä 108 sen sijaan johtolauseverbin muuttaminen muokkaa tekstin merkitystä. Onomatopoeettinen *kuiskasi* on korvattu selkoteoksessa neutraalilla verbillä *kysyi*. Koska hahmon puheenvuoro on kysymys, on hyvin luontevaa, että johtolauseeksi on selkoversiossa valittu *kysyä*-verbi. Toisaalta lauseen kysymysmuoto ja kysymysmerkki saattaisivat riittää kertomaan, että puhuja kysyy jotakin. Joka tapauksessa selkoversion johtolauseeseen valittu verbi hävittää alkuperäisteoksen verbin sävyn, sillä kuiskaaminen antaa ymmärtää, että Jere puhuu hiljaa ja siten, että Vilttitossu ei varmasti kuule.

Useimmiten ekspressiiviset ilmaukset ovat verbejä, mutta esimerkeissä 109–113 ekspressiiviset ilmaukset liittyvät muidenkin sanaluokkien sanoihin.

(109) Hän **huoahhti helpottuneena** nähdessään Vilttitossun töppösten pilkistävän peiton alta. (HVÄK, 44.)

Hän **oli helpottunut**, kun näki Vilttitossun villatöppöset, jotka näkyivät peiton alta. (SHVÄK, 54.)

(110) Vilttitossu oli käpertynyt mykkyrään ja **tuhisi unissaan**. (HVÄK, 67.)

Vilttitossu **nukkui** pihakeinussa. (SHVÄK, 82.)

(111) Konstaapelit näkivät **riehtaantuneen lapsilauman** hölkkäävän olkihattuisen tytön perässä. (HVÄK, 49.)

He näkivät, kuinka **koko luokka** juoksi olkihattuisen tytön perässä. (SHVÄK, 59.)

(112) Halise kirjoitti **soljuvalla** käsialalla –. (HVÄK, 14.)

Halise kirjoitti **kauniilla** käsialalla –. (SHVÄK, 20.)

(113) – Jepulis, sanoi Vilttitossu ja kaivoi paksun **lieron** peltipurkista. (HVÄK, 34.)

Sitten hän kaivoi paksun **madon** peltipurkista. (SHVÄK, 43.)

Onomatopoeettinen ilmaus *huohti helpottuneena* on ymmärrettävästi mukautettu selkoteoksessa muotoon *oli helpottunut* (esimerkki 109). Diftongin ja lyhyen vokaalin yhdistelmä *huohti*-sanassa saattaa olla vaikeasti hahmotettavissa, joten sanahahmon vaikeus puoltaa verbin poistamista selkoversiosta. Myös taajuus tukee *huohti*-ilmauksen poistamista, sillä alkuperäisteoksen ilmaus on merkittävästi harvinaisempi kuin *oli*-sanamuoto (*huohti*: 23 Parole-esiintymää, *oli*: 126954 Parole-esiintymää). Myös verbiä täydentävä partisiippimuoto esiintyy selkoteoksessa yleisemmässä sijamuodossa (*helpottuneena*: 59 Parole-esiintymää, *helpottunut*: 132 Parole-esiintymää). Vaikka alkuperäisen ilmauksen merkitys neutraalistuukin ja aktiivinen tekeminen, huokaisu, passiivistuu muokkauksessa, muuttuu tekstikohta selkeämmäksi.

Esimerkissä 110 alkuperäisteoksen onomatopoeettinen verbi *tuhisi* (13 Parole-esiintymää) on värikkäämpi kuin selkoteoksen verbi *nukkui* (185 Parole-esiintymää), mutta toisaalta selkoversiossa kerrotaan informatiivisemmin ja suoremmin, mistä on kysymys. Selkoversion verbi on myös selvästi yleisempi kuin alkuperäisteoksessa käytetty verbi. Ilmaus *tuhisi unissaan* sisältää lisäksi ajatuksen siitä, että nukkuva hahmo herättää hellyyden tai suojelunhalun tunteita. Tämä merkitys on läsnä alkuperäisteoksen kohtauksessa, jossa Vilttitossu on nukahtanut pihakeinuun vilkkaan päivän päätteeksi. Tarinassa tuodaan esiin Vilttitossun hellyttävä puoli eli se, että hän on vielä pieni lapsi kaikista tempauksistaan ja villiyydestään huolimatta. Selkoversion vastine ei välitä vastaavaa sävyä, joten tässä kohtauksessa henkilöahmosta syntyvä kuva kapenee. Samankaltainen on esimerkki 111, jossa deskriptiivisen partisiippimääritteen sisältävä ilmaus *riehaantuneen lapsilauman* (*riehaantuneen*: 2 Parole-esiintymää, *lapsilauman*: 4 Parole-esiintymää) on korvattu selkoteoksessa neutraalilla ilmauksella *koko luokka* (*koko*: 19919 Parole-esiintymää, *luokka*: 192 Parole-esiintymää). Selkoteoksen sananvalinta on hyvin neutraali ja muuttaa alkuperäisen ilmauksen merkitystä. Toisaalta muokkaus noudattaa selkokirjoittajan ohjeistuksia, koska selkoversioon valitut sanat ovat alkuperäisiä lyhyempiä ja huomattavasti yleisempiä (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 199; *Selkokirjoittajan opas* 1990, 24–25).

Ekspressiivisiä adjektiiveja ja substantiiveja esiintyy aineistossa selvästi vähemmän kuin verbejä. Verbilähtöinen deskriptiivinen adjektiivi *soljuva* on korvattu *kaunis*-adjektiivilla esimerkissä 112. *Soljuva* tarkoittaa rauhallisesti ja tasaisesti etenevää, joten sen voi ajatella kuvaavan enemmän kirjoitustapahtumaa kuin käsialaa. Adjektiivi *kaunis* (1139 Parole-esiintymää) on huomattavasti yleisempi kuin *soljuva* (8 Parole-esiintymää), mikä selittää selkoteoksen sananvalinnan sen ohella, että kyseessä on partisiippimuoto. Substantiiveja aineistossa edustaa deskriptiivinen sana *liero*, jonka korvaaminen *mato*-sanalla (esimerkki 113) näyttää perustellulta, kun verrataan sanojen taajuuksia:

madolla on 69 esiintymää Parole-korpuksessa ja *lierolla* vain 14. Kuvailevan substantiivin muokkaaminen neutraaliksi hävittää kuitenkin tiedon madon ominaisuudesta, sillä deskriptiivisiin substantiiveihin liittyy aina adjektiivinen merkitys (Mikone 2002, 121).

3.3.1.2 Ekspressiivisellä ilmauksella korvatut sanat

Edellä olen käsitellyt sellaisia toisella sanalla korvattuja ilmauksia, joiden vastineena selkoteoksessa on neutraali sana. Tämä on hyvin odotuksenmukaista, sillä selkokielessä pyritään yleisten sanojen käyttöön. Seuraavaksi siirryn käsittelemään alkuperäisteoksessa esiintyviä ekspressiivisiä sanoja, jotka on vaihdettu selkoteoksessa toiseen ekspressiiviseen sanaan (6 kappaletta) sekä tapauksia, joissa alkuperäisteoksen neutraali sana on korvattu ekspressiivisellä ilmauksella (5 kappaletta).

Lähes kaikki tapaukset, joissa ekspressiivinen sana on korvattu toisella ekspressiivisellä sanalla, koskevat onomatopoeettisia ilmauksia. Alkuperäisen ilmauksen äänteellisesti motivoitunut luonne on siis säilytetty selkoteoksessa, vaikka sana onkin vaihdettu toiseen. Alkuperäisteoksen sananmuodot *supatti* (HVÄK, 10), *tirskuivat* (HVÄK; 32, 62) ja *kiljui* (HVÄK, 48) on korvattu verbeillä *kuiskasi* (SHVÄK, 16), *hihitti* (SHVÄK, 40), *hihittivät* (SHVÄK, 77) sekä *lällätti* (SHVÄK, 58) (esimerkit 113–116). Ainoat deskriptiiviset verbit ovat *irvistelee* (6 Parole-esiintymää), joka on korvattu johdoksen kantaverbillä *irvistää* (18 Parole-esiintymää)²⁰ sekä *heiluen* (HVÄK, 48), joka on korvattu sananmuodolla *roikkui* (SHVÄK, 59) (esimerkit 114–119)²¹.

(114) – Heinähattu kertoi, että hän luokkansa lähtee onkiretkelle ylihuomenna, äiti **supatti** isälle. (HVÄK, 10.)

– Heinähattu kertoi, että hänen luokkansa menee ylihuomenna kalaan, äiti **kuiskasi** isälle. (SHVÄK, 16.)

(115) Oppilaat **tirskuivat**. (HVÄK, 32.)

Luokka **hihitti**. (SHVÄK, 40.)

(116) Oppilaat **tirskuivat**. (HVÄK, 62.)

Oppilaat **hihittivät**. (SHVÄK, 77.)

(117) – Heinähattu **irvistelee**! Jere sanoi. (HVÄK, 33.)

– Heinähattu **irvistää**! Jere huusi. (SHVÄK, 42.)

(118) Ota kiinni, mandariini! Vilttitossu **kiljui**. (HVÄK, 48.)

²⁰ Ekspressiivisten verbien frekventatiivijohdoksia ei ole kuitenkaan systemaattisesti vaihdettu selkoteoksessa kantaverbeihin, vaan niitä on myös poistettu ja joissakin tapauksissa säilytetty sellaisinaan.

²¹ SSA:n (I, 150; III, 87) mukaan *heilua* ja *roikkua* ovat deskriptiivisiä sanoja.

Ota kiinni, mandariini! Vilttitossu **lällätti**. (SHVÄK, 58.)

(119) – – Vilttitossun juoksevan joukon edessä Vilin lippalakki ongenkoudussa **heiluen**. (HVÄK, 48.)

Vilttitossulla oli onki kädessä ja Vilin lakki **roikkui** koudussa. (SHVÄK, 59.)

Odotuksenmukaista olisi se, että selkoversion ekspressiiviset verbit olisivat yleisempiä kuin alkuperäisteoksen verbit. Tämä pitääkin selvimmin paikkansa esimerkissä 114, jossa *supatti* (23 Parole-esiintymää) on selvästi harvinaisempi kuin *kuiskasi* (251 Parole-esiintymää). Myös *heiluen* (17 Parole-esiintymää) on selvästi harvinaisempi kuin selkoversion vastine *roikkui* (128 Parole-esiintymää), mikä tosin johtuu osittain siitä, että alkuperäisteoksen nominaalimuoto on muutettu persoonamuodoksi (esimerkki 119). Esimerkeissä 115 ja 117 verbien taajuusero sen sijaan on hyvin pieni, vaikka selkoteokseen valitut verbit ovatkin alkuperäisiä yleisempiä: *tirskuivat* (8 Parole-esiintymää) on harvinaisempi kuin *hihitti* (21 Parole-esiintymää) ja *irvistelee* (6 Parole-esiintymää) harvinaisempi kuin *irvistää* (18 Parole-esiintymää). Sen sijaan sananmuoto *hihittivät* (2 Parole-esiintymää) (esimerkki 116) on alkuperäisteoksen *tirskuivat*-vastinetta harvinaisempi ja *lällätti* (0 Parole-esiintymää) on harvinaisempi kuin *kiljui* (2 Parole-esiintymää) (esimerkki 118). Etenkin *lällätti*-sanamuodon käyttö selkoteoksessa on yllättävää, sillä kyseessä on vaikeasti hahmotettava, lapsenkieleen kuuluva hännämissana. On jopa tulkinnanvaraista, voidaanko tällaisia ilmauksia ylipäänsä pitää sanoina (Jääskeläinen 2016; 101, 113). Selkoteoksessa lällättelysanoja esiintyy kuitenkin toisaallakin, joten toisto tekee ne lukijalle tutuiksi. Myös muiden edellä kuvattujen harvinaisten sanojen käyttö selkoteoksessa on sikäli perusteltua, että niiden avulla on mahdollista säilyttää teoksen elävää kieltä ja kaunokirjallista luonnetta.

Koska selkokielen periaatteisiin kuuluu neutraalin kielen käyttö, olisi odotuksenmukaista, että neutraalit sanat olisi säilytetty selkoversiossa neutraaleina. Aineistossa kuitenkin esiintyy myös esimerkkejä, joissa alun perin neutraali sana on muutettu selkoteoksessa ekspressiiviseksi. Näistä kahdessa tapauksessa (esimerkit 120–121) on kysymys tiivistävästä ilmauksesta, jossa useamman sanan kokonaisuus on korvattu yhdellä sanalla:

(120) Kattilakoskillakin on nykyisin rauhallista, kun vanhempi tytär käy koulua eikä nuorempi viitsi tehdä yksinään riiviötekoja, Isonapa **sanoi tyytyväisenä**. (HVÄK, 23.)

Kattilakoskillakin on rauhallista, kun Heinähattu on koulussa eikä Vilttitossu tee yksin typeryyksiä, Isonapa **huokaisi**. (SHVÄK, 31.)

(121) Vilttitossu **näytti** heille **pitkää nenää**. (HVÄK, 61.)

Vilttitossu **irvisti** takaisin. (SHVÄK, 76.)

Ilmaus *sanoi tyytyväisenä* (*sanoi*: 17435 Parole-esiintymää, *tyytyväisenä*: 278 Parole-esiintymää) on selkoteoksessa saanut onomatopoeettisen vastineen *huokaisi* (175 Parole-esiintymää), ja kuvaannollinen *näytti pitkää nenää* (*näytti*: 2327 Parole-esiintymää, *pitkää*: 728 Parole-esiintymää, *nenää*: 55 Parole-esiintymää) on muutettu deskriptiiviseen muotoon *irvisti* (52 Parole-esiintymää). Selkoversiossa käytetyt ilmaukset ovat harvinaisempia kuin alkuperäisteoksen vastineet, mutta toisaalta ne ovat myös tiiviimpiä ja konkreettisempia. Näin ollen muokkaukset noudattavat selkokirjoittajan periaatteita. Etenkin esimerkin 121 muokkaus on selkokirjoittajan ohjeiden mukainen, koska alkuperäisen ilmauksen kuvaannollinen merkitys on muutettu konkreettiseksi (*Selkokirjoittajan opas* 1990, 24; Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 199). Tässä esimerkissä ei olekaan olennaisinta tarkastella sitä, ovatko sanat neutraaleja vai ekspressiivisiä, koska alkuperäisen ilmauksen vaikeus syntyy kuvaannollisuudesta. Toki myös deskriptiivinen *irvisti* saattaa olla lukijalle vieras, mutta se ei kuitenkaan edellytä kielikuvallisen merkitystason ymmärtämistä.

Esimerkeissä 122–124 yksittäinen neutraali sana on muutettu onomatopoeettiseksi sanaksi, joka kuvaa puheen sävyä tai äänenvoimakkuutta tarkemmin kuin alkuperäisteoksen ilmaus.

(122) Ei... tarkoitan on, Isonapa **sanoi**. (HVÄK, 26.)

Ei... tai totta kai on, Isonapa **mutisi**. (SHVÄK, 35.)

(123) Hänellä on ollut vauhdikas päivä, äiti **sanoi**. (HVÄK, 65.)

Hänellä on ollut vauhdikas päivä, äiti **kuiskasi**. (SHVÄK, 80.)

(124) Lällällällällieru, ota kiinni, mandariini! Vilttitossu **huusi**, nappasi Heinähatulta hatun ja juoksi ympäri pihaa. (HVÄK, 69.)

Ota kiinni, mandariini! hän **kiljui** ja juoksi ympäri pihaa. (SHVÄK, 84.)

Esimerkeissä 122 ja 123 alkuperäisteoksen *sanoa*-verbi saanut onomatopoeettiset vastineet selkoversioon. Esimerkki 122 on peräisin kohtauksesta, jossa Rillirousku toruu Isonapaa, kun tämä leikkii Vilttitossun kanssa kesken työpäivän. Selkoversiossa johtolauseen lisäksi myös repliikki on muuttunut, ja onomatopoeettisen *mutisi*-verbin (202 Parole-esiintymää) käyttö selkoversion johtolauseessa korostaa Isonavan puheen epävarmuutta. Alkuperäisteoksessa epävaruus tulee ilmi ainoastaan puheenvuoron kolmesta pisteestä, jotka kuvaavat puheessa esiintyvää taukoa ja korjausta. Vaikka sama merkintä on jäljellä selkoteoksessa, osoittaa johtolauseen verbi kuitenkin selkeämmin, millaisella sävyllä henkilö puhuu.

Myös esimerkissä 123 selkoversioon valittu onomatopoeettinen verbi *kuiskasi* kuvaa puhetta tarkemmin kuin alkuperäisteoksen sananmuoto *sanoi*. Kohtauksessa Vilttitossu on nukahtanut pihakeinuun ja muu perhe istuu hänen vieressään. Ainoastaan johtolauseen verbi on muutettu, ja tässä tapauksessa selkoversion verbi lisää informaatiota alkuperäisteoksen ilmaukseen. Alkuperäisteoksessa lukijan on pääteltävä tekstikontekstista, että äiti puhuu hiljaa, koska Vilttitossu nukkuu vieressä. Selkoversiossa päättelyä ei ole jätetty lukijan varaan, vaan äänenvoimakkuus tulee ilmi johtolauseen *kuiskata*-verbistä. Toki *kuiskasi* on ekspressiivisessä aineistossani melko yleinen sananmuoto (251 Parole-esiintymää), joten sen käyttö on ymmärrettävää. Esimerkissä 124 Vilttitossun puhetta on hieman lyhennetty selkoversioon, lällättelyä on vähennetty ja johtolauseen verbi muutettu kuvailevammaksi. Merkitysero on kuitenkin melko pieni, joskin *kiljui* (40 Parole-esiintymää) kuvaa korkeampaa ääntä kuin *huutaa* (KS: *kiljua*). Onomatopoeettinen verbi lisää kuitenkin selkomukautuksen johtolauseeseen kuvailevuutta, joka lällätyksen poistamisen vuoksi jää uupumaan.

Esimerkeissä 122–124 näkyy se, että tarkoitetaan tarkasti kuvaava verbi antaa lukijalle enemmän informaatiota kuin neutraali, merkityskentältään laveampi verbi. Siksi on lukijan kannalta mielekästä, että selkoteoksessa on säilytetty myös tarkkarajaisia ja yksityiskohtaisesti kuvailevia sanoja. Näiden puuttuminen selkoversiosta vaikuttaa olennaisesti lukukokemukseen, sillä yksityiskohtien läsnäolo lisää tunnetta siitä, että pienilläkin asioilla on tekstissä merkitystä (Honko 2005, 39).

3.3.2 Täydennetyt ja selitetyt ilmaukset

Sanojen korvaamisen ohella ekspressiivisanoja on muokattu selkoaineistossa täydentämällä tai selittämällä. Tällaisessa mukautuksessa alkuperäisteoksen ilmausta avataan tai selitetään selkoteoksessa erilaisin keinoin. Vaikeiden käsitteiden luonteva selittämiseen ohjataan myös selkokirjoittajille laadituissa ohjeissa, joten on odotuksenmukaista, että selkoaineistossa on käytetty selittäviä ilmauksia. Ohjeissa kehoitetaan selittämään sanat, jotka mukauttaja arvioi lukijalle vieraiksi. Toisaalta selittäminen ei saa olla osoittelevaa, eikä liian tuttuja tai yleisiä käsitteitä tulisi selittää. (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 199; *Selkokirjoittajan opas* 1990, 24–25.) *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* -selkomukautuksessa selittäviä muokkauksia esiintyy 20 kappaletta.

Esimerkeissä 125–129 esiintyy puhetta ja katsomista ilmaisevia ekspressiivisiä ilmauksia, joita on muokattu selkoteokseen selittämällä:

- (125) Heinähattu **mulkaisi** Vilttitossua ja veti peiton päänsä yli. (HVÄK, 19.)
 Heinähattu **katsoi** Vilttitossua **vihaisesti** ja veti peiton päänsä yli. (SHVÄK, 27.)
- (126) – Minä en usko, Heinähattu **kivahti**. (HVÄK, 54.)
 – Minä en usko! – Heinähattu **sanoi vihaisesti**. (SHVÄK, 68.)
- (127) – Minä olisin halunnut mennä onkiretkelle, Heinähattu **mutisi**. (HVÄK, 40.)
 – Minä olisin halunnut mennä onkiretkelle, Heinähattu **sanoi hiljaa**. (SHVÄK, 48.)
- (128) – On, Heinähattu **mutisi**. (HVÄK, 51.)
 – On, Heinähattu **sanoi hiljaa**. (SHVÄK, 62.)
- (129) – Lällällällällieru, Jere **mutisi**. (HVÄK, 36.)
 – Lällä lällä lieru! Jere **sanoi varovasti**. (SHVÄK, 45.)

Esimerkissä 125 deskriptiivinen verbi *mulkaisi* (20 Parole-esiintymää) on muutettu muotoon *katsoi vihaisesti* (*katsoi*: 1982 Parole-esiintymää, *vihaisesti*: 70 Parole-esiintymää). Ilmausta ympäröivä lause on säilytetty muutoin täsmälleen samana. Samanlainen tapaus on esimerkin 126 deskriptiivisen verbin *kivahti* (54 Parole-esiintymää) muuttaminen muotoon *sanoi vihaisesti* (*sanoi*: 17435 Parole-esiintymää), jossa ympäröivä teksti on muutoin sama, mutta johtolauseen paikka on siirretty puheenvuoron loppuun. *Kivahtaa* tarkoittaa lyhyesti tai kiukkuisesti sanomista, tiuskaisemista tai ärähtämistä (KS: *kivahtaa*), joten selkoversiossa käytetty selittävä ilmaus on hyvin lähellä alkuperäisen sanan merkitystä. Molemmissa tapauksissa selkoversion selittävä ilmaus on selvästi alkuperäistä yleisempi. Esimerkkien 125 ja 126 ekspressiiviset ilmaukset ovat helposti ja lyhyesti selitettävissä olevia, selkomukauttajan näkökulmasta yksinkertaisia muokattavia, sillä sanojen selittäminen ei riko lauserakennetta tai tekstin rytmiä. Selitys uppoaa luonnollisena osana tekstiin, eikä alkuperäisteoksessa esiintyvän sanan merkitys juurikaan muutu. Ainoastaan sävy muuttuu hieman, sillä deskriptiivinen sana toki kuvaa tapahtuman elävämmiin kuin neutraali sana.

Esimerkeissä 127 ja 128 onomatopoeettinen sananmuoto *mutisi* (202 Parole-esiintymää) on muutettu muotoon *sanoi hiljaa* (*sanoi*: 17435 Parole-esiintymää, *hiljaa*: 1263 Parole-esiintymää). Esimerkissä 129 *mutisi* on muutettu muotoon *sanoi varovasti* (*varovasti*: 388 Parole-esiintymää). Selkoversiossa esiintyvät neutraalit vastineet ovat tässäkin tapauksessa alkuperäisiä ilmauksia yleisempiä. Selkoversiossa esiintyvien vastineiden merkitykset ovat kuitenkin hieman erilaiset, mikä todistaa sen, että *mutista* voi tarkoittaa kontekstista riippuen erisävyistä puhetta. *Kielitoimiston sanakirjan* mukaan mutinaan voivat liittyä myös määreet *itseksseen*, *tyytymättömänä* tai *vastustaen* (KS: *mutista*). Esimerkissä 127 on kyse tilanteesta, jossa Heinähattu on surullinen, koska hän luulee onkiretken

olevan peruttu. Hän siis mutisee, koska on pettynyt ja tyytymätön. Esimerkissä 128, jossa selkokielineen vastine on sama *sanoi hiljaa*, merkitys on hieman erilainen. Siinä Heinähattu on juuri ymmärtänyt, että Vilttitossu esittää häntä ja on villinnyt koko luokan – ja on lisäksi syyllinen siihen, että Heinähattu ei ole päässyt onkiretkelle luokkansa kanssa. Tässä esimerkissä *sanoi hiljaa* kuvaa siis hämmästymistä ja järkyttymistä. Esimerkissä 129 sävy on erilainen. Siinä Vilttitossu yllättää Heinähätun luokan poikia hännäämään kaloja pilkkaloruilla. Alkuperäisteoksen repliikki kuvaa Jeren varovaisuutta ja epävarmuutta, jota johtolauseen verbi tukee. Selkoversion johtolauseen selittävä ilmaus on informatiivisempi kuin alkuperäinen *mutista*-verbi, sillä puheenvuoron sävy on nimenomaan varovainen. Hieman yllättävää on kuitenkin se, että repliikin lopun piste on selkoversiossa muutettu huutomerkiksi. Tämä taas viittaa siihen, että puhuja käyttää kovaa ääntä, vaikka puhuukin varovasti. Lopetusmerkki ja johtolause ovat siis ristiriidassa keskenään.

Esimerkeissä 130–133 esiintyy liikkumista kuvaavia deskriptiivisiä verbejä, joita on muokattu selkoversioon samalla tavoin selittämällä ja avaamalla kuin edellä esiteltyjä esimerkkejä.

(130) Vilttitossu **marssi** opettajan rinnalla. (HVÄK, 33.)

Vilttitossu **käveli** opettajan vieressä. (SHVÄK, 42.)

(131) Rillirousku – – **säntäsi** kohti lapsijoukkoa. (HVÄK, 50.)

Rillirousku **lähti juoksemaan** lapsia kohti. (SHVÄK, 60.)

(132) Sitten hän **harppoi** yläkertaan työpöytänsä ääreen ja avasi reppunsa. (HVÄK, 3.)

Sitten hän **meni nopeasti** yläkertaan ja avasi reppunsa. (SHVÄK, 9.)

(133) Vilttitossu avasi varovasti oven ja **pujahti ulos**. (HVÄK, 21.)

Sitten hän **astui** ovesta **ulos** ja veti olkihatun otsalleen. (SHVÄK, 30.)

Esimerkissä 130 sananmuoto *marssi* (281 Parole-esiintymää) kuvaa Vilttitossun reipasta ja määrätietoista astelua. *Kielitoimiston sanakirjassa marssia*-verbi saa merkityksen *kävellä, astella tahdikkaasti ja juhlallisen jäykästi* (KS: *marssia*). Sitä voidaan siis pitää lähes synonyymina *käveli*-vastineelle (587 Parole-esiintymää), mutta kontekstista riippuen se voi saada myös erilaisia sävyjä. Esimerkin 130 kohtauksessa *marssia* korostaa Vilttitossun määrätietoista asennetta ja luonnetta, joten sananvalinta vaikuttaa henkilöstä syntyvään kuvaan. Selkoversion yleisempi ja neutraalimpi vastine ei siis täysin välitä alkuperäisen ilmauksen sävyä. Esimerkissä 131 *säntäsi*-verbin (26 Parole-esiintymää) mukautuksessa alkuperäisen ilmauksen merkitys on selitetty käyttämällä eri verbejä: *lähti juoksemaan* (*lähti*: 2636 Parole-esiintymää, *juoksemaan*: 180 Parole-esiintymää). Tässä tapauksessa *sännätä*-verbin merkitys säilyy selkoteoksessa, sillä säntääminen viittaa nimenomaan

ryntäävään liikkeellelähtöön (KS: *sännätä*). Myös *harppoi* (46 Parole-esiintymää) kuvaa tietynlaista, erityisesti nopeaa juoksemista, ja se onkin korvattu selkoversiossa hyvin informatiivisella ilmauksella *meni nopeasti* (*meni*: 3293 Parole-esiintymää, *nopeasti*: 4422 Parole-esiintymää) (esimerkki 132). Esimerkeissä 131 ja 132 selkoteoksen selittävä ilmaus on selvästi yleisempi kuin alkuperäinen ilmaus, joten teksti muuttuu mukautuksessa paitsi informatiivisemmaksi, myös ymmärrettävämmäksi.

Esimerkki 133 on peräisin kohtauksesta, jossa Vilttitossu on juuri pukeutunut salaa Heinähatuksi ja karannut kotoa kouluun isosiskonaan esiintyen. Tilanteeseen liittyy vahvasti kielletyn tekemisen sävy, jota alkuperäisteoksessa esiintyvä *pujahti*-ilmaus (33 Parole-esiintymää) myös osaltaan ilmentää. Selkoversion *astui ovesta ulos* (*astui*: 442 Parole-esiintymää) on informatiivisempi ilmaus kuin *pujahti ulos*, koska se selittää, mistä henkilö astuu ulos. Lisäksi *astua*-verbi on selvästi yleisempi kuin *pujahtaa*, joten se aukeaa lukijalle oletettavasti alkuperäistä ilmausta helpommin. Tilanteeseen liittyvää jännittävää tunnelmaa selkoteoksen vastine ei kuitenkaan välitä.

Myös tekemistä ilmaisevia deskriptiivisiä verbejä on muokattu selkoversioon selittämällä ja lisäämällä näin ilmausten informatiivisuutta (esimerkit 134–137):

(134) Luokka lopetti **riehumisen**. (HVÄK, 52.)

Kaikki lapset lopettivat **juoksemisen ja huutamisen**. (SHVÄK, 64.)

(135) Opettaja seisoi järkyttyneenä **riehaantuneita** oppilaita tuijottaen. (HVÄK, 49.)

Opettaja tuijotti oppilaita, jotka **huusivat ja melusivat**. (SHVÄK, 59.)

(136) Opettaja kuuli **riekkumisen** ja tuli poikien ja Vilttitossun luo totisena. (HVÄK, 37.)

Opettaja kuuli, kun Vilttitossu, Jere ja Vili **metelöivät** rannassa. (SHVÄK, 46.)

(137) Isä **nappasi** pasteijan käteensä, mutta äiti laittoi sen takaisin koriin. (HVÄK, 42.)

Isä **yritti ottaa** yhden pasteijan. (SHVÄK, 49.)

Deskriptiivinen *riehuminen*-sana ²² on selkoversiossa selitetty luontevasti erittelemällä, mitä riehumisen pitää yleensä sisällään: juoksemista ja huutamista (esimerkki 134). Samoin on avattu *riehaantua*-verbin merkitys, kun on selitetty, että kyse on huutamisesta ja meluamisesta (esimerkki 135). Sananmuoto *riekkumisen* on korvattu selkoversiossa sananmuodolla *metelöivät*. Myös *riekkumisen* vastine *metelöinti* selittää alkuperäisteoksen ilmausta, sillä riekkuminen viittaa suuriääniseen esiintymiseen (KS: *riekkua*) (esimerkki 136). Lisäksi *riehaantuneita*-

²² SSA:n (III, 70) mukaan *riehua* on deskriptiivinen sana.

partisiippimuodon sekä *tuijottaen*-infinitiivimuodon muuttaminen sivulauseeksi toteuttaa selkokirjoittamisen ohjeita, sillä verbin nominaalimuotoja pyritään selkokielessä välttämään (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 153; Leskelä 2019, 143, 152).

Selkokielen versio selittää alkuperäistä ilmausta myös esimerkissä 137, mutta tässä ilmaukset eroavat merkitykseltään. Tekemistä ilmaiseva *napata* tarkoittaa sieppaamista, koppaamista, kaappaamista ja kahmaisemista (KS: *napata*). Kyseessä on siis nopealiikkeinen ottaminen, johon lisäksi saattaa sisältyä ajatus luvatta ottamisesta. Selkoversiossa käytetty verbiketju *yritti ottaa* on sävyiltään selkeästi neutraalimpi kuin alkuperäisteoksessa. Ilmaus *yritti ottaa* esiintyy kohdassa, jossa isä haluaa maistella naapurin tätien tuomia herkkuja, mutta äiti kieltää häntä. Selkoversiossa isän teko jää vain yrityksen asteelle, joten tapahtumien merkitys muuttuu.

Esimerkeissä 138–141 on muokattu ekspressiiviseen verbiin liittyvää määritettä, mutta itse verbi on säilytetty samana:

(138) Heinähattu **tuhisi** Vilttitossun vieressä. (HVÄK, 20.)

Heinähattu **tuhisi unissaan**. (SHVÄK, 28.)

(139) Heinähattu **tuijotti** Vilttitossua **raivoissaan**. (HVÄK, 52.)

Heinähattu **tuijotti** Vilttitossua **vihasena**. (SHVÄK, 65.)

(140) Kaikki **taputtivat käsiään**. (HVÄK, 61.)

Kaikki **taputtivat**. (SHVÄK, 76.)

(141) Kylläpä se näyttää pieneltä, **nukkuu ihan mykkyrässä**. (HVÄK, 39.)

– Kylläpä Vilttitossu näyttää pieneltä, kun hän **nukkuu peiton alla**. (SHVÄK, 47.)

Esimerkin 138 *tuhisi*-verbiin on lisätty selkoversiossa täydennys *unissaan*. Onomatopoeettinen verbi on siis säilytetty samana, mutta täydennyksen avulla lukijan on helpompi hahmottaa, mitä verbi tilanteessa tarkoittaa. Esimerkissä 139 *tuijotti raivoissaan* on korvattu ilmauksella *tuijotti vihasena*. Tässäkin alkuperäinen deskriptiivinen verbi on säilynyt samana, mutta määrite on muutettu toiseksi. Ilmaukset *raivoissaan* (61 Parole-esiintymää) ja *vihasena* (60 Parole-esiintymää) ovat lähes yhtä yleiset – vieläpä siten, että *raivoissaan* on sananmuodoista hieman yleisempi – joten taajuus ei selitä selkoteoksen sananvalintaa. Esimerkissä 140 alkuperäisteoksen ekspressiiviseen verbiin liittyvä täydennys on poistettu, kun *taputtaa käsiään* -ilmauksesta on karsittu objekti pois. Tämän tiivistävän muokkauksen perusteena voitaneen pitää sitä, että onomatopoeettisen *taputtaa*-verbin yleiseksi merkitykseksi on vakiintunut suosion osoittaminen. Toisaalta *taputtivat*-sanamuoto (17 Parole-

esiintymää) on melko harvinainen, joten taajuutensa perusteella se vaatisi ehkä selittävää täydennystä. Esimerkissä 141 asentoa ilmaiseva deskriptiivinen ilmaus *mykkyrässä* (4 Parole-esiintymää) on mukautettu muotoon *peiton alla* (*peiton*: 77 Parole-esiintymää, *alla*: 3273 Parole-esiintymää). Tässä selkoversio kertoo lukijalle enemmän kuin alkuperäisteos, mutta sanan kuvaileva sävy selkoteoksesta ei välity. Taajuus kuitenkin puoltaa ilmauksen muokkaamista, sillä alkuperäisteoksen ilmaus on selvästi selkomukautuksen vastinetta harvinaisempi.

Aineistossa esiintyy myös tapauksia, jotka eivät ole puhtaasti korvaavia tai selittäviä muokkauksia vaan pikemminkin näiden yhdistelmiä (esimerkit 142–144):

(142) Vilttitossu **lohkaisi jättiläispalan** kakkua ja lusikoi sen yhteen menoon suuhunsa. (HVÄK, 62.)

Sitten hän **leikkasi ison palan** kakkua ja söi sen. (SHVÄK, 76.)

(143) Hän ei koskaan aikaisemmin ollut kovaaäninen eikä **sutannut** itseään. (HVÄK, 47.)

Hän on kovaaäninen ja **sotkuinen**, tytöt kuiskivat. (SHVÄK, 58.)

(144) Vilttitossu **säpsähti hereille**. (HVÄK, 67.)

Vilttitossu **heräsi**. (SHVÄK, 82.)

Esimerkissä 142 ilmaus *lohkaisi jättiläispalan* on korvattu ilmauksella *leikkasi ison palan*. Deskriptiivinen verbi *lohkaista* viittaa voimakkaammin suuren palan leikkaamiseen kuin *leikkasi*, sillä *lohko* on suurehko osa jotakin kokonaisuutta (KS: *lohko*). Sanojen taajuus selittää muokkausta, sillä *lohkaisi* (21 Parole-esiintymää) on harvinaisempi kuin *leikkasi*-sanamuoto (120 Parole-esiintymää). Alkuperäisteoksen värikäs ilmaus vaihtuu selkomukautuksessa neutraaliksi ja informatiiviseksi siten, että ilmauksen merkitys ei juurikaan muutu. Esimerkissä 143 alkuperäisteoksen deskriptiivistä ilmausta on selitetty muokkaamalla ympäröivän lauseen rakennetta: alun perin predikaattiverbinä toimiva *sutata*²³ on muuttunut *olla*-verbiksi ja *sotkuinen*-sana on lauseessa predikaatiivina. Predikaatiivin käyttö vähentää lauseen aktiivisuutta, mutta toisaalta *sotkuinen*-sana (10 Parole-esiintymää) on hieman yleisempi kuin sanamuoto *sutannut* (3 Parole-esiintymää). Ero taajuudessa on kuitenkin pieni, joten sekään ei välttämättä selitä selkoversioon tehtyä sananvalintaa. Esimerkissä 144 ero sanojen taajuudessa on selkeämpi, sillä deskriptiivinen *säpsähti hereille* (*säpsähti*: 36 Parole-esiintymää, *hereille*: 62 Parole-esiintymää) on harvinaisempi kuin *heräsi* (288 Parole-esiintymää). Ilmauksen merkitys kuitenkin hieman muuttuu, sillä säpsähtämisen kuvaama nopea ja äkillinen liike jää puuttumaan neutraalista vastineesta.

²³ SSA:n (III, 222) mukaan *sutata* on mahdollisesti deskriptiivinen sana.

Täydennettyjen ja selitettyjen ilmausten tarkastelu osoittaa, että selkoteoksessa esiintyy useita tiiviitä, luontevasti muuhun tekstiin asettuvia selityksiä. Osoittelevia, laajoja tai liian tuttujen käsitteiden selityksiä aineistossa ei esiinny, joten muokkaustavat noudattavat selkokirjoittajalle laadittuja ohjeistuksia. Selkokirjoittajan näkökulmasta helpoimmin selitettäviä ilmauksia ovatkin sellaiset ekspressiiviset sanat, joiden merkitys on mahdollista avata yhdellä tai kahdella neutraalilla sanalla. Tällaiset selitykset sopivat parhaiten kaunokirjallisuuteen, sillä ne eivät riko tekstin rytmiä.

3.3.3 Laajemman kokonaisuuden muokkaukset

Edellä käsitellyissä muokkaustavoissa päähuomio on ollut yksittäisissä ekspressiivisissä ilmauksissa, joita on muokattu selkoteokseen eri tavoin. Selkomukauttamista ei kuitenkaan voida toteuttaa pelkästään sanatasolla, vaan muutoksia on tehtävä laajempiinkin tekstinosiin. Mukauttajan tulee uskaltaa muokata alkuperäisteosta rohkeasti ja rakentaa selkoteoksesta omaa, itsenäistä kokonaisuutta. (Honko 2005, 72– 73; Kulkki-Nieminen 2010, 225; Sainio 2006, 151–152.) Tässä alaluvussa käsittelen sanatasoa laajempia muokkauksia, joissa esiintyy ekspressiivisiä ilmauksia. Tällaisia tapauksia on aineistossa 25 kappaletta.

Sanatasoa laajempiin muokkauksiin kuuluu tapauksia, joissa alkuperäisteoksen ilmausta on tiivistetty ja yksityiskohtia poistettu (esimerkit 145–150):

- (145) Rillirousku tuijotti herkeämättä Isonavan pulleita sormia, jotka **hypistelivät käärepaperia** kahden viimeisen suklaapalan ympäriltä. (HVÄK, 27.)

Rillirousku katsoi, kun Isonapa **söi suklaata**. (SHVÄK, 36.)

- (146) Isonapa repäisi paperin suklaapatukan päältä, haukkasi palan ja **maiskutteli**. (HVÄK, 26.)

Tuossahan se on! hän huusi iloisesti ja alkoi syödä suklaata. (SHVÄK, 35.)

- (147) Etkö haluaisi edes yhtä **suklaahippusta**? (HVÄK, 26.)

Haluatko maistaa? (SHVÄK, 35.)

- (148) – Minulta uhkaavat jäädä päiväkahvi ja voisilmäpulla väliin! hän huomasi ja **vilkaisi** kelloa. (HVÄK, 56.)

Nyt olisi kyllä hyvä hetki päiväkahville. (SHVÄK, 71.)

- (149) Jerekin heitti, ja sitten kumpikin seurasi hiljaa kohojen **pomppimista** laineilla. (HVÄK, 36.)

Hekin alkoivat onkia. (SHVÄK, 45.)

- (150) Vilttitossu oli myös jatkanut "**lällällällällierun**" huutelua, niin että koko luokka kerääntyi hänen ympärilleen. (HVÄK, 47.)

Vilttitossu oli huutanut kaloille niin kovaa, että koko luokka oli kerääntynyt hänen ympärilleen. (SHVÄK, 57.)

Esimerkissä 145 alkuperäisteos kertoo suklaan syömisestä vain vihjaten eikä itse asiassa etene itse syömistapahtumaan, kun taas selkoversion tekstissä tapahtuma kuvataan suoraan. Esimerkissä alkuperäisteoksen harvinainen deskriptiivisana *hypistelivät* (3 Parole-esiintymää) on poistettu, ja yksityiskohtaisen kuvailun tilalle on valittu yleinen *söi*-sanamuoto (204 Parole-esiintymää). Tiivistävä muokkaus on kyseessä myös esimerkeissä 146 ja 147, joissa alkuperäisteoksen ekspressiiviset ilmaukset on mukautettu neutraaliin ja tiivistettyyn muotoon. Onomatopoeettinen sanamuoto *maiskutteli* (2 Parole-esiintymää) ja deskriptiivinen *hippusta*²⁴ (1 Parole-esiintymä) ovat harvinaisia, joten niiden korvaaminen yleisemmillä ilmauksilla on ymmärrettävää. Molemmissa esimerkeissä selkoversio säilyttää tekstin informatiivisuuden, mutta kuvaileva sävy häviää neutraalin kielen tieltä. Honko (2005, 38) toteaa oman selkokielen aineistonsa perusteella, että yksityiskohtien poistaminen ja ilmaiseminen yleisellä kokonaisilmauksella vaikuttaa väistämättä tekstin ilmaisuvoimaan. Huomio näyttää pitävän paikkansa myös edellä esitellyissä tapauksissa.

Myös esimerkissä 148 tiivistävä muokkaus hävittää osittain henkilön puheen sävyn. Alkuperäisessä teoksessa Isonapa huolestuu, kun hän huomaa kellostaan, että on jo päiväkahvin aika. Selkomukautuksessa huoli ei välity, koska kellon vilkaisu ja huudahdus on poistettu. Deskriptiivinen *vilkaishi*-sanamuoto ei ole erityisen harvinainen (505 Parole-esiintymää), joten sen säilyttäminen selkoversiossa olisi ollut mahdollista. Esimerkissä 149 kuvailevat ilmaukset on karsittu ja tiivistetty lyhyeksi ja informatiiviseksi toteamukseksi. Onomatopoeettinen *pomppimista*-sanamuoto on harvinainen (3 Parole-esiintymää), joten sen poistaminen on luontevaa. Poiston syynä voi kuitenkin olla myös se, että *kohojen pomppiminen* viittaa onkimiseen epäsuorasti. Esimerkissä 150 muokkauksen kohteeksi on joutunut hännäävä *lällällällällieru*, jota olen käsitellyt jo samoina säilytettyjen sekä poistettujen ilmausten yhteydessä. Selkoteoksessa Vilttitossun toiminta on ilmaistu koväänisenä huuteluna, eikä lällättelysanaa mainita. Hännäävän sävyn sijaan selkoteoksessa korostetaan siis huutelun koväänisyyttä, mikä muuttaa alkuperäisteoksen ilmaisun merkitystä hiukan, mutta lisää tekstin selkeyttä.

Sävyn lisäksi myös alkuperäisteoksen tekstin merkitys saattaa muuttua, kun tekstiä tiivistetään selkoversioon. Esimerkeissä 151–152 runsaasti yksityiskohtia sisältävät kuvaukset on tiivistetty toteaviksi ja lyhyiksi lausahduksiksi. Ekspressiivisiä sanoja esimerkeissä on hyvin niukasti – ainoastaan deskriptiiviverbit *tarttua* ja *mättää*, joten niiden sijaan poistojen syynä saattavat olla nimenomaan yksityiskohdat. Esimerkissä 153 tiivistyksen syy voi sen sijaan hyvinkin olla se, että

²⁴ SSA:n (I, 166) mukaan *hippu* on deskriptiivislähtöinen sana.

vuoropuhelussa esiintyy useita ekspressiivisiä ilmauksia: onomatopoeettiset *lellivauva*, *karjua* sekä *paukkuputti* ja lisäksi deskriptiiviset ilmaukset *ähä kutti* ja *hotkaista*.

- (151) Isonapa yritti pysyä Rillirouskun tahdissa. Rillirouskun lautanen oli ääriään myöten täynnä. Kun hän oli saanut muffinin alas, hän **tarttui** tuulihattuun, ja heti sen jälkeen suklaapikkuleipiin. (HVÄK, 59.)

Isonapa ja Rillirousku olivat innoissaan herkuista. (SHVÄK, 73.)

- (152) Tuo on nautiskellut koko elämänsä, Rillirousku mietti happamana. Hän leikkii lasten kanssa rosvoa ja poliisia, **mättää** suuhunsa satoja munkkipossuja, kymmeniä tuulihattuja ja Alibullenin neitien kermakakkuja ja konvehteja sillä välin, kun minä pidän poliisiasemaa pystyssä. (HVÄK, 27.)

– Minä teen töitä ja tuo vain herkuttelee, Rillirousku ajatteli. (SHVÄK, 36.)

- (153) – **Lellivauva**²⁵, ota tutti! Jere jatkoi ja **hotkaisi** piirakanpalansa.

– Hyvä! Vilttitossu kehui.

Vili innostui ja **karjui**:

– Äidin tutti, pullasutti, **ähä kutti**, **paukkuputti**! (HVÄK, 37.)

Sitten pojatkin alkoivat huutaa kaloille. (SHVÄK, 45.)

Esimerkissä 153 dialogi on korvattu tiivistävällä epäsuoralla esityksellä. Järvinen (1998, 43) löytää samantyyppisiä lyhennyksiä selkokieelisestä *Seitsemästä veljeksestä*, jossa veljesten vuoropuheluita on paikoitellen lyhennetty epäsuoraksi maininnaksi siitä, että henkilöt keskustelevat. Vuoropuhelun karsiminen on tehokas keino tiivistää tekstiä, mutta repliikkien poistaminen voi vaikuttaa henkilöhahmoista syntyvään kuvaan sekä tilanteen tunnelmaan. Esimerkissä 153 ekspressiiviset sanat kuvaavat selkeämmin tilanteen tunnelmaa ja huutojen sävyä, mutta selkoteoksen epäsuora toteava lause kertoo tilanteesta hyvin neutraalisti.

Esimerkeissä 154–156 on muokattu johtolauseen ja repliikin järjestystä. Välijohtolauseet on poistettu, repliikki yhdistetty yhtenäiseksi kokonaisuudeksi ja johtolause siirretty repliikin loppuun. Samalla onomatopoeettinen johtolauseverbi on korvattu neutraalilla (esimerkki 154) tai yleisemmällä onomatopoeettisella verbillä (esimerkki 155). Esimerkissä 156 johtolause on siirretty repliikin alusta loppuun ja onomatopoeettisen *kiljua*-verbin tilalle on vaihdettu neutraali *huutaa*. Välijohtolauseiden välttäminen selkokielessä on ymmärrettävää, sillä lauserakenteiden – mukaan lukien johtolauseiden – tulisi selkokieelisessä tekstissä noudattaa yksinkertaisuuden ja lyhyiden periaatetta (Kuusisto 2012, 83). Esimerkeissä 154–156 alkuperäisteoksen johtolauseen verbi on harvinaisempi kuin selkoversioon valittu vastine, joten tässäkin mielessä muokkaukset noudattavat selkokielen periaatteita.

²⁵ *Lellitellä*-verbi kuuluu SSA:n (II, 61–62) mukaan hoivakieleen.

- (154) – Voi kuinka kivaa, Vilttitossu **henkäisi**. – Minne te menette? (HVÄK, 17.)
- Kivaa!
Minne te menette? Vilttitossu **kysyi**. (SHVÄK, 20.)
- (155) – Voi ei! Heinähattu **parahti**. – Se olisi ollut meidän ensimmäinen retkemme. Meidän piti syödä eväitä kalliolla, ja kalat me olisimme paistaneet nuotiossa. Meillä ei ole varmaan huomenna koulua ollenkaan. (HVÄK, 19.)
- Voi ei! Se olisi ollut niin kiva retki. Meillä on sitten varmaan huomenna vapaapäivä, Heinähattu **mutisi**. (SHVÄK, 26.)
- (156) Sitten hän pisti mustikkapiirakan suuhunsa ja **kiljui**:
– Lällällällää, ähä kutti! (HVÄK, 37.)
- – Ähäkutti! Vilttitossu **huusi**. (SHVÄK, 45.)

Joissakin esimerkeissä alkuperäisteoksen vihjaileva ilmaus vaatii lukijalta päättelyä, koska asioita ei sanota suoraan. Tällaiset tapaukset on muokattu selkoversiossa suoraksi, informatiiviseksi ilmaukseksi (esimerkit 157–159):

- (157) Vilttitossu kuuli, kun Heinähattu **kopisteli** eteisessä. (HVÄK, 3.)
- Vilttitossu kuuli, kun Heinähattu tuli kotiin. (SHVÄK, 9.)
- (158) – Postiluukku **rapsahti**, Vilttitossu sanoi. (HVÄK, 18.)
- Meille tuli postia, Vilttitossu sanoi. (SHVÄK, 25.)
- (159) Viiksekäs rehtori **kiirehti** opettajainhuoneeseen. (HVÄK, 29.)
- Koulun rehtori pysähtyi käytävälle. (SHVÄK, 38.)

Esimerkissä 157 alkuperäisteoksen onomatopoeettisen verbin sisältävä ilmaus *kopisteli eteisessä* (*kopisteli*: 1 Parole-esiintymä) edellyttää, että lukija pystyy päättämään eteisessä kopistelemisen implikoivan kotiin tulemistä (*tuli*: 11926 Parole-esiintymää, *kotiin*: 2339 Parole-esiintymää), kun taas selkoteoksessa tapahtuma kerrotaan suoraan. Samanlainen muutos tapahtuu esimerkissä 158, jossa niin ikään onomatopoeettisen verbin sisältävä ilmaus *postiluukku rapsahti* (*postiluukku*: 9 Parole-esiintymää, *rapsahti*: 16 Parole-esiintymää) on selkoversiossa muokattu muotoon *meille tuli postia* (*meille*: 2706 Parole-esiintymää, *tuli*: 11926 Parole-esiintymää, *postia*: 145 Parole-esiintymää). Selkoversion lukijan ei tarvitse päätellä, mitä harvinaisempi postiluukun rapsahtaminen tarkoittaa. Esimerkissä 159 deskriptiivisen verbin sisältävä ilmaus *kiirehti opettajainhuoneeseen* (*kiirehti*: 183 Parole-esiintymää) on muutettu muotoon *pysähtyi käytävälle* (*pysähtyi*: 535 Parole-esiintymää). Alkuperäisteoksessa ei kerrota, että rehtori pysähtyy ennen kuin alkaa puhua Vilttitossulle, kun taas selkoteoksessa näin tehdään. Muutos lisää siis tekstin informatiivisuutta, koska lukijan ei tarvitse päätellä hahmon toimintaa.

Esimerkkien 157–159 kaltaiset muokkaukset kertovat olennaisesti kaunokirjallisuuden luonteesta: kaunokirjallisuus on aukkoista, joten lukijan on pääteltävä rivien välistä tekstin merkityksiä ja sanomia. Tämän ominaisuuden on katsottu olevan ristiriidassa selkokielelle asetettujen vaatimusten kanssa, sillä selkokielen teksti pyrkii pikemminkin selittämään merkityksiä kuin piilottamaan niitä. (Leskelä 2019, 125; Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 137; Sipilä 1995, 83.) Päättelyä vaativan ilmauksen muokkaaminen neutraaliksi, suoraan kertovaksi ilmaukseksi onkin hyvin odotuksenmukainen selkomukauttamisen keino. *Seitsemän veljeks*en selkomukautusta tutkinut Järvinen pitää selkolukijalle erityisen hyödyllisinä nimenomaan tapauksia, joissa implisiittinen merkitys on muutettu eksplisiittiseksi, koska selkokielen tekstin lukijan on vaikeaa päätellä asioita rivien välistä. (Järvinen 1998, 64–65.)

Esimerkeissä 160–161 ekspressiivistä sanaa ympäröivää lauserakennetta on muutettu:

(160) Vilttitossu oli juuri näyttämässä pitkää nenää konstaapeleille, kun Isonapa **tupsahti** hänen eteensä. (HVÄK, 24.)

Yhtäkkiä Isonapa huomasi pensaassa tytön, jolla oli päässään olkihattu. (SHVÄK, 32.)

(161) Hän **tuijotti** nallen pyöreisiin, ruskeisiin silmiin. (HVÄK, 46.)

Halise – – huomasi, että sängyssä oli Vilttitossun nalle. (SHVÄK, 56.)

Esimerkissä 160 deskriptiivinen verbi *tupsahtaa* (*tupsahti*: 19 Parole-esiintymää) on poistettu selkoversiosta kokonaan ja sanaa ympäröivää tekstikokonaisuutta on muokattu olennaisesti. Alkuperäisteoksessa Vilttitossu piilottelee poliiseja pensaassa, koska nämä eivät saa nähdä Vilttitossun pukeutuneen Heinähatuksi. Selkoteoksessa kerronnan näkökulma on siirretty Vilttitossusta Isonapaan, josta on selkoversiossa tullut päälauseen tekijä. Selkoversiossa tilanteen asetelma muuttuu, koska lukija ei tarkastele tilannetta Vilttitossun vaan Isonavan näkökulmasta. Alkuperäisteoksessa korostuu se, että Vilttitossu on juuri selviytymässä tilanteesta ehjin nahoin, mutta viime hetkellä Isonapa huomaa hänet ja paljastaa piilopaikan. Selkoversiosta Vilttitossun tuntema jännitys tai voitonriemu ei välity, koska näkökulma on siirretty ohi kulkevaan poliisiin. Myös esimerkissä 161 kuvatus tilanteen intensiivinen tunnelma laimenee selkomukautuksessa, sillä deskriptiivinen verbi *tuijottaa* on vaihdettu *huomata*- ja *olla*-verbeihin. Ekspressiivisen verbin taajuus ei ole välttämättä ollut muokkauksen syynä, sillä *tuijotti*-sanamuoto ei ole erityisen harvinainen (418 Parole-esiintymää). Tapaus on kuitenkin esimerkki siitä, että selkoversio voi olla alkuperäisteosta informatiivisempi, mutta tunnelman kuvaajana melko väritön.

Esimerkissä 162 alkuperäisteoksen onomatopoeettinen verbi *parahti* (31 Parole-esiintymää) on korvattu ilmauksella *ymmärsi, mistä oli kyse* sekä *huusi*. *Kielitoimiston sanakirjan* mukaan *parahdus* tarkoittaa hätäistä, valittavaa äännähdystä (KS: *parahdus*). Selkoversion johtolauseessa verbinä on *huutaa*, joka ei vastaa merkitykseltään *parahtaa*-sanaa, mutta jäljittelee äännähdyksen voimakkuutta. Kiinnostavaa on se, että selkoversioon on lisätty selittävä ilmaus *ymmärsi, mistä oli kyse*. Se selventää lukijalle, miksi Heinähattu huutaa ja on huolissaan.

- (162) Heinähattu jäykistyi kauhusta. Sitten hän yhtäkkiä **parahti**:
– Se on Vilttitossu. Se on varastanut minun hattuni. Ja ottanut minun lempihameeni! (HVÄK, 52.)

Oikea Heinähattu pysähtyi kauhusta, mutta sitten hän ymmärsi, mistä oli kyse.
– Se on Vilttitossu! Se on varastanut minun hattuni ja ottanut minun lempihameeni! hän huusi.
(SHVÄK, 63–64.)

Toisinaan alkuperäisteoksessa ilmaistaan hahmon tunnetilaa tai ajatuksia fyysisten eleiden välityksellä. Selkoversiossa tällaiset tapaukset on usein avattu tai muokattu selkeämmiksi, sillä tunnetilojen ja ajatusten näyttäminen hahmon ulkoisen olemuksen kautta ei välttämättä avaudu selkomukautuksen lukijalle (esimerkit 163–166).

- (163) Rillirousku **pudisti** päättään. (HVÄK, 27.)

– Ei kiitos. (SHVÄK, 35.)

- (164) Heinähatun silmät **leimahtivat**. – Sinä olet ottanut sen minulta! (HVÄK, 53.)

Se on minun hattuni! Sinä olet ottanut sen minulta! Heinähattu **huusi** Vilttitossulle. (SHVÄK, 66.)

- (165) Vilttitossu **pusersi** kätensä nyrkkiin piilopaikassaan. Törkeää haukkua minua riiviöksi! (HVÄK, 23.)

Kylläpä he puhuvat minusta tyhmästi, Vilttitossu ajatteli. (SHVÄK, 31.)

- (166) Halisen otsa **rypistyi**. Minä aavistan jotain ennenkuulumattoman kamalaa, hän ajatteli. (HVÄK, 44.)

Tässä on nyt jotain omituista, Halise ajatteli. (SHVÄK, 53.)

Esimerkissä 163 kieltävän vastauksen merkiksi annettu päänpudistus on korvattu repliikillä ja deskriptiivinen *pudistaa*-verbi on hävinnyt. Epäsuoran esityksen muuttaminen suoraksi lisää esimerkin selkeyttä, eikä alkuperäistekstin merkitys muutu. Esimerkissä 164 kuvataan Heinähatun vihaa, kun Heinähattu ymmärtää Vilttitossun pukeutuneen häneksi ja varastaneen hänen hattunsa. Selkoversiossa deskriptiivinen *leimahtivat*-sananmuoto (16 Parole-esiintymää) on korvattu johtolauseella, jossa *huusi*-ilmaus (872 Parole-esiintymää) ilmaisee puhujan suuttumusta. Myös repliikin alkuun lisätty *Se on minun hattuni!* -huudahdus selventää selkoteoksen lukijalle, miksi Heinähattu on suuttunut. Esimerkki kertoo oivallisesti selkokielistämisen haasteista, kun

lähtötekstinä on kaunokirjallisuutta: tilanteen tunnelma ja Heinähatun tunnetila välittyvät voimakkaasti alkuperäisteoksessa *leimahtaa*-verbistä, sillä silmien leimahtaminen viittaa äkilliseen ja voimakkaaseen raivon tunteeseen. Voidaan jopa ajatella, että sanallistaminen vähentää tapahtuman tunnelatausta, mikä taas johtaa siihen, että selkoversion kuvaus antaa kyllä informatiivisen kuvan tapahtumasta, mutta ei pysty välittämään yhtä voimakasta tunnetta kuin alkuperäisteos.

Myös esimerkissä 165 näkyy tunnetilan kuvaamisen ero alkuperäis- ja selkoteoksessa. Tilanteessa Vilttitossu suuttuu, kun konstaapelit puhuvat hänestä ilkeästi. Selkoversiossa tunnetila on laimeampi. Fyysinen tunnetilan osoitus eli nyrkkien puristuminen jää kokonaan selkoversiosta puuttumaan, eikä huutomerkkein varustettu repliikkikään välity selkoversiossa yhtä voimakkaana kuin alkuperäisteoksessa. Deskriptiivisen *pusersi*-ilmauksen taajuus puoltaa sanan poistamista (20 Parole-esiintymää), mutta yhtä lailla poiston syynä saattaa olla tunnetilan näyttäminen fyysisen tapahtuman avulla. Tässäkin esimerkissä selkokielen versio informoi lukijaa, mutta välittää vähemmän tunnetta kuin alkuperäinen teos. Esimerkki 166 taas kuvaa henkilön epäilevää mieltä sekä fyysisen eleen että ajattelun välityksellä. Epäilevä sävy säilyy selkoteoksessa, mutta tunnetilan voimakkuus laimenee sananvalintojen sekä fyysisten merkkien puuttumisen vuoksi. Tunnetilan ilmaiseminen näyttää olevan useissa tapauksissa erilaista yleiskielisessä ja selkokielisessä teoksessa. Yksi syy tähän lienee se, että yleiskielessä tunnetilaa ilmaistaan vihjaillen ja fyysisiä merkkejä osoittaen – ei siis niinkään suoraan sanallistaen.

Kaunokirjallisuuden välittämät tunteet perustuvat usein siihen, että asioista vihjaillaan ja lukijan on täydennettävä mielessään, mitä tilanteessa oikeasti tapahtuu. Edellä käsitellyissä esimerkeissä selkokielen versio jää vaille alkuperäisteoksen jännitettä juuri siksi, että se kertoo asiat suoraan. *Taikurin hatun* selkoversiota tutkinut Mari Honko tekee tutkielmassaan samankaltaisia havaintoja: Hänen mukaansa hahmojen tunnetilat ja tunnekuohut selvästi laimenevat selkokirjassa. Lisäksi hahmojen puheeseen liittyvä illokutiivinen sävy, jossa repliikki ei kerro puhujan haluamaa ajatusta suoraan vaan vihjeillä, jää selkoversiosta pois. Honko toteaa myös, että deskriptiivisten sanojen muuttaminen neutraaleiksi vie kerronnalta tehoa ja väriä. Selkoversiossa tapahtumat kerrotaan, kun taas alkuperäisteoksessa ne usein näytetään. Tämä on Hongon mukaan selkeä ero versioiden välillä, ja se tulee esiin myös yllä käsitellyssä esimerkissä. (Honko 2005, 36, 49, 58, 63.)

Joskus tunnetilan kuvaus muuttuu siksi, että suora esitys poistetaan selkoteoksesta tai lisätään siihen:

(167) Halise tunki kasvoillaan karvaisen turkin ja **kirkaisi**: – **Iik!** (HVÄK, 45.)

Sitten hän **kirkaisi**. Sängyssä oli jotain karvaista! (SHVÄK, 55–56.)

(168) Isonapa **lipaisi** huuliaan. (HVÄK, 56.)

Mmm... pullaa... Isonapa ajatteli ääneen. (SHVÄK, 71.)

Esimerkissä 167 Halise pelästyy huomatessaan, että Vilttitossun sängyssä ei nukukaan tyttö itse vaan harhautukseksi aseteltu nalle. Halisen kirkaisua kuvaava, onomatopoeettinen ja puhekielinen interjektio *iik* on poistettu selkoversiosta, mikä onkin odotuksenmukaista, sillä puhekieltä tulisi käyttää selkokielessä harkiten (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 199; *Selkokirjoittajan opas* 1990, 24–25; Sainio 2006, 143; Virtanen 2009, 83). Kiljahduksen voimakkuus laimenee selkoversiossa hiukan, mutta huutomerkki muokatun kokonaisuuden lopussa välittää kuitenkin lukijalle sen, että hahmo on säikähtänyt jotakin. Selkokielessäkin on näin mahdollista välittää tunnetiloja, vaikka onomatopoeettisia ilmauksia jouduttaisiinkin poistamaan.

Toisenlainen sen sijaan on esimerkki 168, jossa deskriptiivinen verbi *lipaista* on muutettu *mmm*-interjektiksi. Isonavan alkaa tehdä mieli pullaa, koska Vilttitossu on juuri todennut olevansa tarpeeksi kypsä – *niin kuin pulla uunissa* (HVÄK, 56; SHVÄK, 71). *Pulla*-sana siis mainitaan molemmissa teoksissa, mutta selkoversiossa sana toistetaan Isonavan repliikissä. Alkuperäisteoksen ilmaus on itse asiassa informatiivisempi kuin selkoversion ilmaus, ja selkoversio puolestaan esittää Isonavan tunnetilan kuvailevammin ja vihjailevammin kuin alkuperäisteos. Toisaalta selkoteoksen versiossa kerrotaan, mistä syystä Isonapa päästää maiskuttavan äänen, koska *pulla*-sana toistetaan. Imitatiivien tarkastelu herättää kysymyksen siitä, onko ääntä mahdollisimman pitkälle jäljittelevä lausahdus lopulta helpommin ymmärrettävä ilmaus kuin onomatopoeettinen, ääntä epäsuorasti kuvaava verbi.

3.3.4 Muut muokkaukset

Muiden muokkausten kategoriaan olen luokitellut ne kolme tapausta, joissa ekspressiivistä ilmausta on muokattu ainoastaan sanan kirjoitusasun osalta. Näihin ilmauksiin kuuluvat lapsenkieliset hokemat, joita olen jo käsitellyt poistojen sekä muokkausten yhteydessä. Onomatopoeettista ilmausta *lällällällällieru* (HVÄK, 36, 49, 69) ei ole johdonmukaisesti poistettu selkoteoksesta, vaan se on toisaalla karsittu, ja toisaalla sitä on muokattu. Selkoteoksessa ilmaus esiintyy kaksi kertaa hieman muokatussa muodossa *lällä lällä lieru* (SHVÄK, 45, 59) (esimerkit 169–170). Ilmaus on siis hajotettu kolmeksi eri sanaksi ja kahdentuneet konsonantit tiivistetty sanojen rajoilta. Muokkaus mukailee näin selkokielen ohjeistuksia, joissa puhekielisyyksiä, pitkiä sanoja sekä vaikeaselkoisuutta kehoitetaan

välttämään (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015, 199; *Selkokirjoittajan opas* 1990, 24–25; Sainio 2006, 143; Virtanen 2009, 83).

(169) – **Lällällällällieru**, Jere mutisi. (HVÄK, 36.)

– **Lällä lällä lieru!** Jere sanoi varovasti. (SHVÄK, 45.)

(170) – **Lällällällällieru!** kuului kalliolta. (HVÄK, 49.)

– **Lällä lällä lieru!** Vilttitossu huusi. (SHVÄK, 59.)

Vaikka *lällällällällieru* on jaettu selkoversiossa kolmeksi erilliseksi sanaksi, saattaa ilmauksen merkitys silti jäädä lukijalle epäselväksi. Merkityksen epäselvyyden vuoksi onkin kiinnostavaa, miksi pilkkaloru on haluttu säilyttää selkomukautuksessa. Syy saattaa olla siinä, että pilkkaloru välittää parhaiten sävyn, jolla henkilö puhuu. Etenkin suomalaista lastenloruperinnettä tuntevalle *lällä lällä lierun* hännäävä sävy aukeaa, mutta myös lorua tuntematon lukija voi päätellä, millaisesta sävystä ilmauksessa on kysymys. Sävy on mahdollista tunnistaa ja liittää ivaamiseen, sillä hännäämisessä hyödynnetään usein *ä*-vokaalia (Jääskeläinen 2016, 112; Virtanen 1972, 116). Rallatus siis näyttää ja kuulostaa tarkoitteeltaan eli toimii kuten imitatiivi. Siksi ilmaus on mahdollista ymmärtää, vaikka lorun merkitys olisi lukijalle epäselvä.

Myös deskriptiivistä *ähä kutti*²⁶ -ilmausta on muokattu ainoastaan ortografisesti, mutta tässä tapauksessa sana on kirjoitettu alkuperäisteoksessa erikseen ja selkoversiossa yhteen (esimerkki 171):

(171) – Lällällällää, **ähä kutti!** (HVÄK, 37.)

– **Ähäkutti!** Vilttitossu huusi. (SHVÄK, 45.)

Oikeinkirjoitussääntöjen mukaan *ähäkutti* on yhdyssana, joten selkomukautuksessa käytetään odotuksenmukaisesti yhteen kirjoitettua muotoa. Selkokieltä tutkittaessa on tosin huomattu, että toisinaan selkokielisessä teoksessa käytetään myös norminvastaisia kirjoitusmuotoja, jos niiden uskotaan hahmottuvan lukijalle selkeämmin (Järvinen 1998, 66; Taneli 2005, 50).

Edellä esitellyt lastenkieleen kuuluvat ilmaukset on todennäköisesti haluttu säilyttää selkomukautuksessa siksi, että ne elävöittävät kieltä ja sopivat nimenomaan lastenkirjallisuuteen. Selkokielenkin kaunokirjallisuuden tulee olla vivahteikasta ja elävää kieltä, jotta se voi säilyttää

²⁶ SSA:n (I, 455; III, 494) mukaan *ähä* on deskriptiivinen ja *kutti* toimii vahingoniloa ilmaisevana hokemana. Molempien alkuperä on epäselvä.

kaunokirjallisen luonteensa (Sainio 2002, 31; Sainio & Rajala 2002, 32; *Selkokirjoittajan opas* 1990, 24–25). Siksi hieman hankalasti hahmottuviakin sanoja on perusteltua säilyttää selkoteoksessa.

3.3.5 Päätelmiä muokatuista ilmauksista

Olen edellä käsitellyt aineistossa esiintyneet muokatut ilmaukset neljässä eri luokassa: toisella sanalla korvatut ilmaukset, täydennetyt ja selitetyt ilmaukset, laajempien kokonaisuuksien muokkaukset sekä muut muokkaukset. Toisella sanalla korvattujen ilmausten analyysin yhteydessä nousi esiin, että aineistoon kuuluu paitsi neutraalilla sanalla korvattuja, myös ekspressiivisellä ilmauksella korvattuja sanoja. Huomio on yllättävä, sillä odotuksenmukaista olisi, että ekspressiiviset sanat korvattaisiin selkoteoksessa neutraaleilla vastineilla.

Neutraalilla ilmauksella korvattujen sanojen analyysi tuo esiin, että selkoversioon valitun vastineen sävy on usein neutraalimpi kuin alkuperäisteoksessa esiintyvän ilmauksen sävy. Toisinaan myös sanan merkitys muuttuu, mutta toisaalta erilaiset täydennykset voivat lisätä sanojen ymmärrettävyyttä. Yllättävänä voitaneen pitää sitä, kuinka erilaisia kuvailevia verbejä on korvattu yhdellä neutraalilla verbillä kuten *sanoa*. Tekstiympäristön vaikutus sanan ymmärrettävyyteen on suuri, mikä näkyy esimerkiksi siinä, että johtolauseen yhteydessä oleva repliikki vaikuttaa voimakkaasti siihen, kuinka hyvin johtolauseverbi on ymmärrettävissä. Neutraalilla sanalla korvattujen sanojen tarkastelu osoittaa myös sen, että selkoteos on usein informatiivisempi kuin alkuperäinen teos, koska neutraali vastine ilmaisee asian suoraan ja selkeästi.

Jos neutraalilla sanalla korvaamista voidaan pitää odotuksenmukaisena selkomukauttamisena, on neutraalin sanan korvaaminen ekspressiivisellä ilmauksella sen sijaan melko yllättävää. Aineistossani suurin osa tällaisista tapauksista on onomatopoeettisia ilmauksia, mikä saattaa kertoa siitä, että ilmausten äänteellinen ilmaisuvoima on haluttu säilyttää selkoteoksessa. Lisäksi ekspressiivisten ilmausten käyttöä perustelee se, että ne lisäävät kuvailevuutta ja informatiivisuutta selkoteokseen.

Täydennettyihin ja selitettyihin ilmauksiin kuuluu muutaman sanan ilmauksia, jotka avaavat alkuperäisteoksessa esiintyvän sanan merkitystä. Tällaiset ilmaukset sopivat luontevasti kaunokirjallisuuteen, koska pitkät selitykset rikkoisivat tekstin rytmin ja kadottaisivat osan tekstin kaunokirjallisesta luonteesta. Täydennettyjen ja selitettyjen ilmausten yhteydessä nousee jälleen esiin se, että selkoversioon valitut ilmaukset lisäävät tekstin informatiivisuutta mutta poikkeavat usein sävyltään alkuperäisteoksen vastineista.

Laajempien kokonaisuuden poistojen analyysi osoittaa, että tiivistäminen ja yksityiskohtien poistaminen kuuluvat hyvin tyypillisiin selkomukauttamisen keinoihin. Molemmilla keinoilla on kuitenkin vaikutusta tekstin ilmaisuvoimaan, kun esimerkiksi dialogeja korvataan epäsuorilla toteamuksilla ja tunnelmakuvauksia tiivistetään. Tekstin sävy ja merkitys muuttuvat tällöin väistämättä. Laajojen kokonaisuuksien muokkausten yhteydessä nousee esiin myös se, että tunnetiloja kuvataan yleiskielisessä teoksessa eri tavalla kuin selkoteoksessa: alkuperäisteoksessa käytetään fyysisiä merkkejä tunteiden implikoina, kun taas selkoteoksessa tunteet sanallistetaan ja kuvataan suoraan. Tunnetilojen kuvaamiseen vaikuttaa myös suoran esityksen poistaminen selkoteoksesta. Esimerkiksi imitatiivien poistaminen repliikeistä saattaa toisaalta helpottaa tekstin ymmärtämistä, mutta toisaalta herättää kysymyksen siitä, mitä lisäarvoa imitatiivien käyttö toisi selkoteokseen. Ne voisivat myös lisätä tekstikokonaisuuden ymmärrettävyyttä, jos niiden merkitykset olisivat todella pääteltävissä niiden äänneasusta.

Muihin muokkauksiin luokittelemani sanat *lällä lällä lieru* ja *ähäkutti* edustavat muokkauksia, joissa on muutettu ainoastaan sanojen kirjoitusasuja. Näihin sanoihin tehdyt muutokset kertovat ennen kaikkea siitä, että selkoteoksessa pyritään tekemään teksti mahdollisimman helposti ymmärrettäväksi lukijalle. Lällättelysanat ovat tärkeä osa lastenkieltä, joten ne kuuluvat luontevana osana lastenkirjallisuuteen ja myös selkokieliseen versioon.

4 PÄÄTÄNTÖ

Olen tarkastellut työssäni kaunokirjallisuuden selkomukauttamista yhden lastenkirjallisuuteen kuuluvan teosparin sekä sanastontutkimuksellisen näkökulman kautta. Kysyin työni johdannossa, mitä ekspressiivisiä sanoja aineistossa esiintyy, miten ekspressiivisiä sanoja on muokattu selkoversioon sekä miten muokkaukset peilautuvat selkokirjoittajille laadittuihin ohjeisiin. Näihin tutkimuskysymyksiin olen vastannut luvussa 3, jossa olen avannut luokittelemani aineiston ja tehnyt tulkintoja myös siitä, miten selkomukautuksessa esiintyvät muutokset suhteutuvat muihin selkokielestä tehtyihin tutkimuksiin.

Käytin tutkimuksessa sekä kvalitatiivista että kvantitatiivista menetelmää, joskin laadullinen tutkimusote oli analyysissa pääosassa. Ekspressiivisten sanojen tunnistaminen sekä deskriptiivisten ja onomatopoeettisten sanojen erottaminen yhtäältä toisistaan ja toisaalta neutraaleista sanoista oli paikoitellen haastavaa, sillä ekspressiivisten ja neutraalien sanojen välinen raja ei ollut aina selvä. Käytin luokitteluni tukena sanojen etymologiaa sekä ekspressiivisistä sanoista tehtyjä tutkimuksia. Luokittelin alkuperäisteoksessa esiintyvät ekspressiiviset sanat kategorioihin sen mukaan, miten niitä oli muokattu selkoteokseen. Nämä kategoriat muodostivat analyysiluvun rungon, johon kuuluivat samoina säilytetyt ilmaukset, poistetut ilmaukset sekä muokatut ilmaukset. Samoina säilytetyt ilmaukset käsittelin kahdessa ryhmässä: puhetta, ääntä ja eleitä ilmaisevien sekä liikkumista ja tekemistä kuvaavien ilmausten ryhmissä. Poistetut ilmaukset jaoin kolmeen ryhmään sen mukaan, millainen tekstinosa alkuperäisteoksesta oli poistettu: laajat poistot, virkkeiden ja lauseiden poistot sekä repliikkien, johtolauseiden sekä yksittäisten sanojen poistot. Analyysiluvun kolmas kategoria oli laajin, sillä se sisälsi selkoteokseen eri tavoin muokatut ilmaukset: toisella sanalla korvatut ilmaukset, täydennetyt ja selitetyt ilmaukset, laajemman kokonaisuuden muokkaukset sekä muut muokkaukset.

Samoina säilytetyissä ilmauksissa esiintyi useita onomatopoeettisia sanoja. Koska onomatopoeettiset ilmaukset ovat äänteellisesti motivoituja, ne kuvaavat tarkoitettaan kuuloaistin välityksellä. On siis mahdollista ajatella, että onomatopoeettisten sanojen kirjoitusasu auttaa lukijaa päättellemään sanan merkityksen. Toisaalta onomatopoeettisia sanoja voidaan pitää neutraaleja sanoja vaikeampina, koska ne eivät välttämättä hahmotu helposti. Mielenkiintoinen kysymys onkin se, lisäävätkö onomatopoeettiset sanat tekstin ymmärrettävyyttä vai vähentävätkö ne sitä. Sama kysymys koskee myös interjektioita ja imitatiiveja, joita on myös säilytetty selkoteoksessa. Ne vahvistavat henkilöiden tunnereaktioita ja kuuluvat olennaisena osana lastenkieleen, joten niiden käyttö selkokielisessä lastenkirjallisuudessa on tässä mielessä perusteltua. Keskeinen huomio samoina säilytettyjen sanojen

tarkastelussa on lisäksi tekstiympäristön vaikutus: vaikka selkoteoksessa esiintyisi hankalasti hahmottuvia sanoja, kielikuvia tai harvinaisia sanoja, niiden merkitys on mahdollista ymmärtää, kun tekstikonteksti on selkeä.

Poistettujen ilmausten yhteydessä käsittelin laajoja poistoja, joihin kuului esimerkiksi yksityiskohtien ja dialogien karsimista. Virkkeiden ja lauseiden poistoihin taas sisältyi sekä tunnetilojen että tekemistä ilmaisevien tekstinosien poistoja. Repliikkien, johtolauseiden sekä yksittäisten sanojen poistoihin kuului hyvin erilaisten osien poistoja, eikä yksittäisten sanojen poistoja esiintynyt kuin muutama koko aineistossa. Poistot ovat tärkeä osa selkomukauttamista, sillä ne tiivistävät teosta ja voivat parhaimmillaan selkeyttää juonenkulkua, kun sivutapahtumia karsitaan. Omassa tutkimuksessani poistojen perusteella ei voi kuitenkaan tehdä tulkintoja ekspressiivisistä sanoista, sillä on mahdotonta päätellä, onko tekstinosa poistettu siksi, että siihen kuuluu ekspressiivisiä sanoja vai jostakin muusta syystä. Läpinäkyvyyden ja havainnollisuuden vuoksi esittelin kuitenkin analyysissäni kaikki ne esiintymät, joissa ekspressiivinen sana oli joutunut poiston kohteeksi – yksin, lauseen osana tai kokonaisen tekstikappaleen osana.

Selkoteokseen eri tavoin muokatut ilmaukset osoittautuivat analyysini hedelmällisimmäksi osaksi, mikä näkyi myös siinä, että niitä käsittelevä alaluku oli analyysialaluvuista laajin. Jo aineiston luokitteluvaiheessa tein havainnon siitä, että muokatut ilmaukset jakautuivat moneen eri kategoriaan, joista muodostui luonteva käsittelyjärjestys. Ensimmäiseksi käsittelin toisella sanalla korvatut ilmaukset. Näihin kuului sekä neutraaleilla sanoilla että ekspressiivisillä sanoilla korvattuja ilmauksia. Neutraalin sanan valitseminen alkuperäisteoksen ekspressiivisen sanan vastineeksi oli odotuksenmukainen muokkaus, ja tällaisia muokkauksia olikin valtaosa esiintymistä. Neutraaleilla sanoilla oli korvattu selkoteoksessa hyvin erilaisia ekspressiivisiä verbejä, mikä johti siihen, että sanojen sävyt ja merkityksetkin saattoivat muuttua olennaisesti selkoversiossa. Näidenkin sanojen yhteydessä tekstiympäristön vaikutus sanan ymmärrettävyyteen oli suuri.

Ekspressiivisellä sanalla korvattuja ilmauksia oli aineistossa edellisiä vähemmän. Niihin kuului sekä tapauksia, joissa alkuperäinen sana oli ekspressiivinen että tapauksia, joissa alkuperäinen sana oli neutraali. Etenkin viimeksi mainittu muokkaustapa oli yllättävä, sillä odotuksenmukaista olisi ollut se, että selkoteokseen olisi valittu neutraalimpi sana kuin alkuperäisteokseen. Toisaalta ekspressiivisten sanojen käyttöä selkoteoksessa puolsi se, että ne lisäsivät tekstin kuvailevuutta ja myös informaatiota, koska kertoivat tarkoitteestaan tarkemmin kuin alkuperäinen ilmaus.

Täydennetyt ja selitetyt ilmaukset muodostivat analyysiluvun toisen ryhmän. Tällaiset ilmaukset olivat odotuksenmukaisia selkomukautuksissa, sillä usein selkokielen teos pyrkii selittämään tai avaamaan alkuperäisteoksen vaikeita ilmauksia. Täydennetyt ilmaukset lisäsivät lukijalle annettua tietoa esimerkiksi silloin, kun alkuperäiseen ekspressiiviseen verbiin oli lisätty jokin täydentävä määrite. Aineistossa esiintyi etenkin lyhyitä, muutaman sanan selittäviä ilmauksia, jotka sopivat luontevasti kaunokirjallisuuteen. Ne istuivat kaunokirjallisen teoksen kieleen rikkomatta tekstin rytmiä, mutta lisäsivät silti tekstin informatiivisuutta. Näissäkin muokkauksissa alkuperäisen ilmauksen sävy tosin muuttui useasti, koska selkoversiossa käytettiin neutraaleja sanoja.

Laajemman kokonaisuuden muokkauksiin kuului tapauksia, joissa tekstiä oli tiivistetty, yksityiskohtia poistettu ja johtolauseita ja dialogia muokattu. Muokkaukset vaikuttivat olennaisesti tekstin sävyyn ja tunnelmaan, henkilöistä syntyvään kuvaan sekä sanojen merkityksiin. Selkoversio oli usein alkuperäisteosta informatiivisempi, mutta tunnelman kuvaajana laimea. Implikoivia ilmauksia oli muutettu eksplisiittisiksi ja joissakin tapauksissa ekspressiivistä ilmausta ympäröivää lauserakennetta oli muutettu. Kaikilla näillä muutoksilla oli vaikutusta tekstin ilmaisuvoimaan. Myös tunnetilan ilmaiseminen näytti olevan erilaista alkuperäisteoksessa ja selkoversiossa, sillä yleiskielisessä teoksessa tunnetila osoitettiin usein implisiittisesti esimerkiksi kehollisin viestein, kun taas selkoteoksessa tunteet näytettiin suoraan tai sanallistettiin.

Muut muokkaukset -kategoriassa käsitelin kolme ortografista muokkausta, joihin oli tehty vain pieniä kirjoitusasuun liittyviä muutoksia. Lastenkieleen kuuluvat lällättelyt oli säilytetty selkoteoksessa hieman muokattuina, vaikka ne oli joistakin tekstikohdista poistettu. Niiden paikkaa selkoteoksessa puoltaa se, että ne kuuluvat lastenkieleen, lisäävät lastenkirjallisuuteen kuuluvaa huumoria ja elävöittävät teosta.

Tarkastelin analyysiluvussa myös aineistossa esiintyvien sanojen taajuuksia ja tulin siihen lopputulokseen, että pelkästään sanan yleisyys ei näyttänyt useinkaan olevan perusteena sanan käyttöön selkoteoksessa. Selkoteoksessa esiintyi sekä harvinaisia että yleisiä sanoja, eikä selkoteokseen muokattu sana ollut johdonmukaisesti yleisempi kuin alkuperäisteoksen sana. Esimerkiksi johtolauseverbien yleisyydessä esiintyi suurta vaihtelua. Sanan taajuuden sijaan keskeisempää näyttääkin olevan se, millaisessa ympäristössä sana esiintyy. Tekstiympäristön merkitys ilmauksen selkomukauttamisessa nousi esiin läpi analyysiluvun, sillä kaikkien sanojen mukauttamisessa on huomioitava niitä ympäröivä konteksti. On olennaista myös huomata se, että

selkokielessä voidaan hyvin käyttää harvinaisia ja vaikeita sanoja tai vaikkapa kielikuvia, jos niitä ympäröivä konteksti helpottaa sanojen ymmärtämistä.

Toinen analyysin eri vaiheissa esiin noussut havainto oli se, että ekspressiivisten sanojen selkomukauttamisessa sanan sävy usein muuttuu, kun se vaihdetaan neutraaliksi vastineeksi. Sävyn muuttuminen voi vaikuttaa tilanteesta syntyvään tunnelmaan, henkilöstä muodostuvaan kuvaan ja tunnetilan ilmaisuun. Siksi mukauttamisen aikaansaama muutos ei ole lukuelämyksen kannalta merkityksetön. Myös sanan merkitys voi muuttua, mikä taas osaltaan vaikuttaa siihen, mitä lukija ymmärtää tilanteesta tapahtuvan.

Kolmantena tutkimuskysymyksenä työssäni oli se, millä tavoin selkoteokseen tehdyt muokkaukset suhteutuivat selkokirjoittamisen periaatteisiin. Vastasivatko muokkaukset ohjeistuksia? Oma pohdintani koski luonnollisesti vain ekspressiivisiä sanoja ja niiden lähiympäristöön tehtyjä muutoksia, joten en voinut tehdä tulkintoja koko selkoteoksen osalta. Sanastoa koskevien ohjeistusten ja oman työni aineiston valossa voin kuitenkin todeta, että pääasiassa aineistoni selkomukautus noudattaa selkokielen periaatteita. Selkokielisessä aineistossani oli selitetty outoja ja vaikeita sanoja tai vaihdettu niitä helpommin avautuviin vastineisiin. Myös tuttuja ja yleisiä sanoja oli käytetty. Toisaalta selkoteoksessa esiintyi myös harvinaisia sanoja, kielikuvia sekä puhekieltä, vaikka ohjeistuksissa näitä kehoitetaan alun perin välttämään. Myöhemmissä ohjeistuksissa on kuitenkin todettu, että tekstiympäristön ollessa selkeä voidaan tällaisiakin ilmauksia käyttää. Koko analyysiosaa läpäisevä huomio onkin se, että yksittäisten sanojen mukauttamisessakin on huomioitava sanoja ympäröivä konteksti. Kuten aikaisemmassa selkokielen tutkimuksessa on tuotu esiin, selkomukauttamisessa lähtökohtana ei siis pidäkään olla yksittäisten sanojen muokkaaminen vaan aina laajempi tekstikokonaisuus – lause, kappale, luku ja koko teos. Vaikka omassa työssäni tarkastelin ainoastaan ekspressiivisiä sanoja, tein huomioita myös sanoja ympäröivästä kontekstista juuri siksi, että selkomukauttaminen ei tapahdu koskaan pelkästään sanatasolla.

Selkokielen tutkiminen on tarpeellista, jotta itse selkokieltä sekä teoriaa voitaisiin kehittää entistä paremmaksi. Tarve selkokirjallisuudelle on suuri, sillä selkokieltä tarvitsevia lukijaryhmiä on paljon, ja tulevaisuudessa esimerkiksi maahanmuuttajien ryhmä tulee entisestään kasvamaan. Olen tutkielmassani tarkastellut selkokieltä tekstilähtöisesti ja syventynyt tutkimaan vain yhtä kielen piirrettä rajatussa aineistossa. Jo yhden kielipiirteen tarkastelu osoittaa, että selkokieli tarjoaa useita näkökulmia ja lähestymistapoja tutkittavaan kohteeseen. Yhden kielenpiirteen sijaan olisi mahdollista tutkia kattavammin selkokielen ominaisuuksia tai laajentaa aineistoa useisiin teoksiin. Tällöin olisi

mahdollista selvittää, kuinka hyvin selkokielelliset tekstit vastaavat selkokirjoittajille tehtyjä selkokielen periaatteita ja ohjeistuksia. Kattava tutkimus auttaisi näkemään, ovatko selkokielelliset julkaisut linjassa keskenään ja voitaisiinko niitä edelleen kehittää paremmiksi. Selkokielellistä kaunokirjallisuutta olisi hyödyllistä tutkia myös selkokielen vaikeustasojen näkökulmasta, jotta teoksia voitaisiin luokitella kielen haastavuuden tai helppouden mukaan. Tuottaessaan lisää tietoa selkokielestä lisätutkimus hyödyttää paitsi selkokielen asiantuntijoita, myös ja ennen kaikkea selkokielen lukijoita, joita varten selkokieltä ylipäänsä kirjoitetaan.

LÄHTEET

Aineistolähteet

HVÄK = NOPOLA, SINIKKA & NOPOLA, TIINA 2013: *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen*. Helsinki: Tammi.

SHVÄK = NOPOLA, SINIKKA & NOPOLA, TIINA 2017: *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen*. Selkomukautus Hanna Männikkölahti. Vantaa: Avain.

Kirjallisuus

AALTONEN, PIRTA 1993: *Adverbit selkokielessä*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.

HEIKKINEN, VESA – LEHTINEN, OUTI – LOUNELA, MIKKO 2001: Kuvia kirjoitetusta suomesta. – *Kielikello* 3, s. 12–15.

HEISKANEN, KIRSI 1992: *Selkokielen tekstilingvistinen analyysi ja luettavuus*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitos.

HELAKISA, KAARINA 1980: Lukikirjainlukijainkirje eli reunamerkintöjä ja kysymysmerkkejä selko- ja helpokirjoja lukiessa. *Työris tyllerö* 3, s. 16–17.

HONKO, MARI 2005: *Taikurin hatun uusi kuosi – vertaileva analyysi kaunokirjallisen teoksen selkomukautuksesta*. Sivuainetutkielma. Tampereen yliopiston taideaineiden laitos.

IFLA 1997: *Guidelines for easy-to-read materials*. Compiled and edited by Bror I. Tronbacke. IFLA professional reports, no. 54. The Hague: International Federation of Library Associations and Institutions.

IFLA 2010: *Guidelines for easy-to-read materials*. IFLA Professional Reports, no. 120. <https://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/professional-report/120.pdf> (1.4.2020).

JANGER, HANNA 1992: *Adjektiivit Arto Paasilinnan romaanissa Isoisää etsimässä ja siitä mukautetussa selkokielisessä laitoksessa*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.

JUUSOLA, MARKKU 2019: *Selkokielen tarvearvio 2019*. Helsinki: Selkokeskus, Kehitysvammaliitto ry. <https://selkokeskus.fi/wp-content/uploads/2019/02/Tarvearvio-2019.pdf> (1.4.2020).

JÄRVINEN, MARJUKKA 1998: *Seitsemän selkokielistä veljestä. Käännöstiede kaunokirjallisuuden selkokielelle mukauttamisen apuna*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos.

JÄÄSKELÄINEN, ANNI 2013: *Todisteena äänen kuva. Suomen kielen imitatiivikonstruktiot*. Unigrafia, Helsinki.

- JÄÄSKELÄINEN, ANNI 2016: Leikki-, laulu- ja rallatussanat – mitä, mistä, missä ja miksi? *Puhe ja kieli* 2, s. 97–122.
- KANKAINEN, ANNA 2012: *Huumori Sinikka ja Tiina Nopolan Heinähattu ja Vilttitossu -sarjan kielessä ja tarinamaailmassa*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteen laitos.
- KASTARI, MERVİ 2020. Aikuisten S2-oppijoiden kielenoppimisen kokemuksia selkomukautetun kaunokirjallisuuden parissa. *Puhe ja kieli* 4/2019, s. 345–366.
- KIM, JOENGDO 2019: *Hulisemisesta hulinaksi. Onomatopoeettisuuden haalistuminen suomen fonesteemisten substantiivien valossa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Klaara-network 2020. Selkokielen tutkijoiden verkosto. <https://blogs.helsinki.fi/klaara-network/etusivu/> (1.4.2020).
- KNUUTILA, SINI 2017: *Ekspressiiviverbit ja koloratiivikonstruktio kaunokirjallisuudessa. Kontrastiivinen analyysi suomesta, ruotsista ja venäjästä*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:uta-201711222770> (1.4.2020).
- KORPIMÄKI, LOTTA 2010: *Heinähattu ja Vilttitossu -sarjan henkilönnimet*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston kielten laitos.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. 2018. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/> (1.4.2020). Verkkojulkaisu HTML. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 6.6.2018.
- KUIKKA, NINA 2001: *"Kuultelimme korvat pystyssä kuin jänikset". Alkuperäisen ja selkokiellisen Seitsemän veljeksien vertailua*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston taideaineiden laitos.
- KULKKI-NIEMINEN, AULI 2001: *Merkitykset tekstissä ja kontekstissa. Selkotekstien ja niiden lähtötekstien merkitysprosesseista*. Suomen kielen lisensiaatintutkimus. Tampereen yliopisto.
- KULKKI-NIEMINEN, AULI 2010: *Selkoistettu uutinen. Lingvistinen analyysi selkotekstin erityispiirteistä*. Acta Universitatis Tamperensis 1524. Tampere: Tampereen yliopisto.
- LAPPALAINEN, IRJA 1979: *Suomalainen lasten- ja nuortenkirjallisuus*. Helsinki: Weilin + Göös.
- LARJAVAARA, MATTI 2002: Puhuvat sanat. *Virittäjä* 3, s. 444–449.
- LAURINEN, LEENA 1994: Selko- vai sekokieltä – selkokiellisten tekstien ymmärrettävyydestä. Sainio, Ari (toim.), *Selkoa selkokielestä*, s. 33–61. Helsinki: Kirjastopalvelu.
- LESKELÄ, LEEALaura & VIRTANEN, HANNU 2006: Selkokielen ABC. Leskelä, Leelaaura & Virtanen, Hannu (toim.), *Toisin sanoen – Selkokielen teoriaa ja käytäntöä*, s. 7–14.
- LESKELÄ, LEEALaura 2019: *Selkokieli. Saavutettavan kielen opas*. Helsinki: Kehitysvammaliitto ry, Oppimateriaalikeskus Opike.

- LESKELÄ, LEEALaura 2020: Helppoa vai vaativampaa selkokieltä – selkokielen mittaaminen ja vaikeustasot. *Puhe ja kieli* 4/2019, s. 367–393.
- LUOKKANEN, PÄIVI 2004: *Huovismaisuutta ja konkretiaa. Selkokielistämisen periaatteet kaunokirjallisessa tekstissä: Veikko Huovisen ja Marja-Leena Avelan Hamstereiden vertailua*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen kielen, informaatiotutkimuksen ja logopedian laitos.
- MIKONE, EVE 2002: *Deskriptiiviset sanat: määritelmät, muoto ja merkitys*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NUMMI, CHRISTINA 2013: *Sanastotason selkeys selkokielisessä tekstissä. Vertaileva tutkimus Selkosanomien ja Helsingin Sanomien uutisartikkeleista*. Nykysuomen pro gradu -tutkielma. Vaasan yliopisto.
- Parole-taajuuslista. Kotimaisten kielten keskus. <http://kaino.kotus.fi/sanat/taajuuslista/parole.php> (1.4.2020).
- RAJALA, PERTTI & VIRTANEN, HANNU 1986: *Selkokieli. Miten sanoma perille?* Helsinki: Kirjastopalvelu.
- RAJALA, PERTTI 1990: Selkokieli. *Kielikello* 3, s. 19–21.
- SAINIO, ARI 2000: Selkokieli Suomessa. Sainio, Ari (toim.), *Teksti, joka rakastaa lukijaansa – kirjoituksia selkokielestä*, s. 45–65. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu.
- SAINIO, ARI 2002: Mitä on selkokieli? *Kielikello* 3/2002.
- SAINIO, ARI 2006: Oikeus kelpo tarinoihin, selkokirjojen mukauttamisesta. Leskelä, Leela & Virtanen, Hannu (toim.), *Toisin sanoen – Selkokielen teoriaa ja käytäntöä*, s. 131–154.
- SAINIO, ARI & RAJALA, PERTTI 2002: Ohjeita selkokirjoittajille. Virtanen, Hannu (toim.), *Selko-opas*, s. 23–32.
- Selkokeskus 2018. Selkokeskuksen kotisivut, www.selkokeskus.fi/selkokeskus (1.4.2020).
- Selkokielen mittari 2018. Selkokeskus. <https://selkokeskus.fi/selkokieli/selkokielen-mittari/> (1.4.2020)
- Selkokielen toimenpideohjelma 2019. *Selkokielen toimenpideohjelma. Selkokielen edistäminen Suomessa vuosina 2019–2020*. Selkokeskus. <https://selkokeskus.fi/wp-content/uploads/2019/02/Selkokielen-toimenpideohjelma-2019.pdf> (1.4.2020).
- Selkokirjoittajan opas 1990. *Selkokirjoittajan opas*. Toim. Pertti Rajala. Helsinki: Kirjastopalvelu.
- SIPILÄ, LEENA 1995: *Selkokieli ja kaunokirjallisuus*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston taideaineiden laitos.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. I–III. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1992–2000.

- TANELI, MARI 2005: *Klassikkokirjan mukauttaminen selkokielelle. Tapausesimerkinä Nummisuutarit: komedia viidessä näytöksessä*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston taideaineiden laitos.
- TAPIO, ILARI 2020: Yhä useamman on vaikea lukea yleiskieltä – Selkokirjailija Pertti Rajala tietää, miten Aleksis Kivi ja tv-uutiset kääntyvät lyhyelle ja ytimekkäälle selkosuomelle. *Aamulehti* 9.2.2020.
- TOIVIAINEN, SUVI 2002: *Selkeästä vielä selkeämpi seikkailu suomen kieleen: äidinkielen ja kirjallisuuden oppi- ja tehtäväkirjan mukauttamisesta erityisoppilaille*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- TURUNEN, MINNA 1994: Selkokielen määrittelystä. Sainio, Ari (toim.), *Selkoa selkokielestä*, s. 21–32. Helsinki: Kirjastopalvelu.
- UOTILA, ELISA 2020: Selko Suomessa – selkokielen kehitys ja sovelluksia. *Puhe ja kieli* 4/2019, s. 307–324.
- VINNI, IRJA 1998: *Tekstistä selkoa. Kehitysvammaisten aikuisten selkokielisten ja yleiskielisten tekstien ymmärtäminen*. Valtakunnallisen tutkimus- ja kokeiluyksikön julkaisuja 76. Helsinki: Kehitysvammaliitto.
- VIRTANEN, HANNU 2002: Selkokielen määritelmä, tarve ja käyttäjäryhmät. Virtanen, Hannu (toim.), *Selko-opas*, s. 7–21.
- VIRTANEN, HANNU 2006: Selkokirjoista selkokieleen, tapahtui vuosina 1981–1990. Leskelä, Leela & Virtanen, Hannu (toim.), *Toisin sanoen – Selkokielen teoriaa ja käytäntöä*, s. 87–103.
- VIRTANEN, HANNU 2009: *Selkokielen käsikirja*. Helsinki: Kehitysvammaliitto ry, Oppimateriaalikeskus Opike.
- VIRTANEN, LEEA 1972: *Antti Pantti Pakana. Kouluikäisten nykyperinne*. Toinen painos. Helsinki: WSOY.
- VISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkoversio. <http://scripta.kotus.fi/visk> (1.4.2020).
- WIIO, OSMO A. 1974/1968: *Ymmärretäänkö sanomasi? Viestintä – tiedonvälitys*. 6. painos. Helsinki: Weilin & Göös.

LIITTEET

LIITE 1. *Heinähattu, Vilttitossu ja ärhäkkä koululainen* -teoksen selkomukautukseen muokatut ekspressiiviset ilmaukset. Sulkuihin on merkitty, onko sana onomatopoeettinen (O), deskriptiivinen (D) vai neutraali (N).

Selkoversioon muokatut ilmaukset				
Alkuperäisteos	Korvattu toisella sanalla	Täydennetty tai selitetty	Laajempaa kokonaisuutta muokattu	Muu muokkaus
kopisteli (O) eteisessä			tuli kotiin (N)	
harppoi (D)		meni nopeasti (N)		
sopersi (D)	sanoi (N)			
ilkkui (D)	nauroi (N)			
kiljahti (O)	huusi (N)			
huokaisi (O)	ajatteli (N)			
Vilttitossun kiljumista (O)	Vilttitossun juttuja (N)			
supatti (O)	kuiskasi (O)			
hiipi (D)	meni (N)			
marssi (D)	meni (N)			
soljuva (D)	kaunis (N)			
nappasi (D)	otti (N)			
– Voi kuinka kivaa, Vilttitossu henkäisi (O). – Minne te menette?			– Kivaa! Minne te menette? Vilttitossu kysyi (N).	
postiluukku rapsahti (O)			meille tuli postia (N)	
kyllä se rapsahti (O)			kyllä meille tuli postia (N)	
huokaisi (O)	sanoi (N)			
marssi (D)	meni (N)			
– Voi ei! Heinähattu parahti (O). – Se olisi ollut meidän ensimmäinen retkemme. Meidän piti syödä eväitä kalliolla, ja kalat me olisimme paistaneet nuotiossa. Meillä ei ole varmaan huomenna koulua ollenkaan.			– Voi ei! Se olisi ollut niin kiva retki. Meillä on sitten varmaan huomenna vapaapäivä, Heinähattu mutisi (O).	
huokaisi (O)	sanoi (N)			
mulkaisi (D)		katsoi vihaisesti (N)		
tuhisi (O)		tuhisi (O) unissaan		
nappasi (D)	otti (N)			
kieputti (D) kahdelle epämääräiselle pötkylälle	laittoi kahdelle saporolle (N)			
hiipi (D)	meni (N)			
pujahti (D) ulos		astui ovesta ulos (N)		
murahti (O)	sanoi (N)			
sanoi tyytyväisenä (N)	huokaisi (O)			
Vilttitossu pusersi (D) kätensä nyrkkiin.			– Kylläpä he puhuvat minusta tyhmästi, Vilttitossu ajatteli.	
Vilttitossu oli juuri näyttämässä pitkää nenää konstaapeleille, kun Isonapa tupsahti (D) hänen eteensä.			Yhtäkkiä Isonapa huomasi (N) pensaassa tytön, jolla oli päässään olkihattu.	

sanoi (N)	mutisi (O)			
haukkasi palan ja maiskutteli (O)			alkoi syödä (N)	
Etkö haluaisi edes yhtä suklaahippusta (D)?			Haluatko maistaa?	
Rillirousku pudisti (D) päättään.			- Ei kiitos.	
Rillirousku tuijotti (D) herkeämättä Isonavan pulleita sormia, jotka hypistelivät (D) käärepaperia kahden viimeisen suklaapalan ympäriltä.			Rillirousku katsoi (N), kun Isonapa söi (N) suklaata.	
Tuo on nautiskellut koko elämänsä, Rillirousku mietti happamana. Hän leikkii lasten kanssa rosvoa ja poliisia, mättää (D) suuhunsa satoja munkkipossuja, kymmeniä tuulihattuja ja Alibullenin neitien kermakakkuja ja konvehteja sillä välin, kun minä pidän poliisiasemaa pystyssä.			- <i>Minä teen töitä ja tuo vain herkuttelee</i> , Rillirousku ajatteli.	
pyöri (D)	oli (N)			
pälyili (D)	katseli (N)			
räjähti (O) nauruun	nauroi (N)			
kiirehti (D) opettajainhuoneeseen			pysähtyi käytävälle (N)	
tuijottivat (D)	katsoivat (N)			
tirskuivat (O)	hihitti (O)			
marssi (D) rinnalla		käveli vieressä (N)		
liero (D)	mato (N)			
tuijottivat (D)	katsoivat (N)			
Jerekin heitti, ja sitten kumpikin seurasi hiljaa kohojen pomppimista (O) laineilla.			Hekin alkoivat onkia (N).	
tarttua (D)	ottaa (N)			
tuhahti (O)	sanoi (N)			
kuiskasi (O)	kysyi (N)			
lällälällä lieru (O)				lällä lällä (O) lieru (D)
mutisi (O)		sanoi varovasti (N)		
ähä kutti (D)				ähäkutti (D)
Sitten hän pisti mustikkapiirakan suuhunsa ja kiljui (O): – Lällälällä, ähä kutti!			– – Ähäkutti! Vilttitossu huusi (N).	
– Lellivauva (O), ota tutti! Jere jatkoi ja hotkaisi (D) piirakanpalansa. – Hyvä! Vilttitossu kehui. Vili innostui ja karjui (O): – Äidin tutti, pullasutti, ähä kutti (O), paukkuputti (O)!			Sitten pojatkin alkoivat huutaa (N) kaloille.	
Opettaja kuuli riekkumisen (D) – –.		Opettaja kuuli, kun – – metelöivät (N) rannassa.		
sopersi (O)	sanoi (N)			
mykkyrässä (D)		peiton alla (N)		
mutisi (O)		sanoi hiljaa (N)		
nappasi (D) pasteijan		yritti ottaa pasteijan (N)		

Halisen otsa rypistyi (D). Minä aavistan jotain ennenkuulumattoman kamalaa, hän ajatteli.			– Tässä on nyt jotain omituista, Halise ajatteli.	
huohti (O) helpottuneena	oli helpottunut (N)			
pilkistävän (D)	näkyivät (N)			
Halise tunsu kasvoillaan karvaisen turkin ja kirkaisi (O): - liik (O)!			Sitten hän kirkaisi (O). Sängyssä oli jotain karvaista!	
Hän tuijotti (D) nallen pyöreisiin, ruskeisiin silmiin.			Halise – – huomasi, että sängyssä oli Vilttitossun nalle. (N)	
Vilttitossu oli myös jatkanut "lällälällällierun" (O) huutelua, niin että koko luokka kerääntyi hänen ympärilleen.			Vilttitossu oli huutanut (N) kaloille niin kovaa, että koko luokka oli kerääntynyt hänen ympärilleen.	
sutannut (D)		sotkuinen (N)		
kiskaisi (D) ongen vedestä ja lennätti (D) sen kaaressa taakseen	heilautti (D) onkea			
ryntäsi (D)	juoksi (N)			
karjui (O)	huusi (N)			
kiljui (O)	lällätti (O)			
ongenkoukussa heiluen (D)	roikkui (D) koukussa			
lällälällällieru (O)				lällä lällä (O) lieru (D)
riehaantuneita (D)		huusivat (N) ja melusivat (N)		
karjaisi (O)	huusi (N)			
hölkkäävän (D)	juoksi (N)			
säntäsi (D)		lähti juoksemaan (N)		
harppoi (D)	juoksi (N)			
mutisi (O)		sanoi hiljaa (N)		
tuijottivat (D)	katsoivat (N)			
viuhtoi (D)	kantoi (N)			
jäykistyi (D) kauhusta	pysähtyi kauhusta (N)			
Sitten hän yhtäkkiä parahti (O): – –.			– – sitten hän ymmärsi, mistä oli kyse. – – hän huusi (N).	
riehumisen (D)		juoksemisen (N) ja huutamisen (N)		
tuijotti (D) raivoissaan		tuijotti (D) vihasena		
Heinähatun silmät leimahtivat (D). – Sinä olet ottanut sen minulta!			– Se on minun hattuni! Sinä olet ottanut sen minulta! Heinähattu huusi (N) Vilttitossulle.	
hölkkäsi (D)	juoksi (N)			
kivahti (D)		sanoi vihasesti (N)		
kimitti (O)	sanoi (N)			
lipaisi (D)			mmm (O)	
– Minulta uhkaavat jäädä päiväkahvi ja voisilmäpulla väliin! hän huomasi ja vilkaisi (D) kelloa.			Nyt olisi kyllä hyvä hetki päiväkahville.	
kuulutti (D)	sanoi (N)			
tarttui (D) tuulihattuun, ja heti sen jälkeen suklaapikkuleipiin			olivat innoissaan herkuista (N)	

jynssäsi (D)	pesi (N)			
nyökytteli (D)	sanoi (N)			
vilkaisi (D)	katsoi (N)			
loiskautti (O)	heitti (N)			
ryntäsi (D)	juoksi (N)			
mutisi (O)	sanoi (N)			
näytti pitkää nenää (N)	irvisti (D)	leikkasi (N) ison palan		
lohkaisi (D) jättiläispalan				
tirskuivat (O)	hihittivät (O)			
sanoi (N)	kuiskasi (O)			
tuhisi (O) unissaan	nukkui (N)	heräsi (N)		
säpsähti (D) hereille				
huusi (N)	kiljui (O)			
taputtivat (O) käsiään		taputtivat (O)		